

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

ΑΡΙΣΤΕΡΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Αριστερή Περιφερειακή Πολιτική

Γιάννης Ραντίν

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2023

ΘΕΣΜΟΙ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
ΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ραντίν Γ., *Αριστερή Περιφερειακή Πολιτική*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς, 2023

Υπεύθυνες/οι έργου: Ελένη Γκρίνγκουδ
Θόδωρος Παρασκευόπουλος
Γραφιστική επιμέλεια: Δανάη Παππά

Θερμές ευχαριστίες στο Ινστιτούτο Νίκος Πουланτζάς και ιδιαίτερα στην Ελένη Γκρίνγκουδ και στον Θόδωρο Παρασκευόπουλο για τη βοήθεια και τις χρήσιμες παρατηρήσεις τους στη συγγραφή του κειμένου και στον Λευτέρη Στουκογεώργο για τις πολύτιμες συμβουλές του.

Περιεχόμενα

Σύνοψη	i
Abstract	iii
1. Εισαγωγή	1
2. Περιφερειακή πολιτική: θεωρίες και παραδείγματα	3
2.1 Γιατί είναι πρόβλημα οι περιφερειακές ανισότητες;	3
2.2 Οι θεωρητικές προσεγγίσεις της Περιφερειακής Ανάπτυξης	7
2.2.1 Νεοκλασικές προσεγγίσεις.....	8
2.2.2 Οικονομικά της συσσώρευσης και εναλλακτικές προσεγγίσεις	9
3. Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα	19
4. Αριστερή περιφερειακή πολιτική.....	43
4.1 Ποια είναι η αριστερή περιφερειακή πολιτική;.....	43
4.2 Υποδομές	49
4.3 Αγροτική Ανάπτυξη.....	51
4.4 Πράσινη Μετάβαση	54
4.5 Ευκαιρίες και χωρική δικαιοσύνη	59
4.6 Δημοκρατικός και συμμετοχικός σχεδιασμός	64
5. Συμπεράσματα	73
Βιβλιογραφία	77
Βιογραφικό σημείωμα συγγραφέα.....	81

Σύνοψη

Οι περιφερειακές ανισότητες και οι απαραίτητες προτάσεις πολιτικής για την αντιμετώπισή τους είναι ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει έντονα την ελληνική κοινωνία και επιστημονική κοινότητα. Η παρούσα έκθεση εξετάζει το θέμα της περιφερειακής ανάπτυξης στην Ελλάδα, χωρίς να περιορίζεται μόνο στη περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, αλλά καταθέτοντας επίσης προτάσεις που προάγουν την οικονομική, πολιτισμική ανάπτυξη, την ισότητα των φύλων καθώς και το σεβασμό στο περιβάλλον και τη συμμετοχή. Για την κατανόηση της περιφερειακής πολιτικής θα παρουσιαστούν οι κύριες θεωρίες που την επηρέασαν και το ζήτημα που βρίσκεται στη καρδιά της περιφερειακής πολιτικής: το αν η λειτουργία της οικονομίας οδηγεί σε απόκλιση ή σύγκλιση μεταξύ των περιφερειών. Επίσης, θα εξεταστεί διεξοδικά η έκταση του περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα μέσω της χρήσης οικονομικών στατιστικών δεδομένων (κατά κεφαλήν ΑΕΠ, διαθέσιμο εισόδημα, δείκτες φτώχειας κλπ) για τις 13 περιφέρειες αλλά και με χρήση των δεικτών ευημερίας του ΟΟΣΑ. Θα συμπεριληφθούν, εκτός των άλλων, παραδείγματα καλής πρακτικής σε περιφερειακά θέματα, τόσο από την Ελλάδα, όσο και από την Ευρώπη και τον κόσμο. Σκοπός της έκθεσης είναι να συνδράμει στη κατανόηση του σύνθετου προβλήματος των γεωγραφικών ανισοτήτων στην Ελλάδα και να λειτουργήσει ως εργαλείο διαλόγου και λήψης αποφάσεων με στόχο μια δικαιότερη, βιώσιμη και ισόρροπη περιφερειακή πολιτική.

Abstract

Regional inequalities and the necessary policy proposals to address them are issues of great concern to Greek society and the scientific community. This report examines the topic of regional development in Greece, not limiting itself to describing the current situation, but also presenting proposals that promote economic and cultural development, gender equality, and respect for the environment and participation. To understand regional policy, the main theories that have influenced it and the question at the heart of regional policy will be presented: whether the functioning of the economy leads to divergence or convergence between regions. It also examines in detail the extent of the regional problem in Greece through the use of economic statistics (GDP per capita, disposable income, poverty rates, etc.) for the 13 regions and the OECD's welfare indicators. It will include, among other things, examples of good practice in regional issues, both from Greece, Europe and the world. The aim of the report is to contribute to the understanding of the complex problem of geographical inequalities in Greece and to serve as a tool for dialogue and decision-making towards an equitable, sustainable and balanced regional policy.

1. Εισαγωγή

Σκοπός της παρούσας έκθεσης είναι η παρουσίαση προτάσεων προοδευτικής περιφερειακής πολιτικής, δηλαδή μιας πολιτικής που προάγει την οικονομική, εισοδηματική, πολιτισμική και μορφωτική ανάπτυξη, την ισότητα των φύλων, τη συμμετοχή, καθώς και το σεβασμό στο περιβάλλον. Η άμβλυνση των ανισοτήτων είναι κεντρικό μέρος μιας προοδευτικής περιφερειακής ανάπτυξης, αλλά η αντίληψη είναι ευρύτερη και επεκτείνεται σε μια επιδίωξη συμπεριληπτικής ανάπτυξης, άρα η περιφερειακή πολιτική νοείται ως αποκεντρωμένη πολιτική ανάπτυξης.

Η παρουσίαση προτάσεων συνοδεύεται από την ιστορική αναδρομή και κριτική σε παλιές και νέες πολιτικές ανάπτυξης της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς και από παραδείγματα ελληνικών προγραμμάτων, που, όμως, έμειναν ανεφάρμοστα σε μεγάλο βαθμό.

Στην παρούσα μελέτη παρατίθενται επιτυχημένα παραδείγματα από διεθνείς πρακτικές, τα οποία, όμως, δεν είναι δυνατό να αποτελέσουν αντικείμενο πιστής αντιγραφής, παρά μόνο πηγή έμπνευσης για τη διαμόρφωση συστημάτων που εντάσσονται στις τοπικές συνθήκες και στις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής.

Στο 2ο κεφάλαιο αναλύονται οι κύριες θεωρίες περιφερειακής ανάπτυξης, με την κεντρική διχοτόμηση να είναι θεωρίες σύγκλισης και θεωρίες απόκλισης. Η πρώτη σχολή σκέψης βασίζεται στα νεοκλασικά οικονομικά και υποστηρίζει πως, μακροχρόνια, λόγω της λειτουργίας της αγοράς οι περιφερειακές οικονομίες τείνουν προς σύγκλιση, ενώ η δεύτερη σχολή αντιτίθεται σε αυτά τα επιχειρήματα, δείχνοντας τις αποτυχίες της εφαρμογής πολιτικών ελεύθερης αγοράς που οδηγούν στην απόκλιση μεταξύ των περιφερειών.

Το κεφάλαιο 3 αναλύει τη διάρθρωση των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα και τα διαθέσιμα οικονομικά στατιστικά στοιχεία για τις ελληνικές περιφέρειες, όπου είναι εμφανής η οικονομική σημασία της Αττικής και η υστέρηση των ελληνικών περιφερειών συγκριτικά με τις πιο αναπτυγμένες περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το κεφάλαιο 4 αρχίζει με μια αναδρομή αναπτυξιακών πολιτικών στην Ελλάδα και την προβληματική εφαρμογή τους και συνεχίζει με προτάσεις προοδευτικής πολιτικής και χωρίζεται σε υποενότητες, όπου εξετάζονται θεματικές περιφερειακής ανάπτυξης, όπως οι υποδομές, ο αγροτικός τομέας, η χωρική δικαιοσύνη, η πράσινη ανάπτυξη και οι συμμετοχικές και δημοκρατικές διαδικασίες. Στην πορεία της έρευνας είναι εντυπωσιακή η συνειδητοποίηση ότι οι περισσότερες διεθνείς πρακτικές ή έχουν ήδη εξεταστεί στην Ελλάδα, ή έχουν εφαρμοστεί σε πολύ μικρή κλίμακα. Άρα, το πρόβλημα της Ελλάδας δεν είναι τόσο η έλλειψη θεσμών και εργαλείων, όσο η μη χρησιμοποίησή τους ή η δημιουργία τους απλά και μόνο από υποχρέωση, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τα τοπικά δημοψηφίσματα, που νομοθετήθηκαν το 2006 και ουδέποτε εφαρμόστηκαν, καθώς δεν συζητήθηκαν στην κοινωνία και οι πολίτες δεν ενημερώθηκαν καν για την ύπαρξη τους. Ομοίως, θεσμοθετημένες συμμετοχικές διαδικασίες υπάρχουν από το 1983, με τον νόμο Τρίτση, που προέβλεπε πολεοδομική επιτροπή γειτονιάς, με αρμοδι-

ότητες ελέγχου των μελετών στην περιοχή της και υποβολή προτάσεων στα αρμόδια δημοτικά όργανα. Αποδεικνύεται ότι οι θεσμοί εξαρτώνται από την πολιτική βούληση και η υποτίμησή τους οφείλεται στην ελλιπή διάθεση των αρχών να λάβουν σοβαρά υπόψη τις προσδοκίες και τις προτάσεις των πολιτών.

Μελλοντικές μεταρρυθμίσεις πρέπει να εξετάσουν την ανακατανομή αρμοδιοτήτων προς όφελος των συλλογικών οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης και εις βάρος της συγκεντρωτικής εξουσίας που μεταφέρει όλες τις αρμοδιότητες στους δημάρχους και περιφερειάρχες. Οι επιτροπές –όπως για παράδειγμα η δημοτική επιτροπή διαβούλευσης όπου εκπροσωπούνται φορείς της τοπικής κοινωνίας–, στις οποίες συμμετέχουν ενεργοί πολίτες, έχουν να διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στη διαχείριση και τον προγραμματισμό και δεν πρέπει να έχουν το ρόλο άβουλων παρατηρητών.

Η μελέτη φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως έναυσμα για έναν διάλογο, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ουσιαστική εκτίμηση των δυνατοτήτων για μια προοδευτική αριστερή περιφερειακή πολιτική.

2. Περιφερειακή πολιτική: θεωρίες και παραδείγματα

2.1 Γιατί είναι πρόβλημα οι περιφερειακές ανισότητες;

Οι οικονομικές ανισότητες ήταν εξ αρχής το κύριο πρόβλημα που μελετούσε η οικονομική σκέψη. Πέρα από τις οικονομικές ανισότητες μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, υπάρχει η διάσταση των ανισοτήτων μεταξύ γεωγραφικών περιοχών. Το πρόβλημα των ανισοτήτων μεταξύ χωρών είναι γενικότερα αναγνωρισμένο, όμως τα τελευταία 40 χρόνια δίνεται μεγαλύτερη προσοχή στις ανισότητες ειδικά στο εσωτερικό των χωρών. Αυτό οφείλεται στην τάση συγκέντρωσης της οικονομικής δραστηριότητας χωρικά και στην ευρύτερη τάση αστικοποίησης. Από το 1950 ο πληθυσμός που διαμένει στα αστικά κέντρα έχει αυξηθεί από 750 εκατομμύρια σε 4,2 δισεκατομμύρια το 2018 (Ritchie & Roser, 2018). Παράλληλα παρατηρείται τάση συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης του κεφαλαίου τόσο σε χωρικό όσο και σε επιχειρηματικό επίπεδο (Stiglitz, 2017). Η οικονομική συγκέντρωση έχει δημιουργήσει προβλήματα αναποτελεσματικότητας, αλλά και πολιτικές πιέσεις, που θα συζητηθούν εν συνεχεία.

Επομένως, η περιφερειακή πολιτική είναι εκδήλωση των πολιτικών συζητήσεων για το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και την αντίληψη των κοινωνιών μας για την ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη. Παρόλο που υπάρχει το πρόβλημα των ανισοτήτων, δεν αναγνωρίζεται από όλους στον ίδιο βαθμό η ανάγκη οργανωμένης πολιτικής αντιμετώπισής τους. Η αντίληψη που εκφράζεται από τους εκπροσώπους των κομμάτων στον ιδεολογικό χώρο της Δεξιάς δέχεται μόνο τη μείωση των οξύτερων ανισοτήτων, για να αποφύγει τη δημιουργία κοινωνικών πιέσεων και συγκρούσεων, αλλά θεωρεί φυσικό φαινόμενο το γεγονός της άνιση κατανομής των οικονομικών δραστηριοτήτων και των κοινωνικών δυνατοτήτων (Wei, 2015).

Ελλάδα

Η περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα εφαρμόστηκε αποσπασματικά για πρώτη φορά στη μεταπολεμική περίοδο με κίνητρα και με πολιτικές για την επιχειρηματική εγκατάσταση σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας (εκτός των μεγάλων αστικών κέντρων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης), αρχικά με το πενταετές πρόγραμμα της ΕΡΕ επί κυβέρνησης Κωνσταντίνου Καραμανλή (1960-64) και στη συνέχεια με αναπτυξιακά προγράμματα της δικτατορίας (1967-74). Η περιφερειακή πολιτική αυτή την περίοδο βασίζεται στη παροχή χρηματοδοτικών κινήτρων (φορολογικών και επιδοτήσεων) ανάλογα με το οικονομικό επίπεδο της εκάστοτε περιοχής (περισσότερη υποστήριξη σε περιοχές που

υστερούν). Οι πολιτικές αυτές απέτυχαν λόγω των πελατειακών κριτηρίων στα οποία βασίστηκαν, της έλλειψης των απαραίτητων διοικητικών δομών και εξειδικευμένου προσωπικού, καθώς και της απουσίας αναλυτικών στατιστικών στοιχείων.

Η περιφερειακή πολιτική εφαρμόστηκε περισσότερο μεθοδικά με την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα (κατόπιν Ένωση). Στόχος ήταν η σύγκλιση των ευρωπαϊκών περιφερειών και η αλληλεγγύη μεταξύ των χωρών. Αυτή η σύγκλιση, όμως, δεν έχει επιτευχθεί παρότι υπήρξαν ορισμένα βήματα προς αυτή τη την κατεύθυνση, αντίθετα επικρατεί μια τάση απόκλισης, λόγω ασυμφωνίας των συμφερόντων των κρατών μελών. Συνεπώς, πρόκειται για ένα συνεχές γίνεσθαι μέσα σε ένα ευρύτερο πολιτικό και ακαδημαϊκό πλαίσιο. Η πολιτική αυτή δεν γίνεται εν κενώ, αλλά αντανakλά το ευρύτερο πολιτικοοικονομικό περιβάλλον της κάθε εποχής (Weckroth & Moiso, 2020).

Η περιφερειακή πολιτική δυναμική της ΕΕ εμπεριέχει πολλές αντιφάσεις, διότι προέρχεται από συγκερασμό απόψεων διαφορετικών πολιτικών οικογενειών. Ως εκ τούτου, καμία πολιτική οικογένεια δεν είναι απόλυτα ικανή να εφαρμόσει αμιγώς το πρόγραμμά της. Τα πολιτικά κόμματα, αλλά και τα ίδια τα κράτη της Ε.Ε., δεν έχουν τις ίδιες προτεραιότητες και αυτό μεταφράζεται στον τρόπο με τον οποίο κατανέμονται οι πόροι της Ένωσης.

Η όποια άσκηση περιφερειακής πολιτικής απαιτεί πόρους, οι οποίοι κατανέμονται με διαφορετικό τρόπο μεταξύ των τομέων και δημιουργείται ανταγωνισμός στην απορρόφησή τους. Τα διαρθρωτικά ταμεία αποτελούν αρωγό στα δημόσια προγράμματα επενδύσεων, με το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) να είναι το κυριότερο. Το ΕΤΠΑ δημιουργήθηκε με σκοπό τη συμβολή στη μείωση των αναπτυξιακών διαφορών μεταξύ των περιοχών της Ευρώπης και τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου στις περιοχές που υστερούν, με ιδιαίτερη έμφαση στις περιοχές που χαρακτηρίζονται από γεωγραφικά ή δημογραφικά μειονεκτήματα (όπως ορεινές, νησιωτικές και υπερβόρειες περιοχές). Κατά την περίοδο προγραμματισμού 2021-2027, η ΕΕ διέθεσε για το ΕΤΠΑ περίπου 226 δισεκατομμύρια ευρώ. Οι λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες θα επωφεληθούν από ποσοστά συγχρηματοδότησης που καλύπτουν έως και 85 % του κόστους των έργων. Τα ποσοστά συγχρηματοδότησης για τις περιφέρειες σε μεταβατικό στάδιο και για τις περισσότερο αναπτυγμένες περιφέρειες θα είναι έως 60 % και 50 % αντίστοιχα (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2023).

Το συνηθέστερο εργαλείο χρηματοδότησης περιφερειακής πολιτικής είναι οι δημόσιες δαπάνες στις υποδομές, όμως δεν είναι το μοναδικό. Τα αναπτυξιακά ταμεία για παράδειγμα δύνανται να χορηγούν δάνεια σε επιχειρήσεις με σκοπό την ενίσχυση της ρευστότητας τους και την ενθάρρυνση νέων επενδύσεων. Στην Ελλάδα, ένα Ταμείο αυτού του είδους έχει εφαρμοστεί στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας με συνολικό ύψος 20 εκατομμύρια, με το Ταμείο Ανάπτυξης Δυτικής Μακεδονίας να συμμετέχει στη δανειοδότηση κατά 40% (το υπόλοιπο χρηματοδοτείται από εμπορικές τράπεζες) για μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις που επλήγησαν από τη πανδημία και ταυτόχρονα να επιδοτεί το επιτόκιο του δανείου κατά 100% για τα πρώτα δύο έτη του.

Είναι ουσιάς η αξιολόγηση των αιτίων άσκησης περιφερειακής πολιτικής. Γενικά, μπορούμε να κατατάξουμε τα επιχειρήματα σε δύο κατηγορίες, σύμφωνα με το κριτήριο της ισότητας ή το κριτήριο της αποτελεσματικότητας. Η ισότητα είναι η ικανοποίηση του κοινού αισθήματος της δικαιοσύνης και της μείωσης των ανισοτήτων, ενώ το κριτήριο της αποτελεσματικότητας είναι το πιο παραδοσιακό οικονομικό κριτήριο της μεγιστοποίησης της ευημερίας της κοινωνίας. Η ισότητα και η αποτελεσματικότητα δεν αποκλείουν αναγκαστικά η μια την άλλη, αλλά συχνά μπορούν να συνυπάρξουν (Πετράκος & Ψυχάρης, σελ. 203-204).

Η υψηλή συγκέντρωση δραστηριοτήτων συχνά συνεπάγεται παραγωγικούς πόρους που δεν αξιοποιούνται στο μέγιστο βαθμό. Η συγκέντρωση του πληθυσμού τόσο σε επίπεδο δραστηριοτήτων και εργατικού δυναμικού πέραν ενός βέλτιστου μεγέθους, δημιουργούν υψηλές αντικοινωνικές¹ συγκέντρωσης, που συνεπάγονται μείωση της παραγωγικότητας, της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και των ρυθμών μεγέθυνσης². Οι αρνητικές αυτές εξωτερικότητες³, σχετίζονται με αστικά προβλήματα όπως υψηλά ενοίκια, κυκλοφοριακή συμφόρηση και περιβαλλοντική υποβάθμιση.

Άρα, η περιφερειακή πολιτική προσπαθεί γενικά να ενεργοποιήσει ένα οικονομικό δυναμικό που δεν αξιοποιείται πλήρως. Η μεγάλη οικονομική συγκέντρωση δημιουργεί υψηλό κόστος επέκτασης δημόσιων παροχών για την κάλυψη νέων κοινωνικών αναγκών. Οι γεωγραφικές διαφορές μεταξύ των ρυθμών μεγέθυνσης επιφέρουν εγκατάλειψη ή και ελλιπή χρησιμοποίηση υπαρχουσών υποδομών στις στάσιμες ή φθίνουσες περιοχές και τουλάχιστον βραχυχρόνια απουσία υποδομών και υπηρεσιών στις περιοχές με έντονη οικονομική μεγέθυνση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το κλείσιμο των σχολείων σε ελληνικές πόλεις στην περιφέρεια, ενώ την ίδια στιγμή υπάρχει έλλειψη σχολικών κτηρίων στην Αθήνα, όπως και, ιδιαίτερα, χώρων για παιδικούς σταθμούς. Οι πληθυσμοί που μετακινούνται στα αστικά κέντρα δημιουργούν επιπλέον ζήτηση και, επομένως, πίεση για ανάλογες υπηρεσίες και υποδομές. Αυτή η πίεση μπορεί να αποσυμφορηθεί με την άσκηση στοχευμένης περιφερειακής πολιτικής. Η περιφερειακή πολιτική δεν είναι κάτι αφηρημένο, αλλά βλέπουμε καθημερινά γύρω μας τα αποτελέσματά της.

Ιταλία

Σε πολιτικό επίπεδο είναι γνωστές οι πιέσεις και οι κοινωνικές εντάσεις που μπορούν να δημιουργηθούν από την ύπαρξη σημαντικών γεωγραφικών ανισοτήτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Ιταλία, όπου το δεξιό λαϊκιστικό κόμμα Λέγκα του Βορρά προσπαθεί από την ίδρυσή του να επιβάλλει την άσκηση διαφορετικής πολιτικής για τον Βορρά και τον Νότο της χώρας, φθάνοντας στο σημείο, τον Φεβρουάριο του 2023, να καταθέσει πρόταση νομοσχεδίου για τη δημιουργία μιας «διαφοροποιημένης περιφερειακής αυτονομίας», η οποία, με κάποιες τροποποιήσεις, υπερψηφίστηκε από το υπόλοιπο δεξιό υπουργικό συμβούλιο. Οι αντιδράσεις από νομικούς (Deidda, 2023), από την κοινωνία των πολιτών και από τις περιφέρειες Εμίλια Ρομάνια, Καμπανία, Απουλία και Τοσκάνη ήταν έντονες και η συζήτηση στο Κοινοβούλιο έχει προγραμματιστεί για το φθινόπωρο του 2023.

1 Οι οικονομίες συγκέντρωσης αποτελούν τη σημαντικότερη κινητήρια δύναμή της δημιουργίας πόλεων, καθώς τα οφέλη της γειτνίασης ανθρώπων και επιχειρήσεων όπως η επικοινωνία, οι κοινές πρώτες ύλες και το χαμηλότερο συναλλακτικό κόστος αποτελούν θετικές εξωτερικότητες.

2 Η οικονομική ανάπτυξη και η μεγέθυνση χρησιμοποιούνται συχνά σαν να είναι ταυτόσημες στο δημόσιο λόγο, όμως υπάρχουν σημαντικές εννοιολογικές διαφορές. Μεγέθυνση είναι η διαχρονική αύξηση του συνολικού προϊόντος μιας οικονομίας, ενώ η ανάπτυξη είναι μια ευρύτερη έννοια που εξετάζει την ευημερία που απολαμβάνουν οι πολίτες μιας οικονομίας.

3 Εξωτερικότητα υπάρχει όταν η δραστηριότητα μιας πλευράς (ενός ατόμου ή μιας επιχείρησης) επηρεάζει άμεσα την ευημερία μιας άλλης πλευράς, κατά τρόπο που δεν μεταβιβάζεται μέσω του μηχανισμού της αγοράς (δηλαδή δεν κοστολογείται).

Μεγάλη Βρετανία

Μια άλλη ενδιαφέρουσα εξέλιξη έχει παρουσιαστεί στη βρετανική πολιτική σκηνή. Η περιοχή των Midlands (Κεντρική Αγγλία) και της Βόρειας Αγγλίας ήταν το λεγόμενο «κόκκινο τείχος» (Red Wall). Αυτές οι περιοχές, με ιστορικά αυξημένη βιομηχανική δραστηριότητα και συνεπώς αυξημένο εργατικό πληθυσμό, ήταν η καρδιά του Εργατικού Κόμματος. Χαρακτηριστικά, από τις πρώτες εκλογές στις οποίες συμμετείχε το Εργατικό Κόμμα, σχεδόν η πλειονότητα των εκλεγμένων του ήταν από τη Βόρεια Αγγλία. Παρόλο που οι περιοχές αυτές ήταν γνωστές για την εχθρική τους στάση προς τους Συντηρητικούς, τα πρόσφατα χρόνια της αποβιομηχάνισης και του Brexit οδήγησαν, στις εκλογές του 2019, στη συγκέντρωση σημαντικά υψηλότερων ποσοστών σε σχέση με παλαιότερα από πλευράς Συντηρητικού Κόμματος στη Βόρεια Αγγλία (Cutts et al., 2020).

Το 1997 κέρδισε τις εκλογές το Εργατικό κόμμα όταν η οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου ήταν ήδη διαιρεμένη στα δύο από τις οικονομικές ανισότητες που χαρακτηρίζουν το «χάσμα Βορρά-Νότου». Η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970, οι πολιτικές των Συντηρητικών και η αποβιομηχάνιση είχαν προκαλέσει ρήγμα μεταξύ των περιφερειών, με μεγάλες ανισότητες μεταξύ των περιοχών με τις καλύτερες και τις χειρότερες επιδόσεις. Οι Νέοι Εργατικοί⁴ έδειξαν ότι δεσμεύονται πολιτικά στην περιφερειακή πολιτική. Αυτό αντιπροσώπευε μια ριζικά νέα προσέγγιση σε σχέση με εκείνη των διαδοχικών συντηρητικών κυβερνήσεων από το 1979, οι οποίες αγνόησαν την περιφερειακή πολιτική.

Οι πολιτικές των Νέων Εργατικών για την προώθηση της ανάπτυξης σε ολόκληρη τη χώρα και την αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων ήταν τρεις. Πρώτον, τονίστηκε ότι η περιφερειακή σύγκλιση βασίζεται στην προώθηση της μακροοικονομικής σταθερότητας, ώστε να δοθεί η δυνατότητα στις επιχειρήσεις και τους ιδιώτες να προγραμματίσουν το μέλλον, σε συνδυασμό με την αύξηση των δημόσιων δαπανών για την αντιστροφή της πολυετούς υποεπένδυσης. Δεύτερον, το Υπουργείο Οικονομικών και το Υπουργείο Επιχειρήσεων, Επιχειρηματικότητας και Ρυθμιστικών Μεταρρυθμίσεων (BERR) προώθησαν πέντε κινητήριες δυνάμεις της παραγωγικότητας: δεξιότητες, επενδύσεις, καινοτομία, επιχειρήσεις και ανταγωνισμό. Τέλος, το τρίτο μέρος της πολιτικής-πλαίσιου για τις περιφέρειες ήταν η μεταβίβαση της λήψης αποφάσεων σε περιφερειακό, υποπεριφερειακό και τοπικό επίπεδο, προκειμένου να ανταποκριθούν στις διαφορετικές ευκαιρίες και προκλήσεις κάθε περιοχής (Dalingwater, 2011).

Η περιφερειακή πολιτική των Νέων Εργατικών απέτυχε επειδή επικεντρώθηκε κυρίως σε δύο κινητήριες δυνάμεις: την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Η ανάλυση της κυβέρνησης βασίστηκε στην ιδέα πως υπάρχει έλλειψη επιχειρηματιών στη Βόρεια Αγγλία που οδηγεί σε έλλειψη επενδύσεων και χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης. Η κυβέρνηση έτεινε να εστιάζει στην επίσημη απασχόληση, την αυτοαπασχόληση και τη δημιουργία επιχειρήσεων ως λύσεις για την περιφερειακή και υποπεριφερειακή ανεργία. Αυτό σήμαινε ότι ορισμένες από τις οικονομικές πρωτοβουλίες που είχαν ήδη καθιερωθεί στην κοινότητα παραμερίστηκαν, όπως για παράδειγμα οι πιστωτικές ενώσεις, οι τράπεζες χρόνου⁵ και οι κοινοτικές επιχειρήσεις. Οι πρωτοβουλίες αυτές είχαν

4 Οι Νέοι Εργατικοί (New Labour) ήταν μια περίοδος στην ιστορία του βρετανικού Εργατικού Κόμματος από τα μέσα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1990 έως το 2010 υπό την ηγεσία του Τόνι Μπλερ και του Γκόρντον Μπράουν.

5 Οι τράπεζες χρόνου είναι δίκτυο ανταλλαγής υπηρεσιών και προϊόντων των μελών χωρίς χρήματα. Το μέσο συναλλαγής είναι ο χρόνος των ανθρώπων, που τον προσφέρουν για διάφορες δραστηριότητες, όπως μαγειρική, μαθήματα κλπ.

αποδειχθεί επιτυχείς στο παρελθόν όσον αφορά τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης και πρόσθετου εισοδήματος, τη στήριξη του κοινωνικού κεφαλαίου και την ενθάρρυνση της τοπικής συμμετοχής σε υποβαθμισμένες κοινότητες. Επιπλέον, το πρόβλημα στις περιφέρειες παρερμηνεύτηκε από την κυβέρνηση, η οποία υποστήριζε ότι οι επιχειρήσεις και οι εργαζόμενοι δεν ήταν αρκετά παραγωγικοί στις αδύναμες περιφέρειες, χωρίς να αναγνωρίζει ότι διαφορετικά μέρη της χώρας διαθέτουν διαφορετικούς κλάδους και επαγγέλματα, γεγονός που αναπόφευκτα δημιουργεί διαφορές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ο χρηματιστής στο Λονδίνο και ο εργάτης εργοστασίου στη Βορειοανατολική χώρα είναι προφανές ότι θα δημιουργήσουν περιφερειακές διαφορές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ λόγω της φύσης της εργασίας και όχι λόγω έλλειψης αποτελεσματικότητας στον τρόπο με τον οποίο ο εργάτης εργοστασίου κάνει τη δουλειά του.

Βλέπουμε, δηλαδή, ότι η αποτυχία των πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης που είχε προτείνει και εφαρμόσει το Εργατικό Κόμμα είχε σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις για το ίδιο το Κόμμα, το οποίο βρέθηκε εκτός κυβέρνησης από το 2010 μέχρι σήμερα.

ΗΠΑ

Άλλο παράδειγμα χωρικών πολιτικών με καταστροφικές επιπτώσεις συναντάται στις ΗΠΑ, όπου το σχέδιο για τους αυτοκινητόδρομους του 1956, επί τούτου όριζε πολλούς αυτοκινητοδρόμους να περνούν μέσα από τις συνοικίες των μειονοτήτων, κυρίως των Αφροαμερικανών (Mahajan, 2023). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα κάποιες γειτονίες να είναι αποκομμένες από τον αστικό ιστό, οι επενδύσεις σε υποδομές να έχουν ως έμμεσο στόχο το διαχωρισμό των λευκών από τους μαύρους και να γίνονται απαλλοτριώσεις κατοικιών με πεινχρές αποζημιώσεις, διαλύοντας τις τοπικές κοινότητες και καταδικάζοντας ανθρώπους σε ακραία φτώχεια και απομόνωση. Τα τελευταία χρόνια τα πανεπιστήμια και οι τοπικές αρχές προβάλλουν μελέτες που αναγνωρίζουν αυτό το πρόβλημα (Bullard & Johnson, 2000; Zenk et al., 2005; Shelton, 2017; Schultz et al., 2017), αλλά είναι δύσκολο να σβηστούν λάθη εβδομήντα χρόνων.

2.2 Οι θεωρητικές προσεγγίσεις της Περιφερειακής Ανάπτυξης

Αναφέραμε ότι η ανισότητα είναι ένα από τα βασικά ζητήματα που απασχολούν την κοινωνία. Συνεπώς, έχει υπάρξει έντονος διάλογος για την έκταση, τα χαρακτηριστικά, τους μηχανισμούς και τις επιπτώσεις της γεωγραφικής ανισότητας, καθώς και ανάλογες πολιτικές για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Οι δύο σχολές σκέψης που κυριαρχούν στη συζήτηση για την περιφερειακή πολιτική μπορούν (απλουστευτικά) να κατηγοριοποιηθούν ως εξής:

1. Θεωρίες σύγκλισης (νεοκλασικές)
2. Θεωρίες απόκλισης (οικονομικά της συσσώρευσης)

Η πρώτη θεωρία υποστηρίζει ότι οι περιφέρειες τείνουν μακροχρόνια προς σύγκλιση, ενώ η

δεύτερη θεωρία υποστηρίζει πως υπάρχουν εμπόδια και χαρακτηριστικά στο ευρύτερο οικονομικό σύστημα που οδηγούν στην απόκλιση μεταξύ των περιφερειών.

Οι κοινωνικές αλλαγές και οι επιστημονικές εξελίξεις που έχουν υπάρξει τα τελευταία 80, ίσως και περισσότερα χρόνια, αντανακλώνται στις θεωρίες περί γεωγραφικών ανισοτήτων.

Η διαφορά των δύο προσεγγίσεων είναι πως η νεοκλασική θεωρία περιγράφει τις πολιτικές που θα οδηγήσουν την οικονομία σε ισόρροπη ανάπτυξη, ενώ οι θεωρίες της ασύμμετρης και σωρευτικής ανάπτυξης στοχεύουν στη δημιουργία προτάσεων που βοηθούν τις περιοχές που υστερούν να αναπτυχθούν οικονομικά. Το κυριότερο χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τις δύο προσεγγίσεις είναι η έκταση της κρατικής παρέμβασης στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης.

2.2.1 Νεοκλασικές προσεγγίσεις

Αρχικά, πριν από το Μεγάλο Κραχ του 1929, η ορθόδοξη οικονομική σκέψη δεν αναγνώριζε την πολυδιάστατη φύση των προβλημάτων του χώρου και την αλληλεπίδραση των κοινωνικών, πολιτιστικών, περιβαλλοντικών διαστάσεων και πολλών άλλων παραγόντων.

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η επιστημονική συζήτηση περί ανισοτήτων εντατικοποιήθηκε, λόγω του Μεγάλου Κραχ, αλλά και υπό την επήρεια των Κεϊνσιανών Οικονομικών. Σε μεγάλο βαθμό, όμως, οι θεωρίες εμπεριείχαν χαρακτηριστικά σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία. Τα νεοκλασικά οικονομικά περιγράφουν τη λειτουργία της οικονομίας μέσω μιας συνάρτησης που λαμβάνει υπόψη τους συντελεστές παραγωγής. Κατά τους νεοκλασικούς οι δύο κυριότεροι συντελεστές παραγωγής είναι το κεφάλαιο και η εργασία, που χαρακτηρίζονται από δύο ιδιότητες: την υποκατάσταση και τη συμπληρωματικότητα. Η υποκατάσταση είναι η αντικατάσταση ενός συντελεστή με κάποιον φθηνότερο. Η συμπληρωματικότητα είναι η χρήση όλων των συντελεστών ανεξαρτήτως κόστους, καθώς, όταν απουσιάζει ένας από τους ανωτέρω συντελεστές, δεν υφίσταται παραγωγή. Άρα, η καμπύλη παραγωγής υπολογίζει τους συνδυασμούς των συντελεστών με τους οποίους μια επιχείρηση μπορεί να παράγει μια ορισμένη ποσότητα προϊόντος.

Οι Borts και Stein (1964) βασίζονται σε αυτές τις παραδοχές και υποστηρίζουν απλουστευτικά ότι η εργασία κινείται προς τις πιο αναπτυγμένες περιφέρειες, ενώ, αντίθετα, το κεφάλαιο κινείται προς τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, όπου οι μισθοί είναι χαμηλότεροι. Μπορούμε, λοιπόν, να αντιληφθούμε τις περιφερειακές ανισότητες σαν μια στιγμή ανισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης.

Επομένως, σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, δεν υπάρχει ανάγκη παρεμβατικής πολιτικής. Οι παραδοχές, όμως, στις οποίες βασίζεται αυτή η προσέγγιση, είναι μη ρεαλιστικές και απλουστευτικές, καθώς οι επιχειρήσεις δεν λειτουργούν σε καθεστώς πλήρους ανταγωνισμού και το κόστος μεταφοράς είναι ένας σημαντικός παράγοντας που οδηγεί σε απόκλιση. Υποστηρίζεται ότι η παρέμβαση είναι επιβλαβής και πρέπει να αφήσουμε την αγορά να εκκαθαρίσει μόνη της την ανισορροπία της αγοράς.

Οι νεοκλασικές θεωρίες της περιφερειακής ανάπτυξης βασίστηκαν στη θεωρία σύγκλισης των Solow (1956) και Swan (1956), η οποία αποτελεί το σύνηθες σημείο εκκίνησης των σύγχρονων θεωριών οικονομικής μεγέθυνσης, τόσο σε μακροοικονομικό όσο σε περιφερειακό επίπεδο. Στο υπόδειγμα εξωγενούς οικονομικής μεγέθυνσης, η κύρια υπόθεση είναι η ύπαρξη φθίνουσών αποδόσεων κλίμακας των συντελεστών παραγωγής, καθώς και η αποταμίευση ενός σταθερού ποσοστού εισοδήματος από τα νοικοκυριά, η οποία οδηγεί στη συσσώρευση κεφαλαίου. Με αυτόν τον τρόπο, το συνολικό εισόδημα της οικονομίας καθορίζεται από την πλευρά της παραγωγής και από τη δράση των επιχειρήσεων για τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Οι φθίνουσες αποδόσεις κλίμακας της παραγωγής στοχεύουν στην ύπαρξη ενός σημείου σύγκλισης προς την ισορροπία

(steadystate) πέρα από το οποίο, για να μπορέσει να μεγεθυνθεί η οικονομία, είναι απαραίτητη μια εξωγενής αλλαγή, όπως η τεχνολογική πρόοδος, η οποία αλλάζει τη συνάρτηση παραγωγής και οδηγεί σε νέο σημείο ισορροπίας.

Οι παραδοχές του υποδείγματος Solow και Swan, συνεπώς, προβλέπουν ότι φτωχές και πλούσιες περιφέρειες, σε όρους αρχικού κεφαλαίου, συγκλίνουν σε μια πορεία ισόρροπης μεγέθυνσης και στο ίδιο σημείο ισορροπίας, ανεξάρτητα από το σημείο εκκίνησης, αν η τεχνολογία και τα ποσοστά αποταμίευσης είναι ίδια.

Τη δεκαετία του '90 διατυπώθηκε από τους Barro και Sala-i-Martin (1992) και Barro, Mankiw και Sala-i-Martin (1995) η νέα θεωρία της σύγκλισης που βασίζεται στο νεοκλασικό υπόδειγμα μεγέθυνσης των Solow και Swan. Ορίζονται δύο συμπληρωματικά είδη σύγκλισης. Αρχικά η σύγκλιση τύπου σ παρατηρείται εάν υφίσταται διαχρονική μείωση της διασποράς⁶ του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Με άλλα λόγια, η σύγκλιση τύπου σ παρατηρείται όταν η κατανομή του εισοδήματος μεταξύ περιφερειών γίνεται περισσότερο ισόρροπη. Όταν υπάρχει σ -σύγκλιση, η χωρική ενότητα με την πλουσιότερη οικονομία αναμένεται να έχει μικρότερο ρυθμό μεγέθυνσης από μια φτωχότερη χωρική ενότητα και αυτό συνεπάγεται μείωση των εισοδηματικών διαφορών μεταξύ περιφερειών. Η σύγκλιση β τύπου υποδηλώνει την ύπαρξη μιας συστηματικής τάσης των οικονομιών που παρουσιάζουν χαμηλότερα επίπεδα κατά κεφαλήν ΑΕΠ να μεγεθύνονται γρηγορότερα από εκείνες που παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εμφανίζεται μια αρνητική σχέση μεταξύ των αρχικών επιπέδων του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και των ρυθμών μεγέθυνσης των οικονομιών.

Η σύγκλιση β τύπου είναι απαραίτητη προϋπόθεση, αλλά όχι επαρκής, για τη σύγκλιση σ τύπου. Η συνάφεια των δύο αυτών εννοιών τις καθιστά συμπληρωματικές και συχνά χρησιμοποιούνται από κοινού (Αρτελάρης, Πετράκος και Ψυχάρης, 2008, σελ. 82). Αυτή η νέα θεωρία είχε ευρεία αποδοχή και αναζωογόνησε το ενδιαφέρον για τις γεωγραφικές ανισότητες στο δεσπόζον ρεύμα των οικονομικών.

2.2.2 Οικονομικά της συσσώρευσης και εναλλακτικές προσεγγίσεις

Τα οικονομικά της συσσώρευσης, αντίθετα από τα νεοκλασικά, εκφράζουν την αναγκαιότητα σχεδιασμού αναπτυξιακών πολιτικών για τις περιοχές που υστερούν. Επίσης, θεωρείται αναγκαίος ένας σχεδιασμός που βοηθά τις περιφέρειες να αποκτήσουν το κρίσιμο μέγεθος που τις ωθεί στην οικονομική ανάπτυξη.

Μία έκφραση αυτής της σχολής ήταν τα Κεϊνσιανά Οικονομικά, τα οποία ήταν αποτέλεσμα του Μεγάλου Κραχ του 1929 (το βιβλίο του Κέινς *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος* εκδόθηκε το 1936) και της πίεσης των λαϊκών στρωμάτων, που αντιμετώπισαν μια περίοδο ανείπωτης ένδειας. Τα Κεϊνσιανά Οικονομικά έθεσαν το ζήτημα της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία.

Στα οικονομικά της ανάπτυξης τη δεκαετία του '60 ήταν δημοφιλής η θεωρία του Kuznets (1966) και η θεωρία των σταδίων του Rostow (1959). Σήμερα, η θεωρία των σταδίων θεωρείται παρωχημένη και πολύ ντετερμινιστική, αλλά θα αναφερθεί εν συντομία, για ακαδημαϊκούς λόγους. Σύμφωνα με τον Rostow, η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να χωριστεί σε πέντε στάδια. Στο πρώτο στάδιο η οικονομία έχει χαμηλή παραγωγικότητα και είναι κυρίως αγροτική· στο δεύτερο αρχίζουν να υπάρχουν οι προϋποθέσεις για οικονομική πρόοδο· στο τρίτο στάδιο σταθεροποιούνται οι αυξανόμενοι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης· στο τέταρτο στάδιο επεκτείνεται η χρήση της

⁶ Στη στατιστική ονομάζουμε διασπορά τη συγκέντρωση ή την απομάκρυνση των στατιστικών δεδομένων γύρω από μια κεντρική τιμή (πχ τη μέση τιμή).

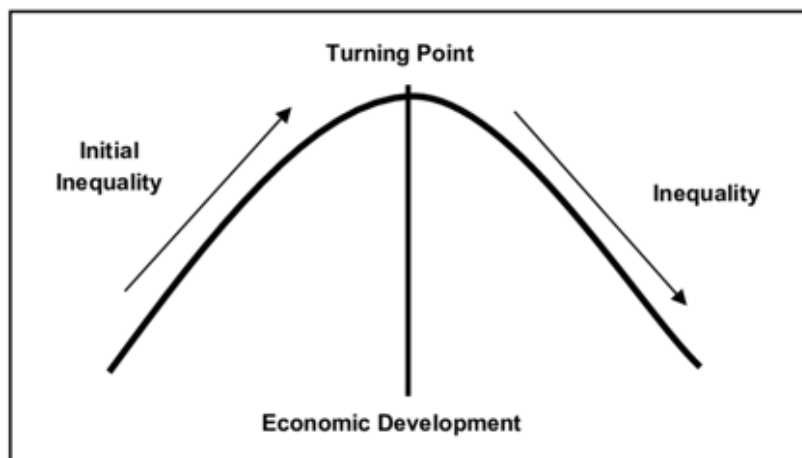

τεχνολογίας στην οικονομία, ενώ μειώνεται ο αγροτικός πληθυσμός και αυξάνεται ο αστικός. Στο πέμπτο και τελευταίο στάδιο μαζικοποιείται περαιτέρω η κατανάλωση αγαθών και επεκτείνεται η κοινωνική ευημερία.

Αυτή η θεωρία δεν αναλύει τους μηχανισμούς μετάβασης μεταξύ των σταδίων και θεωρεί την οικονομική ανάπτυξη ένα εντελώς προβλέψιμο φαινόμενο, ενώ στην πραγματικότητα η οικονομική πρόοδος δεν είναι πάντα ανοδική και παρατηρήσαμε ότι πολλές χώρες δεν πέρασαν όλα τα στάδια που η συγκεκριμένη θεωρία προσδιορίζει.

Ομοίως η θεωρία του Kuznets είναι σε μεγάλο βαθμό σήμερα ξεπερασμένη και υπερβολικά απλοϊκή, με τα εμπειρικά δεδομένα να επιβεβαιώνουν τη θεωρία μόνο σε συγκεκριμένες χώρες και χρονικές περιόδους. Ακόμα και ο ίδιος ο Kuznets εξέφρασε αμφιβολίες για την εγκυρότητα των δεδομένων όταν παρουσίασε τη μελέτη του (Fogel, 1987). Η καμπύλη Kuznets είναι η σχέση μεταξύ εισοδηματικής ανισότητας και οικονομικής ανάπτυξης, η οποία αναπαρίσταται γραφικά ως το ανεστραμμένο λατινικό γράμμα U. Στα αρχικά στάδια της οικονομικής ανάπτυξης, σύμφωνα με τον Kuznets, οι ανισότητες αυξάνονται, ενώ από ένα σημείο και μετά αρχίζουν να μειώνονται.

Γράφημα 1: Καμπύλη του Kuznets

Η θεωρία του Kuznets συνδυάστηκε τη δεκαετία του 1960 με τη θεωρία του **Κεντρικού Τόπου** (Christaller, 1933; Lösch 1937) και τη μακρόχρονη γερμανική παράδοση⁷ στη χωροταξία και τη γεωγραφία. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η οικονομική ανάπτυξη αρχικά παρατηρείται σε μερικές «κεντρικές» περιφέρειες και στη συνέχεια διαχέεται και στις υπόλοιπες περιφέρειες (Friedmann, 1966). Συναφής είναι η θεωρία των πόλων ανάπτυξης του Perroux (1950), η οποία υποστήριζε ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν εμφανίζεται ταυτόχρονα σε όλα τα σημεία, αλλά αρχικά σε κομβικούς πόλους, που λειτουργούν σαν την καρδιά της ανάπτυξης σε μια γεωγραφική περιφέρεια (εκείνη την εποχή η βιομηχανία θεωρούνταν ο κυρίαρχος πόλος της οικονομικής ανάπτυξης).

Οι Myrdal και Sitohang (1957), για να εξηγήσουν τις χωρικές διαφοροποιήσεις, πρότειναν τη θεωρία της «σωρευτικής αιτιότητας», η οποία αντιμετωπίζεται από πολλούς περιφερειολόγους ως το κλασικό υπόδειγμα ερμηνείας των περιφερειακών ανισοτήτων.

Αρχικά, ορίστηκαν δύο αλληλένδετοι μηχανισμοί που οδηγούν στις ανισότητες. Ο πρώτος είναι η «σωρευτική αιτιότητα» και ο δεύτερος είναι η «σταδιακή αποδυνάμωση» της περιφέρειας (Backwash Effects) λόγω της χωροταξικής αλληλεξάρτησης κέντρου και περιφέρειας, είτε η επέ-

⁷ Ο Johann Heinrich von Thünen, Γερμανός οικονομολόγος, δημοσίευσε το 1826 την πρώτη μελέτη στα χωρικά οικονομικά και την οικονομική γεωγραφία, η οποία αφορούσε την κατανομή των αγροτικών χρήσεων γης γύρω από τα αστικά κέντρα.

κταση της ανάπτυξης (Spread Effects) (Κόνσολας, 1997, σ.67). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, μπορεί να διατυπωθεί το συμπέρασμα ότι η διαφοροποίηση στις τάσεις της ανάπτυξης οφείλεται στην υπεροχή των αποτελεσμάτων απομύζησης απέναντι στα αποτελέσματα της επέκτασης.

Η θεωρία της «σωρευτικής αιτιότητας» αποδεικνύει ότι, αντίθετα με όσα υποστηρίζουν οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, οι οικονομικές δυνάμεις της αγοράς τείνουν να αυξάνουν τις ανισότητες, αντί να τις μειώνουν. Εμπειρικά στοιχεία υποστηρίζουν το επιχείρημα της σωρευτικής αιτιότητας, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα (Petraikos, Rodriguez-Pose & Rovolis, 2005). Η διαδικασία της περιφερειακής ανάπτυξης είναι κάτι που αναπαράγεται, καθώς τα κέντρα ανάπτυξης ενισχύονται από τη διαδικασία συσσώρευσης και οι διαφορές στους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης παραμένουν, ή ακόμη και αυξάνονται. Η εργασία και το κεφάλαιο, αντίθετα με τις θεωρίες σύγκλισης που αναφέρθηκαν προηγουμένως, κατευθύνονται προς το ίδιο σημείο, δηλαδή προς τα κέντρα οικονομικής ανάπτυξης όπου οι αποδόσεις και οι ευκαιρίες είναι καλύτερες.

Αν αυτή η τάση της αγοράς ισχύει, είναι λογικό να υπάρχει η ανάγκη για κρατική παρέμβαση, που θα περιορίσει αυτούς τους μηχανισμούς της αγοράς και θα μειώσει τις περιφερειακές ανισότητες. Τα εμπειρικά στοιχεία, πράγματι, επιβεβαιώνουν ότι τα αποτελέσματα της σταδιακής αποδυναμώσης είναι συχνά ισχυρότερα από τα αποτελέσματα διάχυσης. Ιδιαίτερα σημαντικά αποδεικνύονται στην περίπτωση που μια περιοχή είναι αμιγώς αστική ή αγροτική, καθώς το μέγεθος και η γεωγραφική έκταση των ευεργετικών και των «απομυζητικών» δυνάμεων στις αγροτικές περιοχές εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά των περιοχών και τη φύση των δεσμών μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών. Σε γενικές γραμμές, οι ευεργετικές δυνάμεις είναι ισχυρότερες για τις αγροτικές περιοχές κοντά στους αστικούς πυρήνες, ενώ οι δυσμενείς ροές κυριαρχούν σε περιοχές που βρίσκονται σε μεγαλύτερη απόσταση από τις αναπτυσσόμενες αστικές περιοχές. Έτσι, λοιπόν, η απομύζηση είναι πιθανότερη στις αγροτικές περιοχές που βρίσκονται εκτός των ζωνών που συνδέουν τις αγροτικές με τις αστικές περιοχές (Barkley, Henry & Bao, 1996).

Αυτό το φαινόμενο οφείλεται στο ότι οι απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα ανάπτυξης περιοχές επηρεάζονται πιθανώς αρνητικά από τις περιφερειακές πολιτικές οικονομικής ανάπτυξης που εστιάζουν στην καινοτομία και την επιχειρηματική ανάπτυξη. Συνεπώς, οι απομακρυσμένες περιοχές θα πρέπει να σχεδιάσουν προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης που θα δίνουν έμφαση στα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα που χαρακτηρίζουν τις οικονομίες τους.

Στα τέλη της δεκαετίας του '60 και τη δεκαετία του '70 υπήρξαν αλλαγές και διαφορετικές προσεγγίσεις στη θεώρηση των περιφερειακών ανισοτήτων. Εκείνη την εποχή, πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες σοβαρές στατιστικές μελέτες που έδειξαν μια αύξηση των ανισοτήτων, αλλά και κάποια μικρά οφέλη για τους φτωχούς. Παράλληλα, υπήρξαν πολλά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα που αμφισβήτησαν το status quo, όπως ο Μάης του 1968, τα κινήματα κατά του πολέμου στο Βιετνάμ, υπέρ της ειρήνης και κατά της αποικιοκρατίας, οι εργατικοί αγώνες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Υπήρξε μια υπέρβαση των θεωριών του εκσυγχρονισμού⁸, καθώς τα αναμενόμενα αποτελέσματα δεν παρατηρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Τα κινήματα έδωσαν έμπνευση και κίνητρο σε πολλούς γεωγράφους, ανθρωπολόγους και κοινωνικούς επιστήμονες γενικότερα για να στοχαστούν εναλλακτικές κριτικές θεωρίες για τις ανισότητες.

Ο στρουκτουραλισμός είναι μια από τις κριτικές θεωρήσεις της ανάπτυξης. Δεν πρόκειται για μια απόλυτα οικονομική προσέγγιση, αν και χρησιμοποιεί κάποιες από τις αρχές της. Οι ρίζες της είναι η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και οι πολιτικές επιστήμες με έργα στοχαστών όπως ο Levi-Strauss, ο Althusser, ο Godelier και ο Πουλαντζάς.

8 Η θεωρία του εκσυγχρονισμού περιγράφει τις μετασηματιστικές διαδικασίες των κοινωνιών από την υπανάπτυξη στις σύγχρονες κοινωνίες, δηλαδή περιγράφει τις διαδικασίες μετάβασης της κοινωνίας από ένα προ-σύγχρονο κράτος σε ένα σύγχρονο κράτος. Σήμερα, αυτές οι αντιλήψεις περί εκσυγχρονισμού κοινωνιών και πολιτισμών θεωρούνται παρωχημένες.

Οι στρουκτουραλιστές ήταν επηρεασμένοι από το έργο του Μαρξ και άλλων μαρξιστών διανοητών, χωρίς να ανήκουν όμως όλοι σε αυτό το ιδεολογικό ρεύμα. Στη στρουκτουραλιστική προσέγγιση διερευνάται το πολιτικό-οικονομικό σύστημα και η επίδρασή του πάνω στα χαρακτηριστικά του. Δηλαδή, οι στρουκτουραλιστές ισχυρίζονται ότι υπάρχει ένα σύνολο πολιτικών και οικονομικών δομών, οι οποίες δεν είναι άμεσα μετρήσιμες ή παρατηρήσιμες, αλλά δημιουργούν παρατηρήσιμα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα. Σύμφωνα με την προσέγγιση των στρουκτουραλιστών οι ανισότητες δεν είναι τυχαίες, αλλά συνιστούν μέρος και απόρροια του καπιταλιστικού συστήματος.

Ο Antonio Gramsci ασχολήθηκε επίσης με τις περιφερειακές ανισότητες και προσπάθησε να εξηγήσει τις διαφορές μεταξύ Βορρά και Νότου στην ιταλική κοινωνία. Με την ενοποίηση της Ιταλίας, λόγω και του κατακερματισμού της σε μικρά κρατίδια που ανήκαν σε διαφορετικούς ηγεμόνες, η χώρα δεν είχε την ίδια πολιτική και οικονομική ανάπτυξη σε ολόκληρη την επικράτεια. Οι διαφορές αυτές υπήρξαν σε μεγάλο βαθμό και η αιτία της συνεχιζόμενης, ακόμη και σήμερα, μεγαλύτερης ανισότητας Βορρά και Νότου. Ο Gramsci είχε αντιληφθεί, επίσης, ότι οι ηγέτες που κυβέρνησαν μετά την ενοποίηση της Ιταλίας θέλησαν να κρατήσουν τον Νότο υπό την κυριαρχία των γαιοκτημόνων και, συνεπώς, με αγροτικό πληθυσμό, ενώ η Κεντρική και Βόρεια Ιταλία αναπτύχθηκε ταχύτατα βιομηχανικά. Ο Gramsci (1916) αναφέρει ότι «από τη μια πλευρά η παράδοση μιας κάποιας αυτονομίας είχε δημιουργήσει μια αστική τάξη τολμηρή και γεμάτη πρωτοβουλίες, και υπήρχε μια οικονομική οργάνωση παρόμοια με άλλων ευρωπαϊκών κρατών, που ευνοούσε την περαιτέρω εξέλιξη του καπιταλισμού και της βιομηχανίας και από την άλλη οι πατερναλιστικές διοικήσεις της Ισπανίας και της δυναστείας των Βουρβόνων⁹ δεν είχαν δημιουργήσει τίποτε. Η αστική τάξη δεν υπήρχε, η γεωργία ήταν πρωτόγονη και δεν αρκούσε για να ικανοποιήσει την τοπική αγορά».

Οι εναλλακτικές προσεγγίσεις στην περιφερειακή ανάπτυξη που βασίζονται στη μαρξιστική θεωρία προσεγγίζουν το ζήτημα από τη σκοπιά των κοινωνικών αλλαγών και εξελίξεων, στο πλαίσιο της σύγκρουσης κεφαλαίου και εργασίας. Έκφραση των καπιταλιστικών αντιφάσεων αποτελεί η ανισόροπη ανάπτυξη, καθώς, αρχικά, οι αστικές περιοχές αναπτύσσονται λόγω της συσσώρευσης κέρδους. Το κέρδος, όμως, δεν είναι σταθερό γεωγραφικά και όταν παρουσιάζεται μείωση οι εταιρείες εγκαταλείπουν τις περιοχές, αναζητώντας άλλες τοποθεσίες με υψηλότερη κερδοφορία. Αυτά τα φαινόμενα, που προκαλούνται από την αλλαγή τοποθεσίας των επιχειρήσεων, με κριτήριο το κέρδος, είναι πιθανό να οδηγήσουν κάποιες περιφέρειες σε φθίνουσα πορεία (Goldsmith, 1978).

Η «ανάπτυξη», σύμφωνα με τη μαρξιστική περιφερειακή προσέγγιση, συνίσταται στην αναβάθμιση της περιφερειακής παραγωγικής εξειδίκευσης, μέσω της ενσωμάτωσης δραστηριοτήτων υψηλότερου επιπέδου, όπως η έρευνα και η καινοτομία, που συνεπάγονται καλύτερα πληρωμένες θέσεις εργασίας. Οι περιφερειακές αλλαγές εξετάζονται, επομένως, μέσα από τη μεταβολή του χωρικού καταμερισμού της εργασίας (Sawers & Tabb, 1984).

Ο γεωγράφος David Harvey (1975) υποστήριξε ότι οι περιφερειακές ανισότητες είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη συσσώρευση κεφαλαίου και ότι οι περιφερειακές περιοχές χρησιμοποιούνται σαν αποθήκες εργασίας και αγορές απαραίτητες για τον καπιταλισμό. Ο καπιταλισμός εντείνει και διατηρεί τις περιφερειακές ανισότητες, αφού το κεφάλαιο μεταφέρεται στο κέντρο.

Η εκμετάλλευση των περιοχών που υστερούν σε επενδύσεις και η μετατροπή τους σε στάσιμες περιοχές, σύμφωνα με κριτικούς περιφερειακούς επιστήμονες, είναι και τμήμα της στρα-

⁹ Ο ισπανικός (κατόπιν σικελικός) κλάδος των Βουρβόνων κυβέρνησε το «Βασίλειο των δύο Σικελιών» (Νάπολη και Σικελία) από το 1735 έως το 1861, οπότε οι δύο περιοχές εντάχθηκαν στο ενιαίο Βασίλειο της Ιταλίας.

τηγικής του κράτους. Αυτό δημιουργεί διαφορές στον τρόπο κατανομής της εργασίας εντός του χώρου, μεροληπτώντας υπέρ του κέντρου, εις βάρος των μη κεντρικών περιφερειών.

Η Massey (1984) πρότεινε μια διαφορετική θεώρηση αυτών των ζητημάτων, όπου η διάρθρωση της περιφερειακής οικονομίας είναι αποτέλεσμα συνδυασμού υπαρχουσών συνθηκών και επενδύσεων. Η άνιση ανάπτυξη, σύμφωνα με την Massey, είναι η διαδικασία με την οποία οι κοινωνικές σχέσεις των καπιταλιστικών κοινωνιών μεταφράζονται στο χωρικό επίπεδο. Αυτή η διαδικασία είναι συστηματική και όχι αυθαίρετη. Η άνιση ανάπτυξη προκύπτει από την επίλυση των ανταγωνιστικών τάσεων προς την κατεύθυνση της διαφοροποίησης των επιπέδων και των συνθηκών ανάπτυξης, που έχουν τις ρίζες τους στον καταμερισμό της εργασίας, και την εξισορρόπηση των συνθηκών και των επιπέδων ανάπτυξης που ωθούνται από την κυκλοφορία του κεφαλαίου. Αυτές οι οικονομικές και κοινωνικές αντιφάσεις επιλύονται γεωγραφικά, καθώς οι διαφορετικοί τόποι αποκρυσταλλώνονται ως διακριτές εδαφικές οντότητες, τοποθεσίες, πόλεις, περιφέρειες, εθνικά κράτη, αλλά και όλο το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, με αποτέλεσμα την παραγωγή μιας ένθετης ιεραρχίας γεωγραφικών κλιμάκων. Επομένως, η Massey υποστηρίζει πως υπάρχει η τάση η ανάπτυξη να κινείται σε διαφορετικές κλίμακες σύμφωνα με ένα μοτίβο «τραμπάλας», όπου την ανάπτυξη μιας περιοχής ακολουθεί η υπανάπτυξή της, η οποία με τη σειρά της δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την οικονομική ανασυγκρότηση.

Η πολιτική συνέπεια των κριτικών προσεγγίσεων είναι η έμφαση στον ρόλο του κράτους και της περιφερειακής πολιτικής στην προοδευτική δράση για την άμβλυση των τοπικών και περιφερειακών ανισοτήτων μέσω δημοκρατικών μεθόδων. Από τη σκοπιά, λοιπόν, της δημόσιας πολιτικής και των δαπανών, υποστηρίζεται μια σημαντική αναδιανομή των πόρων προς όφελος των περιοχών που υστερούν.

Οι κριτικές προσεγγίσεις προβάλλουν συχνά ενστάσεις σχετικά με την έννοια της ανάπτυξης, όπως την παρουσιάζουν οι οικονομολόγοι. Εδώ υπάγονται οι θεωρίες της μετα-ανάπτυξης, που προσπαθούν να προχωρήσουν πέρα από τα αυστηρά οικονομικά όρια και εισάγουν ιδέες για τον πολιτισμό, το φύλο, την οικολογία, την αποανάπτυξη κλπ.

Επίσης, στις κριτικές θεωρήσεις, προκειμένου να μετασχηματιστούν οι χώροι ριζικά και με διαρκή αποτελέσματα, το τοπικό αστικό ή ακόμη και περιφερειακό επίπεδο δεν είναι επαρκές. Αυτό έχει συνέπειες στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση πολιτικής, καθώς οι τοπικές δραστηριότητες και διεκδικήσεις δεν μπορούν από μόνες τους να υλοποιήσουν τις αλλαγές στην απαιτούμενη έκταση (Holgersen, 2020)

Παράλληλα με τις εναλλακτικές θεωρίες, τη δεκαετία του '70 αποκτά δυναμική η ανάπτυξη από τα κάτω και οι θεωρίες της ενδογενούς ανάπτυξης. Σαν απάντηση στις αποτυχίες των πολιτικών από τα πάνω με τα σχετικά κίνητρα, οι περιφερειολόγοι άρχισαν να προτείνουν πολιτικές συμμετοχικές και αποκεντρωτικές (Chisholm, 1974). Η περιφερειακή ανάπτυξη προσπαθεί να αναγνωρίσει τις βασικές ανάγκες των ανθρώπων, να χρησιμοποιήσει τοπικούς πόρους με στόχο τη μείωση της εξάρτησης από την κεντρική πολιτική, την αστική ανάπτυξη των μικρότερων πόλεων. Οι αρχές του συμμετοχικού σχεδιασμού, της διαφάνειας και της ενδυνάμωσης της κοινωνίας είναι βασικές αρχές της σύγχρονης θεωρίας της οικονομικής ανάπτυξης.

Οι δεκαετίες, 1980, 1990 και 2000, συνιστούν μια περίοδο έντονων εξελίξεων, με την παγκοσμιοποίηση και τη διάδοση νέων τεχνολογιών· είναι όμως και πολιτικά επηρεασμένες από τον Ρέιγκαν, τη Θάτσερ, την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και την πτώση του τείχους του Βερολίνου. Όλες αυτές οι εξελίξεις έδωσαν ώθηση σε μια διεξοδική και πολυποικίλη έρευνα για τις ανισότητες γενικά.

Η περιφερειακή επιστήμη επηρεάζεται από όμορους οικονομικούς κλάδους, όπως η οικονομική ανάπτυξη. Το έργο του οικονομολόγου της ανάπτυξης Amartya Sen είχε ιδιαίτερη επιρροή στα

χωρικά οικονομικά. Ο Sen (1981), σε πρώτη φάση μελέτησε τον μεγάλο λιμό στη Βεγγάλη¹⁰ και υποστήριξε πως δεν προκλήθηκε μόνο από την έλλειψη τροφής, αλλά από τις ανισότητες στον μηχανισμό διαμοιρασμού της τροφής. Εκείνη την περίοδο της ινδικής ιστορίας (1943) υπήρξε μια μεγάλη αστική συγκέντρωση και οικονομική μεγέθυνση που οδήγησε σε αυξημένες τιμές των τροφίμων, όμως, εκατομμύρια εργατών στις αγροτικές περιοχές δεν είδαν τους μισθούς τους να είναι σε θέση να ανταποκριθούν σε αυτή την αύξηση. Βλέπουμε, δηλαδή, ότι αυτό το σύστημα οδήγησε σε καταστροφικές χωρικές ανισότητες.

Τα δημοφιλέστατα έργα του Sen οδήγησαν στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών δεικτών για τη μέτρηση της ανάπτυξης και της φτώχειας, που βασίζονται στην έννοια της «δυνατότητας». Σύμφωνα με τα επιχειρήματά του, τα ανθρώπινα δικαιώματα που παρέχονται από τα πάνω προς τα κάτω, δεν είναι βέβαιο ότι εξασφαλίζουν το προσδοκώμενο αποτέλεσμα. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ οι πολίτες έχουν το δικαίωμα της ψήφου. Για να έχει όμως αξία αυτό το δικαίωμα, πρέπει να υπάρχουν ορισμένες «λειτουργικότητες» (functionings). Αυτές οι «λειτουργικότητες», μπορεί να είναι ευρείες, όπως η πρόσβαση στην εκπαίδευση ή πολύ συγκεκριμένες, όπως η μεταφορά στα εκλογικά κέντρα όσων δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα. Μόνο όταν αυτά τα εμπόδια αίρονται, μπορούμε να πούμε ότι ο πολίτης δρα ελεύθερα. Οπότε, ο ρόλος της κοινωνίας είναι να συζητήσει για το ποιες είναι οι βασικές λειτουργικότητες και δυνατότητες που πρέπει να εγγυάται.

Η συζήτηση για την περιφερειακή ανάπτυξη σε ένα βαθμό ακολούθησε αυτή την τάση. Υπήρξε επομένως μια στροφή από τα μοντέλα που αντιλαμβάνονται την ανάπτυξη σαν ένα φαινόμενο γραμμικό ή σαν το ανεστραμμένο U του Kuznets, σε πιο πολύπλοκες αναλύσεις. Εισάγονται και άλλες κλίμακες ανάλυσης όπως οι πόλεις, ή ακόμη και οι γειτονιές. Ο ρόλος των θεσμών και οι επιπτώσεις της αποικιοκρατίας αποκτούν κεντρική θέση στις αναλύσεις, καθώς το θεσμικό περιβάλλον είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες της αναπτυξιακής πορείας μιας οικονομίας. Η οικονομική συμπεριφορά των ατόμων, των επιχειρήσεων ή των συλλογικοτήτων προσδιορίζεται από τους θεσμούς που διέπουν την οικονομική δραστηριότητα.

Οι χώρες και οι περιφέρειες διαφέρουν ως προς την οικονομική τους επιτυχία, διότι έχουν διαφορετικά θεσμικά πλαίσια, οικονομικούς κανόνες και κίνητρα που επηρεάζουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων. Οι Acemoglu και Robinson (2002) ορίζουν δύο είδη θεσμών: τους κλειστούς και τους ανοικτούς. Το πρώτο είδος είναι συμμετοχικό και οδηγεί σε υψηλότερη παραγωγικότητα για τους ανθρώπους και τις επιχειρήσεις. Το δεύτερο είναι ένα πολιτικό θεσμικό πλαίσιο που εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη και οι άρχουσες τάξεις το χρησιμοποιούν για να διατηρήσουν τα προνόμιά τους.

Αυτή η σχολή υποστηρίζει, επομένως, ότι κάποιες χώρες και περιφέρειες δεν έχουν καλούς θεσμούς επειδή το έχει επιλέξει η άρχουσα τάξη. Οι άνθρωποι που ζουν σε αυτά τα θεσμικά πλαίσια δεν μπορούν να περιμένουν από την πολιτική εξουσία να αλλάξει αυτοβούλως και συνεπώς χρειάζεται πολιτική πίεση για την αλλαγή του συστήματος. Οι Acemoglu, Johnson και Robinson (2002) υποστηρίζουν ότι οι αποικιοκράτες, σε κάποιες περιπτώσεις και σε πυκνοκατοικημένες περιοχές, όπως η Κεντρική Αμερική, εισήγαν στοχευμένα δυσλειτουργικούς θεσμούς, έτσι ώστε να ελέγχουν καλύτερα τους τοπικούς πληθυσμούς.

Η νέα οικονομική γεωγραφία του Krugman (1992), της ίδιας περιόδου, είχε ευρύτατη επιρροή στις ακαδημαϊκές συζητήσεις. Η ουσία της θεωρίας είναι πως το μεταφορικό κόστος συνιστά τον παράγοντα που οδηγεί στη συγκέντρωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων. Αυτή η προσέγγιση αποδίδει καθοριστική σημασία στο ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η εσωτερική γεωγρα-

¹⁰ Ο λιμός της Βεγγάλης του 1943 είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο περίπου τριών εκατομμυρίων ανθρώπων στη Βρετανική Ινδία λόγω υποσιτισμού ή ασθενειών

φία μιας οικονομίας στον προσδιορισμό των εμπορικών επιδόσεων των βιομηχανιών της. Σύμφωνα με τον Krugman, σε έναν κόσμο ατελούς ανταγωνισμού, το διεθνές εμπόριο καθοδηγείται τόσο από τις αυξανόμενες αποδόσεις και από τις συγκριτικές οικονομίες όσο και από το συγκριτικό πλεονέκτημα. Αυτές οι εξωτερικές οικονομίες είναι πιθανότερο να υλοποιηθούν σε περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, παρά σε διεθνές. Για να κατανοήσουμε το εμπόριο, επομένως, ο Krugman υποστηρίζει ότι είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε τις διαδικασίες που οδηγούν στην τοπική και περιφερειακή συγκέντρωση της παραγωγής. Η νέα οικονομική γεωγραφία επανέφερε στο προσκήνιο ένα πλήθος θεωριών, όπως τις γεωγραφικές προσεγγίσεις της γερμανικής σχολής για τη χωροθέτηση των επιχειρήσεων, τα περιφερειακά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα και τη σωρευτική αιτιότητα. Για παράδειγμα, η Ελβετία, στην ομοσπονδιακή της πολιτική, δίνει έμφαση στις συνδέσεις μεταξύ αγροτικών και αστικών περιοχών, καθώς και στον διατομεακό και πολυεπίπεδο συντονισμό της διακυβέρνησης, στοχεύοντας στη δημιουργία προστιθέμενης αξίας των επιμέρους περιφερειών (Swiss Confederation, 2017).

Ένα ζήτημα που συζητείται και αμφισβητείται έντονα τα τελευταία χρόνια είναι η παγκοσμιοποίηση και ο τρόπος με τον οποίο οι ξένες άμεσες επενδύσεις επηρεάζουν τη διαδικασία της περιφερειακής ανάπτυξης. Οι έρευνες δεν έχουν καταλήξει σε κάποιο σαφές πόρισμα.

Η προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων αποτελεί γενικά μια από τις κύριες οικονομικές δράσεις των περιφερειακών αρχών, οι οποίες συχνά κάνουν εκτεταμένη χρήση επενδυτικών κινήτρων, αλλά και μάρκετινγκ για να επηρεάσουν τις αποφάσεις εγκατάστασης των ξένων επενδυτών. Οι υπέρμαχοι αυτής της στρατηγικής υποστηρίζουν πως οι ξένες άμεσες επενδύσεις έχουν πολλαπλασιαστικές επιδράσεις, λόγω της διασύνδεσής τους με τις τοπικές αγορές υλικών και υπηρεσιών, καθώς και λόγω της μεταφοράς τεχνολογίας, εκπαίδευσης του τοπικού εργατικού δυναμικού και συνεισφοράς στις τοπικές υποδομές. Η άλλη άποψη, όμως, υποστηρίζει ότι δεν είναι τόσα τα οφέλη των ξένων άμεσων επενδύσεων, καθώς δεν παρουσιάζονται αυτές οι διασυνδέσεις με τις τοπικές επιχειρήσεις και το τοπικό περιβάλλον. Υποστηρίζεται, άρα, ότι σε σύγκριση με τις επιχειρήσεις στη χώρα καταγωγής οι άμεσες ξένες επενδύσεις που προσελκύονται, μέσω επενδυτικών κινήτρων και μάρκετινγκ, δεν διαθέτουν τοπικούς δεσμούς αγορών και συνεργασίας, αλλά ούτε απαραίτητα εισάγουν νέες τεχνολογίες. Τέλος, είναι επίσης σχετικά ευάλωτες σε αποφάσεις κλεισίματος και μετεγκατάστασης που λαμβάνονται από τη μητρική επιχείρηση στο εξωτερικό (Bolea et al., 2022). Εδώ σημαντικό ρόλο παίζει ο ανταγωνισμός μεταξύ περιφερειών για την προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων που έχει συχνά καταστροφικές συνέπειες, επειδή συνεπάγεται μείωση φόρων (δηλαδή δημόσιων εσόδων) και εργατικών δικαιωμάτων.

Στην περιφερειακή επιστήμη έχει εισαχθεί η έννοια των Global Value Chains (GVC) (διεθνών αλυσίδων παραγωγής αξίας). Η διεθνής παραγωγή, το εμπόριο και οι επενδύσεις οργανώνονται όλο και περισσότερο σε ένα πλαίσιο όπου τα στάδια της παραγωγικής διαδικασίας βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες. Η παγκοσμιοποίηση παρακινεί τις επιχειρήσεις να αναδιαρθρώνουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες διεθνώς, μέσω της ανάθεσης εργασιών σε εξωτερικούς συνεργάτες στο εξωτερικό. Οι επιχειρήσεις, λοιπόν, προσπαθούν να βελτιστοποιήσουν την παραγωγική τους διαδικασία, τοποθετώντας τα στάδιά της σε διαφορετικές τοποθεσίες, με στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Αυτός είναι ένας από τους κύριους χώρους παρέμβασης της περιφερειακής επιστήμης (Crescenzi & Harman, 2023). Η πανδημία και ο ανταγωνισμός ΗΠΑ-Ρωσίας-Κίνας-ΕΕ-Ιαπωνίας επέφεραν δυσλειτουργίες στις διεθνείς αλυσίδες παραγωγής αξίας και επανέφεραν στο προσκήνιο τη συζήτηση για την εγχώρια παραγωγή και τη μεταποίηση.

Από τη μεγάλη οικονομική κρίση του 2008 και μετά οι περιφερειακές ανισότητες έχουν επανέλθει στον δημόσιο διάλογο με ακόμη μεγαλύτερη δυναμική. Οι διάφορες διαστάσεις των ανισοτήτων και οι αλληλεπιδράσεις τους είναι αντικείμενο έρευνας και προτάσεων. Η πολυπλοκότητα

του ζητήματος είναι ευκαιρία για μελέτη, παρ' όλες τις δυσκολίες και τις αντιφάσεις.

Συμπερασματικά, η περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική βασίζεται σε πλήθος θεωριών και προσεγγίσεων, αλλά από τις μελέτες αποδεικνύεται ότι η ελεύθερη αγορά δεν αυτορυθμίζεται και ότι είναι αναγκαία η πολιτική παρέμβαση.

Πίνακας 1: Συνοπτική παρουσίαση των περιφερειακών θεωριών	
Τόπου Εγκατάστασης – Γερμανική σχολή χωροθέτησης	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η θεωρία της χωροθέτησης κατέφευγε συχνά στη χρησιμοποίηση θεωρητικών εργαλείων από τα νεοκλασικά οικονομικά.
Κεντρικής Θέσης	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Έντονα επηρεασμένη από τη θεωρία τόπου εγκατάστασης. ▪ Ερευνούσε την έννοια του κεντρικού τόπου και τη σχέση του με την ενδοχώρα.
Νεοκλασική	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Δεν ασχολείται ιδιαίτερα με τα αίτια των διαφορών στα επίπεδα ανάπτυξης των περιφερειών αλλά κυρίως με τους μηχανισμούς ισορροπίας. ▪ Η νεοκλασική θεωρία της μεγέθυνσης δίνει έμφαση στις συνθήκες ισορροπίας και στη σημασία της αγοράς για την κατανομή των πόρων και θεωρεί την περιφερειακή ανισότητα ως παροδικό φαινόμενο.
Σωρευτική αιτιότητα	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ανταγωνισμός μεταξύ θετικών φαινομένων (spread effects) και αρνητικών (backwash effects) καθορίζουν τη περιφερειακή ανάπτυξη. ▪ Η διαδικασία της περιφερειακής ανάπτυξης είναι αυτοενισχυόμενη και οι διαφορές στο ρυθμό ανάπτυξης τείνουν να διατηρούνται και ακόμη και να διευρύνονται με την πάροδο του χρόνου
Κριτικές –μαρξιστικές προσεγγίσεις	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Επηρεασμένες από Διεθνή Πολιτική ▪ Οι μη κεντρικές πόλεις και περιφέρειες υφίστανται απώλεια πόρων, ενώ οι κεντρικές περιοχές, συνήθως πρωτεύουσες θεωρούνται ωφελημένες. ▪ Έμφαση στον συντελεστή Εργασία.
Θεσμοί & Κοινωνικο-Οικονομικές προσεγγίσεις	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η δυσaréσκεια με τις μακροοικονομικές θεωρίες και τις ντετερμινιστικές χωρικές συνέπειές τους προσπαθούν να απαντηθούν με έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των τοπικών και περιφερειακών περιοχών και τον τρόπο με τον οποίο αυτά σχετίζονται με την ανάπτυξή τους με την πάροδο του χρόνου. ▪ Προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα «ποιοι είναι παράγοντες που βοηθούν ή εμποδίζουν την ανάπτυξη μιας περιοχής;»

Νέα Οικονομική Γεωγραφία	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Στο πλαίσιο της νέας οικονομικής γεωγραφίας, η αλληλεπίδραση αυξουσών αποδόσεων κλίμακας και μεταφορικού κόστους καθορίζει τη χωρική κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων.
Νέα Θεωρία της Σύγκλισης – Ενδογενούς Μεγέθυνσης	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ένα σημαντικό μέρος της οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να μοντελοποιηθεί ως επαγόμενη από την τεχνική και οργανωτική αλλαγή, η οποία σχετίζεται με τοπικές δυνάμεις όπως η εκπαίδευση, η μάθηση, η περιφερειακή ηγεσία και οι θεσμοί και η κυβερνητική δράση. ▪ Συνεπώς η οικονομική ανάπτυξη έχει μετακινηθεί από μια καθαρή νεοκλασική οικονομική σκέψη, σύμφωνα με την οποία η ελαχιστοποίηση του κόστους των συντελεστών μπορεί να εξηγήσει τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των περιφερειών. ▪ Σημαντική επιρροή στη χάραξη περιφερειακής πολιτικής από το 1990 και έπειτα

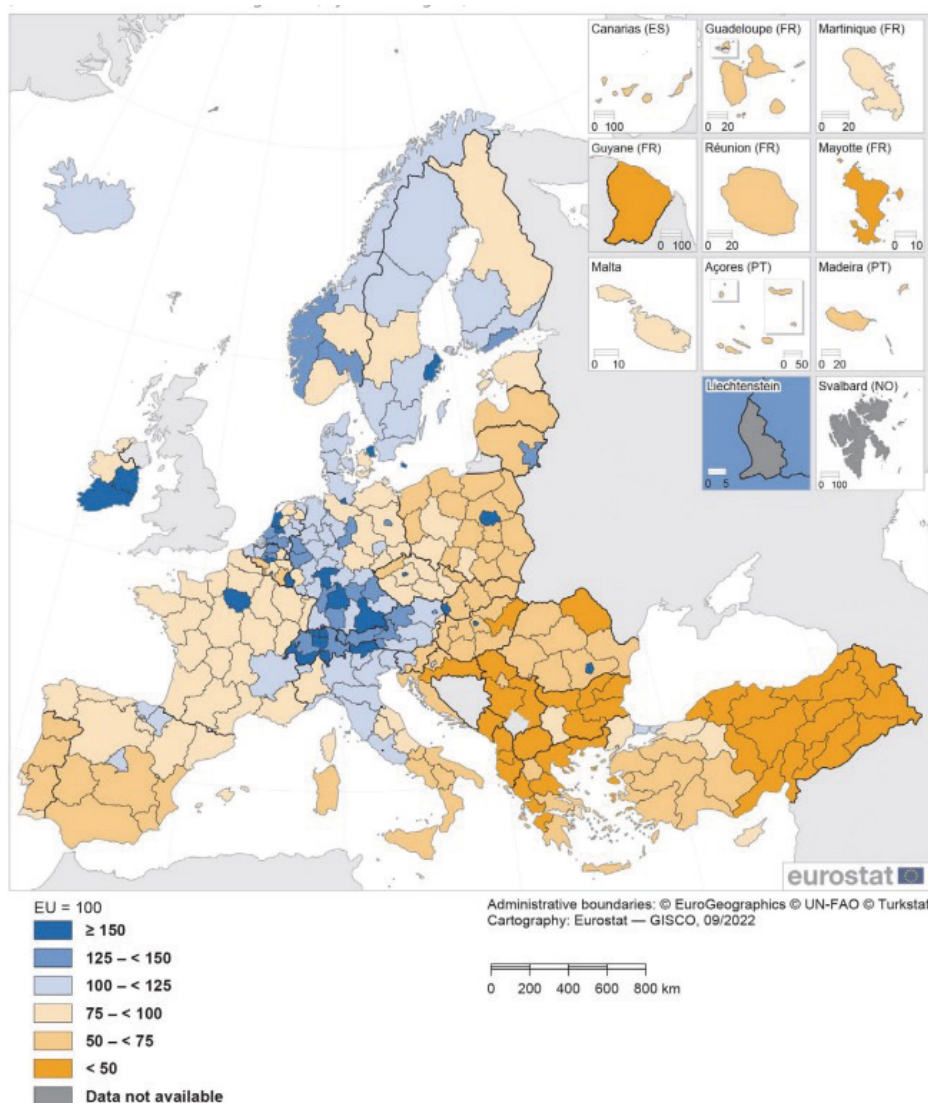
3. Οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα

Ιστορικά η Ελλάδα είναι μια βαθύτατα συγκεντρωτική χώρα. Αυτό είναι ένα σοβαρό εμπόδιο για την ανάπτυξη ουσιαστικής περιφερειακής πολιτικής. Κατά καιρούς υπήρξαν προσπάθειες μιας σχετικής αποκέντρωσης, αλλά δεν είχαν συνέχεια και συνέπεια. Το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας ζει στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, ενώ το υπόλοιπο βρίσκεται σε αραιοκατοικημένες περιοχές, δίνει την εικόνα μιας άνισης κατανομής των υπηρεσιών, των υποδομών και των ευκαιριών ανάπτυξης (Πετράκος & Ψυχάρης, 2016, σελ. 39-40).

Αυτό το είδος άνισης κατανομής δημιουργεί σε κάποιες περιφέρειες την εντύπωση ότι είναι δευτερεύουσας σημασίας, καθώς ανήκουν στις φτωχότερες περιφέρειες και τις λιγότερο αναπτυγμένες της ΕΕ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργούνται συχνά παράπονα και επικρίσεις για το αθηνοκεντρικό κράτος, το οποίο αδιαφορεί για την τύχη της επαρχίας.

Χάρτης 1: ΑΕΠ ανά κάτοικο σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (PPS) το 2020 (δείκτης σε σχέση με το μέσο όρο της ΕΕ = 100, ανά περιφέρεια NUTS 2), Πηγή: Eurostat (2022)

Ο **Χάρτης 1** απεικονίζει το ΑΕΠ ανά κάτοικο σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης (PPS) το 2020, όπου ο μέσος όρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ορίζεται ως 100. Άρα, μια περιφέρεια που έχει το 70% του μέσου όρου, ορίζεται ως 70. Ο σκοπός του χάρτη είναι η απεικόνιση των περιφερειακών ανισοτήτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, παρ' όλους τους περιορισμούς του, είναι ο κύριος δείκτης μέτρησης της σύγκλισης των ευρωπαϊκών περιφερειών, καθώς θεωρείται ένα χρήσιμο μέσο εκτίμησης του βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων. Οι περιορισμοί του ΑΕΠ ως στατιστικού μεγέθους και ο λόγος για τον οποίο χρειάζονται και περαιτέρω δείκτες, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα το μέγεθος των ανισοτήτων, είναι η ύπαρξη διαφόρων διαστάσεων των ανισοτήτων, εκτός του εισοδήματος, όπως η πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην υγεία και η ύπαρξη και η ποιότητα των υποδομών της κάθε γεωγραφικής περιοχής (Giannetti et al., 2015; Καλημέρης, Μαρούλης & Τσιριμώκος, 2023).

Στην παρούσα μελέτη θα παρουσιαστούν οι εναλλακτικοί περιφερειακοί δείκτες του ΟΟΣΑ για την Ελλάδα.

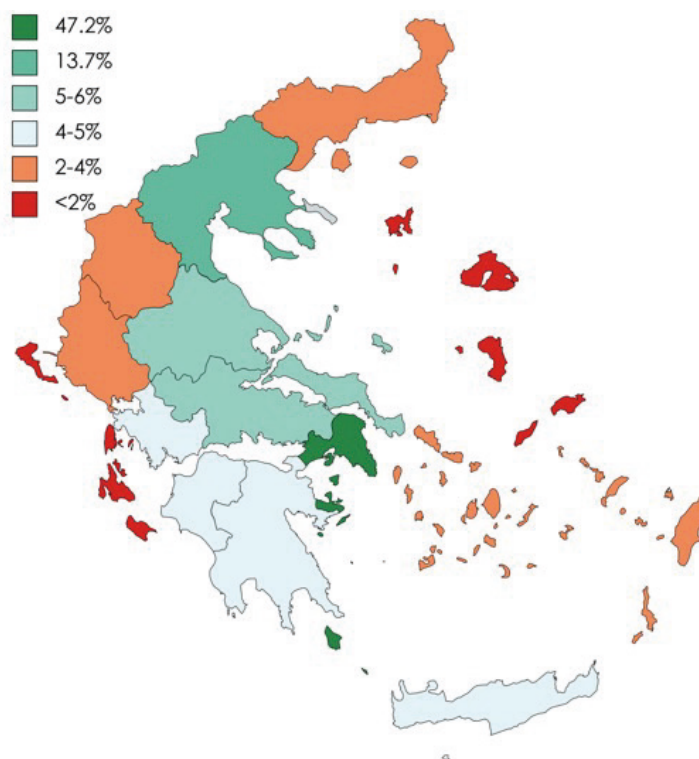

Στις συζητήσεις για το νέο ΕΣΠΑ 2021-2027 το κατά κεφαλήν ΑΕΠ παραμένει το κύριο κριτήριο, αν και έχουν προστεθεί νέα κριτήρια, όπως η νεανική ανεργία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η κλιματική αλλαγή, η μετανάστευση, η δημογραφική γήρανση. Υπάρχει μια μικρή αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπίζει το ζήτημα των ανισοτήτων, αλλά χρειάζονται περαιτέρω αλλαγές στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τη σύγκλιση σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Eurostat, 2022). Χρειάζεται μια προοπτική προσανατολισμένη προς τις ευκαιρίες και την πρόσβαση των ανθρώπων σε δραστηριότητες και υπηρεσίες. Η ερήμωση της υπαίθρου και η συγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα δεν συμβαίνει μόνο από οικονομικά αίτια, αλλά και λόγω της απουσίας ευκαιριών και υποδομών σε πολλές περιφέρειες, καθώς και της έλλειψης πολιτισμικών δραστηριοτήτων.

Στον χάρτη είναι εμφανής η συγκέντρωση της οικονομικής ανάπτυξης σε έναν άξονα της κεντρικής Ευρώπης. Η διαφορά μεταξύ των Βαλκανίων και της Κεντρικής Ευρώπης είναι προφανής. Μια άλλη διαφορά που παρατηρούμε είναι ότι στην Ελλάδα η χωρική συγκέντρωση έχει μια μορφή χωρικού διύσμου, υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ Αττικής και όμορων περιφερειών της και περιοχών εκτός Αττικής. Η διάρθρωση των ανισοτήτων σε άλλες χώρες, όπως η Γερμανία, η Ιταλία και η Ισπανία, έχει τη μορφή διαχωρισμού Δύσης- Ανατολής (Γερμανία) και Βορρά-Νότου (Ιταλία και Ισπανία) (Αρτελάρης, 2020).

Σχεδόν το 50% του ελληνικού ΑΕΠ παράγεται στην Αττική και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της περιφέρειας Αττικής είναι περίπου το διπλάσιο των φτωχότερων περιφερειών (Ήπειρος, Ανατολική Μακεδονία - Θράκη).

Χάρτης 2: Ποσοστό του ελληνικού ΑΕΠ που παράγει η κάθε περιφέρεια, Πηγή: Eurostat (2023), ίδια επεξεργασία

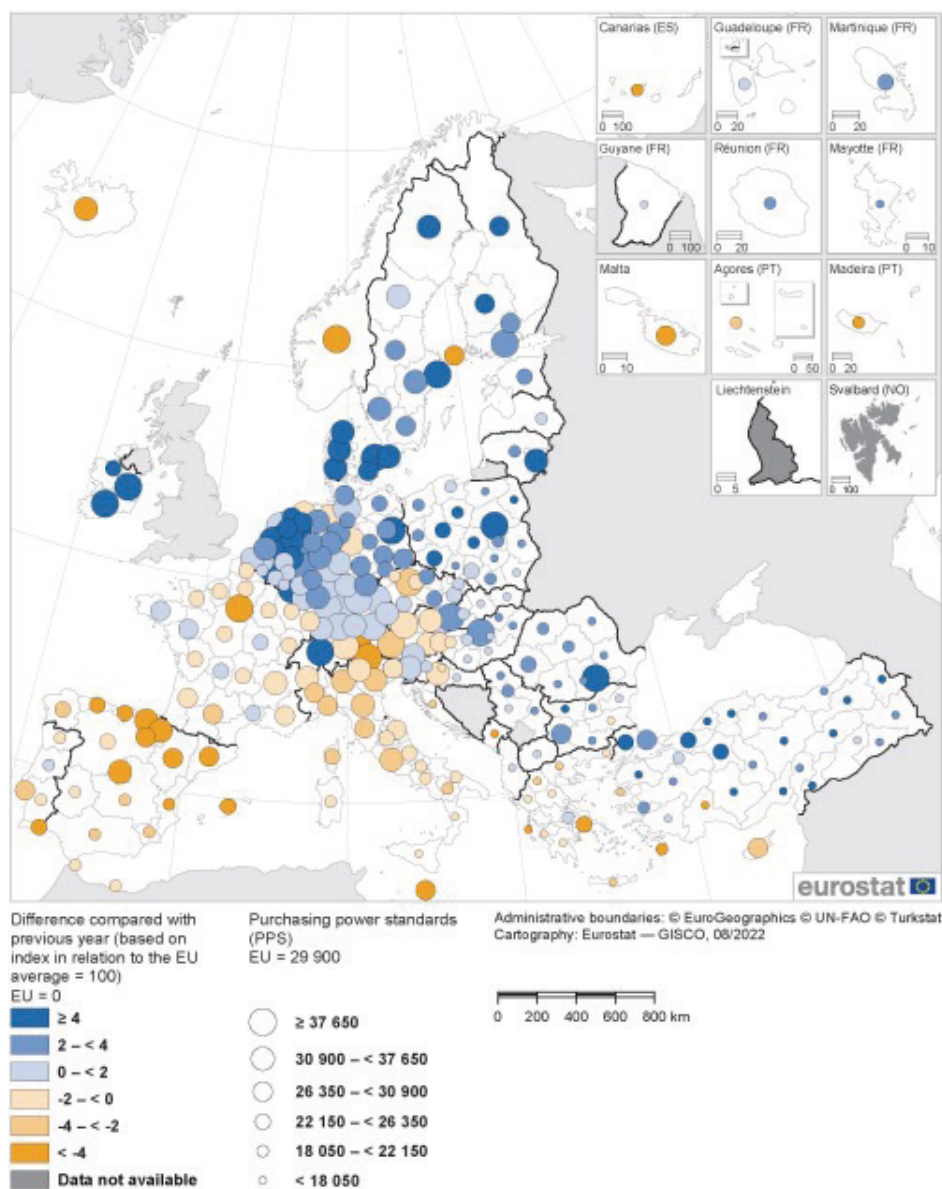

Ο **Χάρτης 2** παρουσιάζει το ποσοστό του ελληνικού ΑΕΠ που παράγεται σε κάθε περιφέρεια, όπου είναι εμφανής ο κυρίαρχος ρόλος της Αττικής. Η Αττική παρουσιάζει ποσοστό 47.2%, δηλαδή σχεδόν το μισό της επικράτειας. Η Κεντρική Μακεδονία, η δεύτερη πολυπληθέστερη περιφέρεια, αντίθετα, παράγει το 13.7%. Το Βόρειο Αιγαίο και το Ιόνιο παράγουν πολύ μικρό μέρος του ελληνικού ΑΕΠ, αλλά αυτό οφείλεται και στον μικρό τους πληθυσμό.

Ο ΟΟΣΑ σε έρευνά του κατατάσσει την Ελλάδα ένατη σε όρους περιφερειακών ανισοτήτων σε κατά κεφαλήν ΑΕΠ εκ των 30 χωρών που μελέτησε (OECD, 2019). Πρόκειται για μια δραστική αλλαγή σε σχέση με τη θέση του ελληνικού κράτους πριν από 20 χρόνια, όταν παρατηρούνταν μικρές αποκλίσεις σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ συγκριτικά με πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Ο Αρτελάρης (2020), στην έρευνά του για τις περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα, παρατηρεί πως η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων τείνει να είναι προκυκλική, δηλαδή μειώνονται σε περιόδους αργής οικονομικής μεγέθυνσης και αυξάνονται ή παραμένουν σταθερές σε περιόδους ταχύτερης οικονομικής μεγέθυνσης. Αυτό οφείλεται και στη διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, καθώς οι φτωχότερες περιφέρειες έχουν λιγότερες καινοτόμες επιχειρήσεις και σημαντική αγροτική δραστηριότητα, ενώ, αντίθετα, η Αττική, συγκριτικά με τις άλλες περιφέρειες, έχει μια κλαδική διάρθρωση που τη βοηθά να εκμεταλλεύεται τις περιόδους οικονομικής άνθησης, αλλά, λόγω του προσανατολισμού της προς ένα περιβάλλον περισσότερο διεθνές, βραχυχρόνια επηρεάζεται έντονα από εξωγενείς οικονομικές κρίσεις (Psycharis, Kallioras & Pantazis, 2014).

**Χάρτης 3: ΑΕΠ ανά κάτοικο το 2020 (ανά Περιφέρεια NUTS 2),
Πηγή: Eurostat (2022) 3.2 Φύλο και τοπική αυτοδιοίκηση**

Ο **Χάρτης 3** απεικονίζει τις απόλυτες τιμές του περιφερειακού ΑΕΠ ανά κάτοικο σε όρους ΜΑΔ. Το μέγεθος του κάθε κύκλου αντανακλά το επίπεδο του ΑΕΠ ανά κάτοικο ενώ το χρώμα είναι συνάρτηση των αλλαγών του ΑΕΠ ανά κάτοικο μεταξύ του 2019 και του 2020.

Η Ιταλία, η Γερμανία, η Αυστρία και η Ελβετία, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, χαρακτηρίζονται από ένα πολυπολικό σύστημα οικονομικής ανάπτυξης. Αυτό ίσως να οφείλεται και στις ιστορικές ιδιαιτερότητες των χωρών. Ειδικά στην περίπτωση της Ιταλίας και της Γερμανίας, ίσως να οφείλεται στη σχετικά πρόσφατη ενοποίησή τους και στην προηγούμενη μορφή διακυβέρνησης με πολλά μικρά ανεξάρτητα κρατίδια (Zibblatt, 2006).

Όπως είναι προφανές στον χάρτη, οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν την περιφέρεια στην οποία βρίσκεται η πρωτεύουσα της χώρας ως κύριο αναπτυξιακό πόλο (Iammarino,

Rodriguez-Pose & Storper, 2019). Η πρωτεύουσα, λοιπόν, λειτουργεί ως πολιτικό, επιχειρηματικό και πολιτισμικό κέντρο. Στην Ανατολική Ευρώπη αυτό το φαινόμενο είναι ιδιαίτερα έντονο, αλλά παρατηρείται και στη Γαλλία, με το Παρίσι να αποτελεί ιστορικά την καρδιά της χώρας και σχεδόν το σύνολο των υπόλοιπων περιφερειών να παρουσιάζουν αναπτυξιακή υστέρηση.

Οι εντονότεροι κίτρινοι κύκλοι μας δείχνουν τις μεγαλύτερες μειώσεις ΑΕΠ κατά κεφαλήν σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, μεταξύ 2019-2020. Σε 21 περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πλειονότητα των οποίων βρίσκεται στην Νότια Ευρώπη, ο δείκτης μειώθηκε κατά πέντε μονάδες. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα οικονομικά σοκ δεν επηρεάζουν στον ίδιο βαθμό όλες τις περιφέρειες και δεν έχουν όλες οι περιφέρειες την ίδια ανθεκτικότητα και δυνατότητα ανάκαμψης. Για παράδειγμα, λόγω της πανδημίας, μεγάλα πλήγματα δέχτηκαν περιφέρειες που στηρίζονταν κυρίως στον τουρισμό. Ομοίως, και στα προηγούμενα οικονομικά σοκ, η παραγωγή μιας περιφέρειας και η διάρθρωσή της επηρέασαν τον βαθμό κατά τον οποίο υπέστη μικρότερα ή μεγαλύτερα πλήγματα. Για παράδειγμα, στη μεγάλη οικονομική κρίση του 2008, σε περιοχές όπως το Μιλάνο, που ειδικεύονται σε υπηρεσίες και σε καινοτομία, υπήρξε ταχύτερη και μεγαλύτερη ανάκαμψη από ό,τι σε αμιγώς βιομηχανικές περιοχές, όπου η μείωση της παραγωγής μπορεί να οδηγήσει και σε κλείσιμο της επιχείρησης και μετεγκατάστασή της σε άλλη χώρα (Bristow & Healy, 2020).

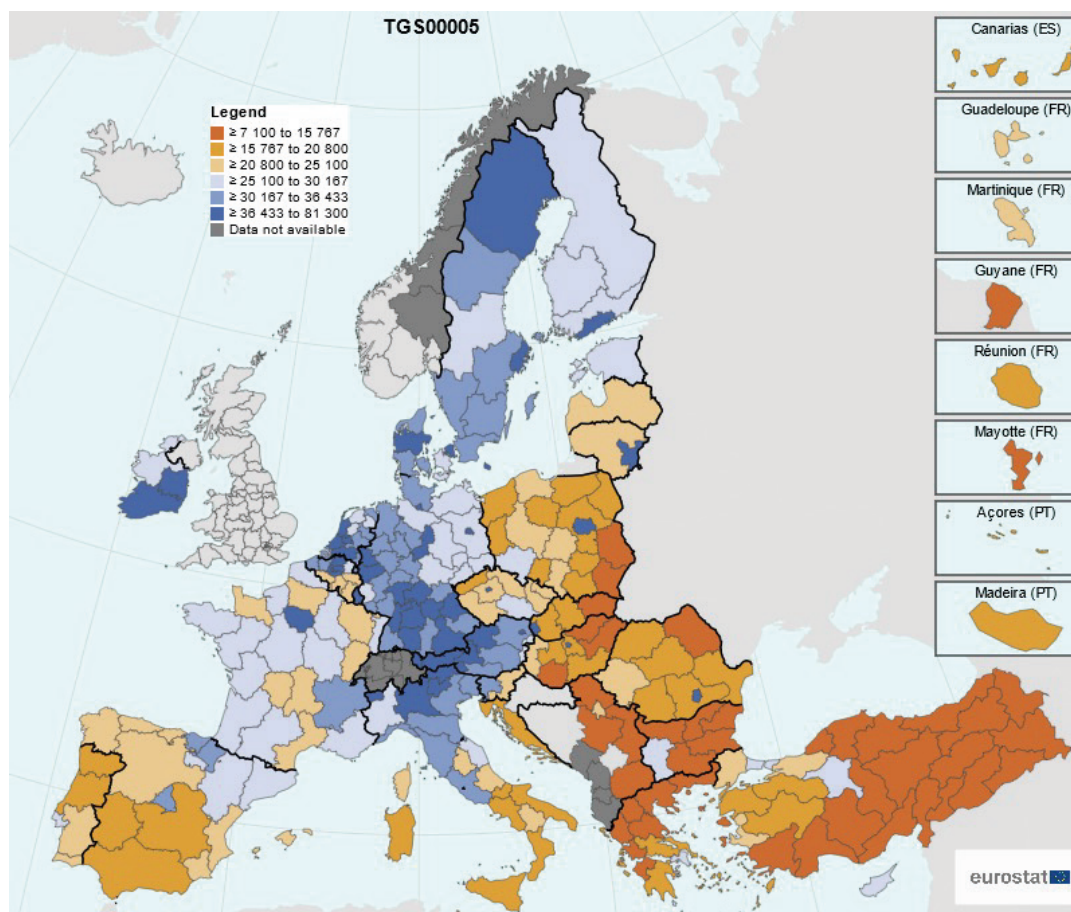
Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρήθηκαν και στην Ελλάδα, όπου οι επιχειρήσεις που έκλεισαν στην περιφέρεια δεν ήταν τόσο εύκολο να αντικατασταθούν μεσο-βραχυπρόθεσμα όσο στην Αττική, περιφέρεια που αντιδρά ταχύτερα στις αλλαγές προσφοράς και ζήτησης.

Οι διαφορές στο επίπεδο ανάπτυξης οφείλονται σε πολλούς παράγοντες. Κάποιες περιφέρειες, για παράδειγμα, μπορεί να έχουν κάποιο πλεονέκτημα που βασίζεται σε φυσικούς πόρους, όπως ο ορυκτός πλούτος ή τα δάση. Οι φυσικές ομορφιές είναι επίσης ένα άλλο πλεονέκτημα, καθώς και το κλίμα και η τοποθεσία, η πρόσβαση σε θάλασσα ή σε ορεινές περιοχές που προσφέρονται για πεζοπορία, ορειβασία, κλπ. Αυτά τα χαρακτηριστικά και ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα εξηγούν σε ένα βαθμό γιατί κάποιες περιφέρειες τείνουν προς τις αγροτικές δραστηριότητες ή προς τον τουρισμό. Άλλοι σημαντικοί παράγοντες είναι η ύπαρξη μιας σημαντικής μάζας πελατών και η πρόσβαση σε εργατικό δυναμικό με υψηλή εξειδίκευση (που γνωρίζει τις νέες τεχνολογίες και προάγει την καινοτομία). Αυτοί οι παράγοντες δημιουργούν τις οικονομίες συγκέντρωσης που οδηγούν στη συσσώρευση οικονομικών δραστηριοτήτων στα αστικά κέντρα και στις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες (Cörvers & Mayhew, 2021).

Με την πανδημία έκλεισαν ή άλλαξαν μορφή οι δραστηριότητες των μεταφορών, του λιανεμπορίου, του τουρισμού και της εστίασης. Οι αλλαγές αυτές στην προσφορά και ζήτηση επηρέασαν τις περιφέρειες, ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας, όπου, σύμφωνα με εκτιμήσεις της ΕΕ, υπάρχουν οι δύο ευρωπαϊκές περιφέρειες με τα υψηλότερα ποσοστά εξάρτησης από τουριστικές δραστηριότητες, το Νότιο Αιγαίο με 53% και οι Ιόνιες Νήσοι με 50% (Eurostat, 2022). Η όποια περιφερειακή πολιτική έχει υποχρέωση να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής και να εξετάσει αν η έμφαση στον τουρισμό είναι πάντοτε η καλύτερη λύση. Ιδανικά, η κάθε περιφέρεια θα έχει ποικίλες δραστηριότητες, λαμβάνοντας όμως υπόψη τους περιορισμούς που επιβάλλουν η γεωγραφία, το κλίμα, οι οικονομικοί παράγοντες (πληθυσμός της περιφέρειας, επίπεδο εκπαίδευσης, υποδομές, συσσώρευση κεφαλαίου κλπ) και οι επιθυμίες της τοπικής κοινότητας.

Χάρτης 4: Περιφερειακό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΜΑΔ ανά κάτοικο) ανά περιφέρεια NUTS 2 το 2020, Πηγή: Eurostat (2022)

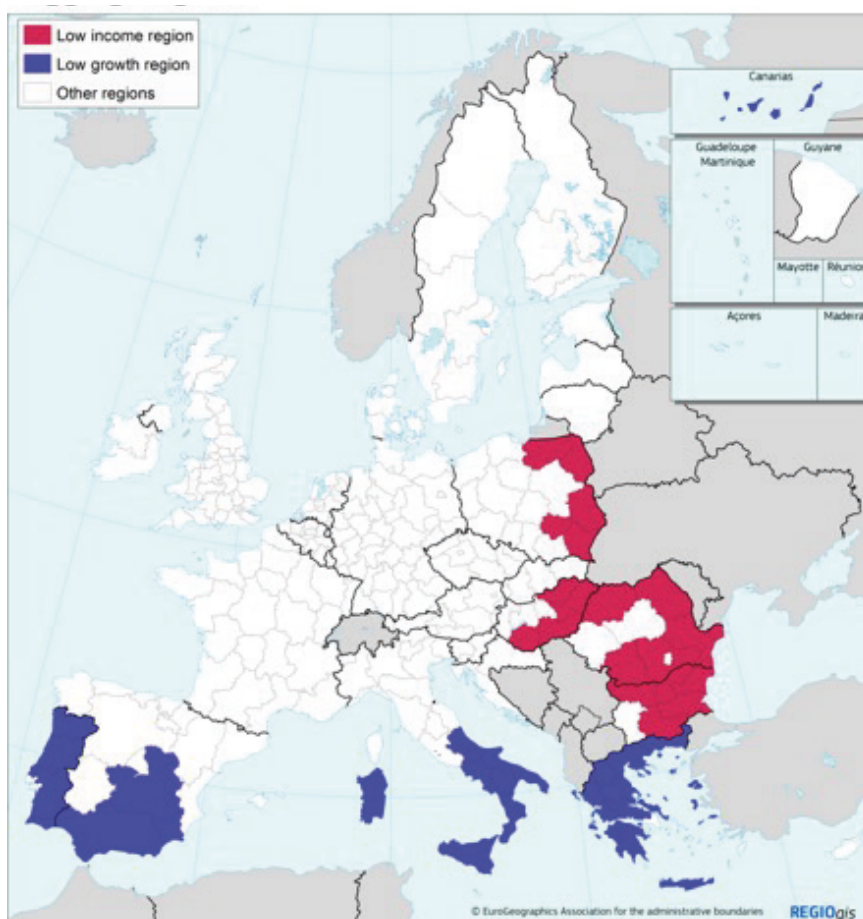
Ο **Χάρτης 4** απεικονίζει το περιφερειακό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΜΑΔ ανά κάτοικο) το 2020. Μέσω αυτού του χάρτη κατανοούμε πόσο σημαντική είναι η γειτνίαση και η τοποθεσία μεταξύ των περιφερειών. Σε μεγάλο βαθμό υπάρχει μια μεγάλη χωρική αυτοσυσχέτιση¹¹ με πλούσιες περιφέρειες που γειτνιάζουν με άλλες πλούσιες περιφέρειες και φτωχές με άλλες φτωχές περιφέρειες. Αυτό οφείλεται σε *spillover effects* (πολλαπλασιαστές) μεταξύ γειτονικών περιφερειών, που είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, μολονότι οι περιφέρειες έχουν αυστηρά καθορισμένα νομικά όρια, οι ανθρώπινες δραστηριότητες σε ένα βαθμό υπερβαίνουν αυτό το γεγονός. Η επιρροή της Αθήνας ως οικονομικού κέντρου δεν περιορίζεται μόνο στα σύνορα της Αττικής, αλλά επεκτείνεται και στις γειτονικές περιοχές, όπως της Στερεάς Ελλάδας, όπου βρίσκονται πολλά από τα εργοστάσια που προμηθεύουν την Αττική (Artelaris, 2020).

Στον χάρτη βλέπουμε τις περισσότερο αναπτυγμένες περιοχές της Ελλάδας, δηλαδή την Αττική, τη Στερεά Ελλάδα, την Πελοπόννησο και το Νότιο Αιγαίο (η ανάπτυξη του οποίου σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στις εξαιρετικές τουριστικές επιδόσεις των Κυκλάδων).

Άρα, η περιφερειακή πολιτική δεν επηρεάζει μόνο μια περιφέρεια, αλλά και τις υπόλοιπες, καθώς και τον τρόπο αλληλεπίδρασής τους, ένα γεγονός το οποίο πρέπει πάντα να λαμβάνουμε υπόψη μας όταν σχεδιάζουμε και υλοποιούμε περιφερειακή πολιτική.

¹¹ Ως χωρική αυτοσυσχέτιση ορίζεται η ύπαρξη ομοιότητας ή αλληλεξάρτησης ενός αντικειμένου με τα γειτονικά του αντικείμενα στον χώρο.

Χάρτης 5: Περιφέρειες με χαμηλά εισοδήματα και περιφέρειες με χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης του ΑΕΠ (2015), Πηγή: Κομισιόν (2017)

Ο **Χάρτης 5** είναι μια μελέτη της Κομισιόν για τις περιφέρειες που υστερούν. Με μπλε χρώμα είναι οι περιφέρειες με μικρό ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ το 2015 και με κόκκινο οι περιφέρειες με χαμηλά εισοδήματα. Οι περιφέρειες με χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης ορίζονται ως οι λιγότερο αναπτυγμένες ευρωπαϊκές περιφέρειες (με ΑΕΠ κατά κεφαλήν μικρότερο από το 90% του μέσου όρου του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της ΕΕ) που δεν συνέκλιναν με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο του 2013, ενώ οι περιφέρειες με χαμηλά εισοδήματα έχουν κατά κεφαλήν ΑΕΠ μικρότερο από το 50% του ευρωπαϊκού μέσου όρου.

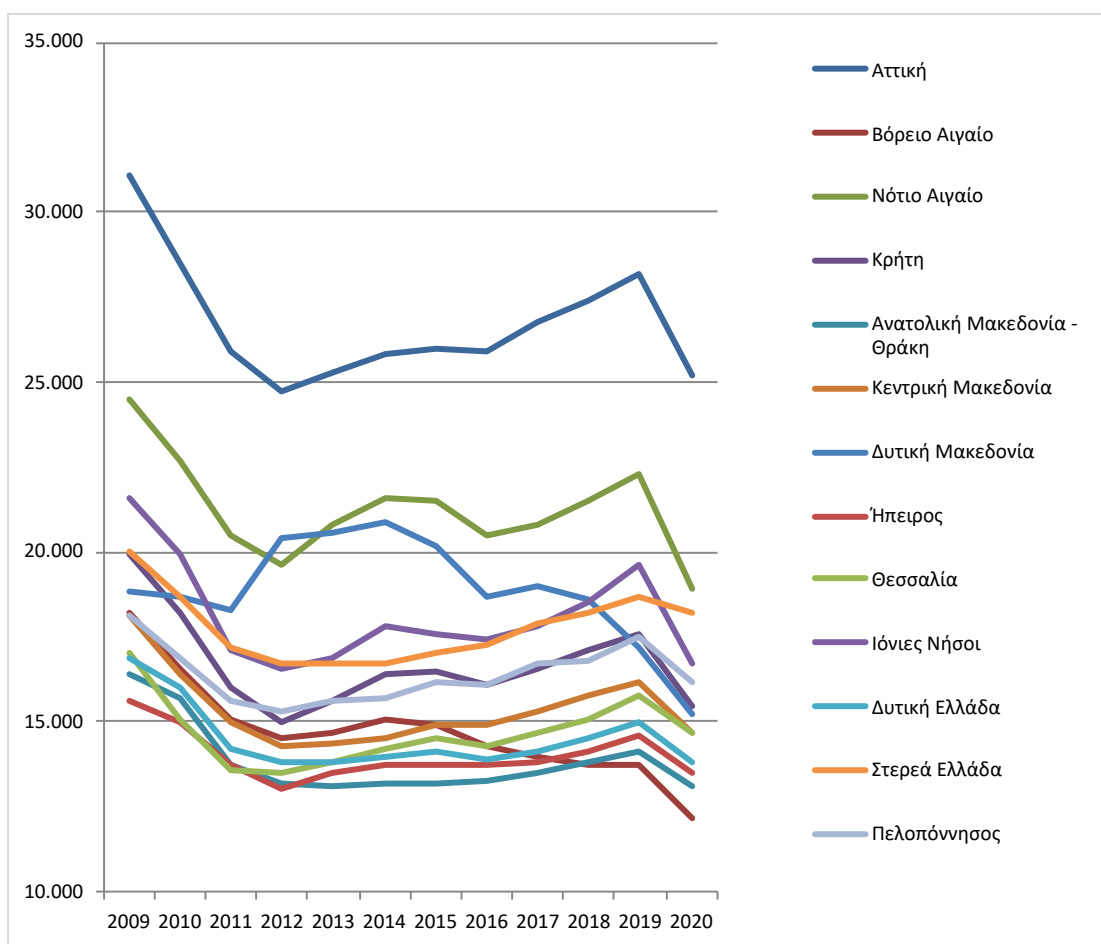
Ένας στους έξι ευρωπαίους πολίτες κατοικεί σε αυτές τις περιφέρειες που υστερούν. Και τα δύο προαναφερθέντα είδη περιφέρειας παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά ανεργίας, χαμηλά ποσοστά έρευνας και καινοτομίας και πρόσβασης σε δημόσιες υπηρεσίες. Η κύρια διαφορά ανάμεσα στις περιφέρειες της Νότιας και της Ανατολικής Ευρώπης είναι στο θέμα της εκπαίδευσης, καθώς είναι υψηλότερα τα ποσοστά της πανεπιστημιακής και της τεχνικής εκπαίδευσης στις περιφέρειες της Ανατολικής Ευρώπης που υστερούν γενικότερα. Σε επίπεδο όμως κοινωνικής προόδου και προσδόκιμου ζωής η Νότια Ευρώπη βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση (European Commission, 2017).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφορά Βορρά-Νότου, με την πλειονότητα των περιφερειών της Νότιας Ευρώπης να θεωρούνται περιφέρειες που υστερούν σε ρυθμούς μεγέθυνσης (νότιο τμήμα της Ισπανίας, της Ιταλίας, Πορτογαλία πλην Λισσαβόνας και νήσων, Ελλάδα πλην Αττικής και

νότιου Αιγαίου). Είναι, επίσης, αξιοσημείωτες οι ομοιότητες μεταξύ Πορτογαλίας και Ελλάδας, με την πρωτεύουσα και τα τουριστικά νησιά να είναι οι μόνες περιφέρειες που δεν έχουν χαρακτηριστεί ως περιφέρειες με χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης.

Ένα ασυνήθιστο εύρημα της προαναφερθείσας μελέτης είναι ότι στις περιφέρειες με χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης οι διαφορές μεταξύ μητροπολιτικών και μη μητροπολιτικών περιοχών ήταν μικρές, με μόνη εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη, η οποία είχε καλύτερες οικονομικές επιδόσεις σε σχέση με τον μέσο όρο της χώρας και με τις μη αστικές περιοχές της περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας (European Commission, 2017). Αυτό μας δείχνει την πιθανότητα έντονων ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων. Η εικόνα των προηγούμενων χαρτών θα ήταν διαφορετική αν εξετάζαμε τα κύρια αστικά κέντρα κάθε περιφέρειας.

Γράφημα 2: Η εξέλιξη του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) των Ελληνικών Περιφερειών από το 2009 έως το 2020, Πηγή: Eurostat

Οι προηγούμενοι χάρτες παρουσίασαν την τρέχουσα οικονομική κατάσταση, ενώ, αντίθετα, το **Γράφημα 2** παρουσιάζει την εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ των ελληνικών περιφερειών από το 2009 έως το 2020. Ένα αρχικό συμπέρασμα είναι πως το υψηλότερο οικονομικό επίπεδο της Αττικής είναι πασιφανές, καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της είναι πάντα υψηλότερο κατά περίπου 5000 ευρώ από την δεύτερη πλουσιότερη περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου. Ένα δεύτερο συμπέρασμα είναι πως οι ελληνικές περιφέρειες δεν έχουν ανακάμψει ακόμα στο επίπεδο του 2009, παρόλα

τα 11 χρόνια που μεσολάβησαν μέχρι το 2020. Η οικονομική ανάκαμψη μετά την κρίση ήταν αρκετά αργή σε όλες τις περιφέρειες. Τρίτον, το 2009 οι τρεις πλουσιότερες περιφέρειες ήταν η Αττική, το Νότιο Αιγαίο και οι Ιόνιες Νήσοι. Η εικόνα δεν έχει αλλάξει το 2019. Αυτές οι τρεις περιφέρειες εξακολουθούν να έχουν το υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Το 2020, όμως, λόγω της πανδημίας και της κάμψης του τουρισμού, η Στερεά Ελλάδα προσπερνά τις Ιόνιες Νήσους. Τέταρτον, η Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας ξεχωρίζει, καθώς είναι η μοναδική που δεν φαίνεται να πλήττεται τόσο έντονα από την οικονομική κρίση, έχοντας ακόμα και αυξήσεις στο ΑΕΠ το 2012. Τέλος, το **Γράφημα 2** μάς δείχνει τις επιπτώσεις της πανδημίας γενικά, αλλά και τις σημαντικές της επιπτώσεις στις αμιγώς τουριστικές νησιωτικές περιφέρειες.

Η φαινόμενη αυτή ανθεκτικότητα της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας είναι ενδιαφέρουσα αλλά και αφορμή για να αναδείξουμε τους περιορισμούς του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ως δείκτη. Βλέποντας το **Γράφημα 2**, ίσως να μας δημιουργείται η εντύπωση μιας περιφέρειας σε άνθηση, χωρίς κάτι τέτοιο να ισχύει. Το 2012 η περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας είχε ποσοστό ανεργίας 29,9%, το πέμπτο υψηλότερο ποσοστό ανάμεσα στις 270 περιφέρειες (NUTS 2) της ΕΕ27, το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των νέων (72,5%) και το δεύτερο υψηλότερο ποσοστό ανεργίας των γυναικών (36,8%). Ο κύριος λόγος που δεν φαίνονταν αυτές οι αδυναμίες στο παραγωγικό σύστημα της περιφέρειας ήταν η έντονη επιχειρηματική παρουσία της ΔΕΗ (Ανδρικοπούλου et al., 2015).

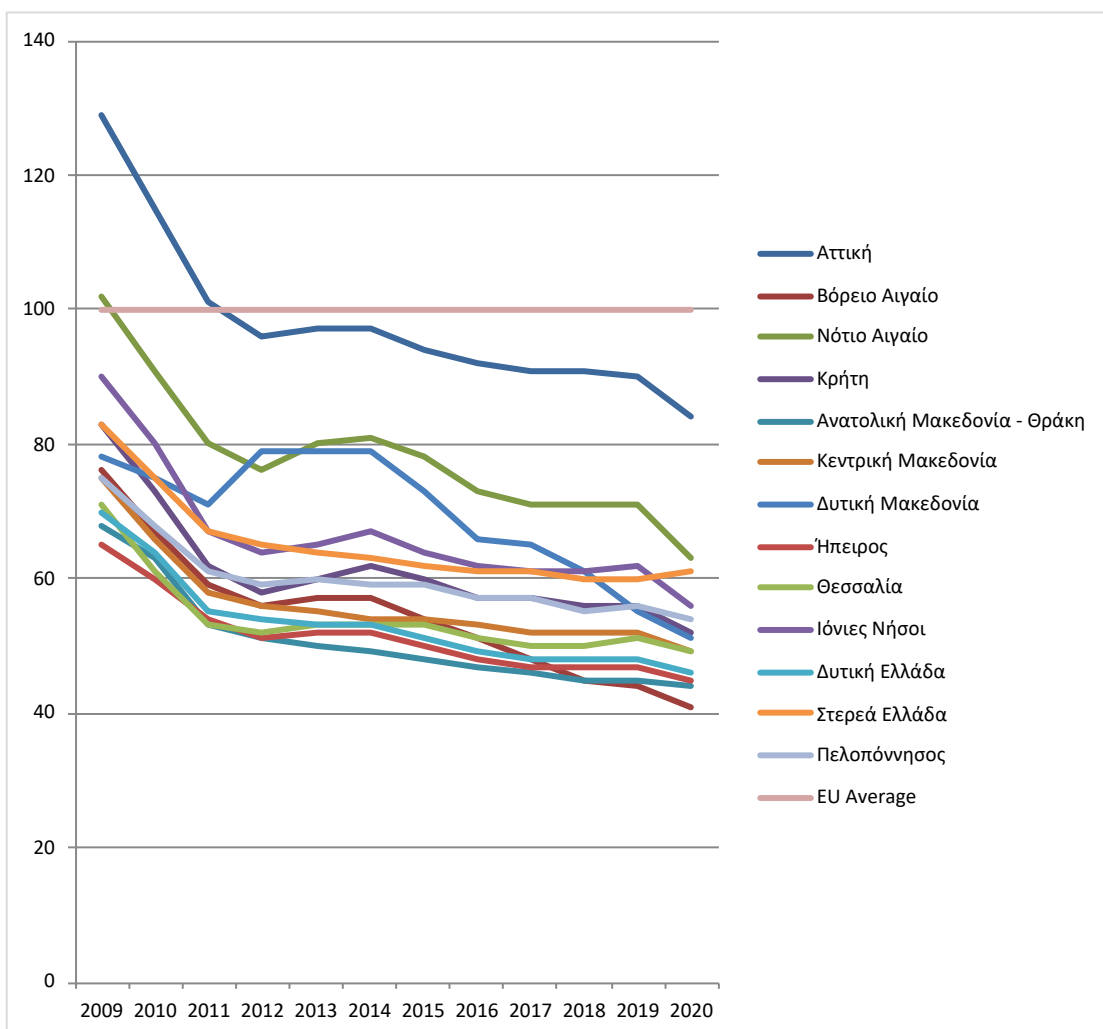
Πίνακας 2: Η εξέλιξη του Κατά Κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) των Ελληνικών Περιφερειών από το 2009 έως το 2020, Πηγή: Eurostat

ΕΤΟΣ	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Αττική	31,100	28,500	25,900	24,700	25,300	25,800	26,000	25,900	26,800	27,400	28,200	25,200
Βόρειο Αιγαίο	18,200	16,600	15,100	14,500	14,700	15,100	14,900	14,300	14,000	13,700	13,700	12,200
Νότιο Αιγαίο	24,500	22,700	20,500	19,600	20,800	21,600	21,500	20,500	20,800	21,500	22,300	18,900
Κρήτη	19,900	18,200	16,000	15,000	15,600	16,400	16,500	16,100	16,600	17,100	17,600	15,500
Ανατολική Μακεδονία - Θράκη	16,400	15,700	13,700	13,200	13,100	13,200	13,200	13,300	13,500	13,800	14,100	13,100
Κεντρική Μακεδονία	18,100	16,400	15,000	14,300	14,400	14,500	14,900	14,900	15,300	15,800	16,200	14,700
Δυτική Μακεδονία	18,800	18,700	18,300	20,400	20,600	20,900	20,200	18,700	19,000	18,600	17,200	15,200
Ήπειρος	15,600	15,000	13,700	13,000	13,500	13,700	13,700	13,700	13,800	14,100	14,600	13,500
Θεσσαλία	17,000	15,100	13,600	13,500	13,800	14,200	14,500	14,300	14,700	15,100	15,800	14,700
Ιόνιες Νήσοι	21,600	19,900	17,100	16,600	16,900	17,800	17,600	17,400	17,800	18,500	19,600	16,700
Δυτική Ελλάδα	16,900	16,000	14,200	13,800	13,800	14,000	14,100	13,900	14,100	14,500	15,000	13,800
Στερεά Ελλάδα	20,000	18,700	17,200	16,700	16,700	16,700	17,000	17,300	17,900	18,200	18,700	18,200
Πελοπόννησος	18,100	16,900	15,600	15,300	15,600	15,700	16,200	16,100	16,700	16,800	17,500	16,200

Ο **Πίνακας 2** παρουσιάζει τα δεδομένα που εκτίθενται στο προηγούμενο Γράφημα σε μορφή πίνακα προκειμένου να υπάρχουν διαθέσιμοι οι ακριβείς αριθμοί εκάστου έτους.

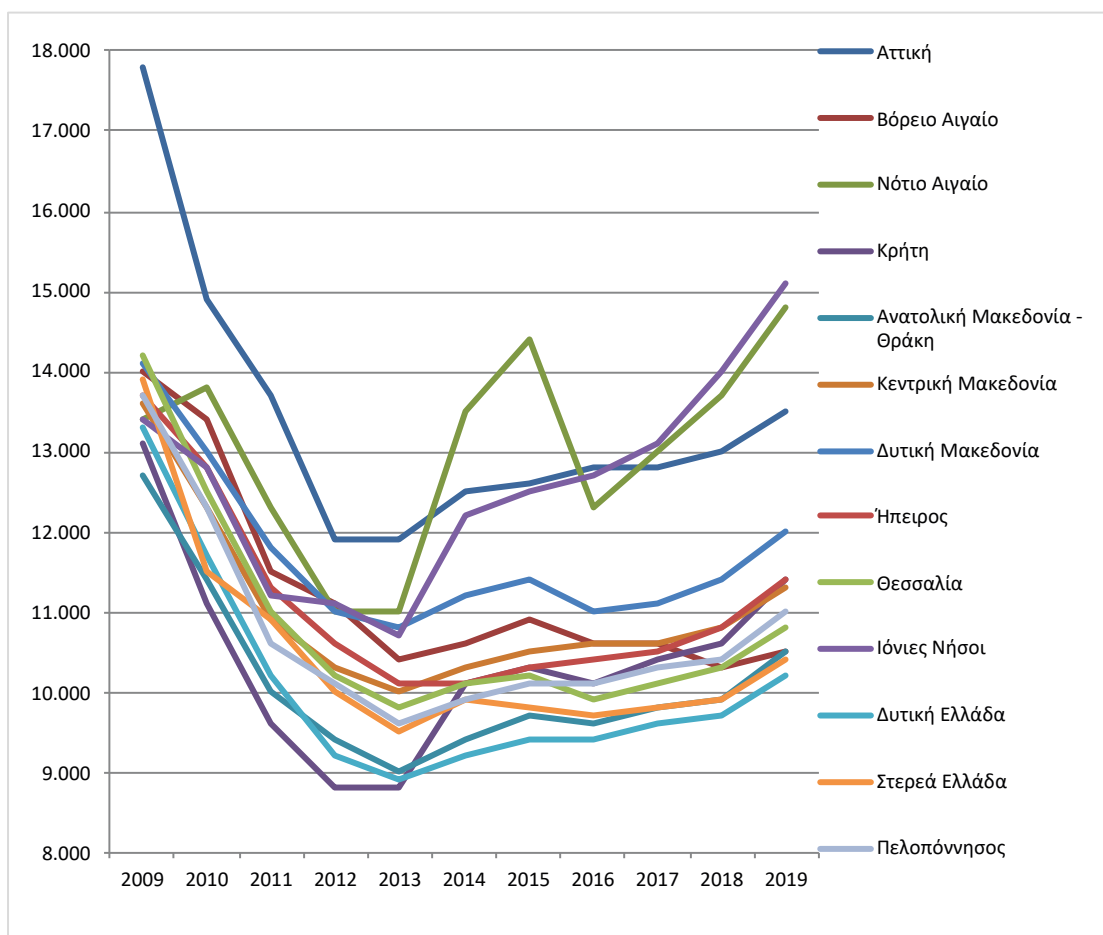

Γράφημα 3: Κατά Κεφαλή ΑΕΠ (ΜΑΔ) των Ελληνικών Περιφερειών από το 2009 έως το 2020 σαν ποσοστό του Ευρωπαϊκού Μέσου Όρου, Πηγή: Eurostat

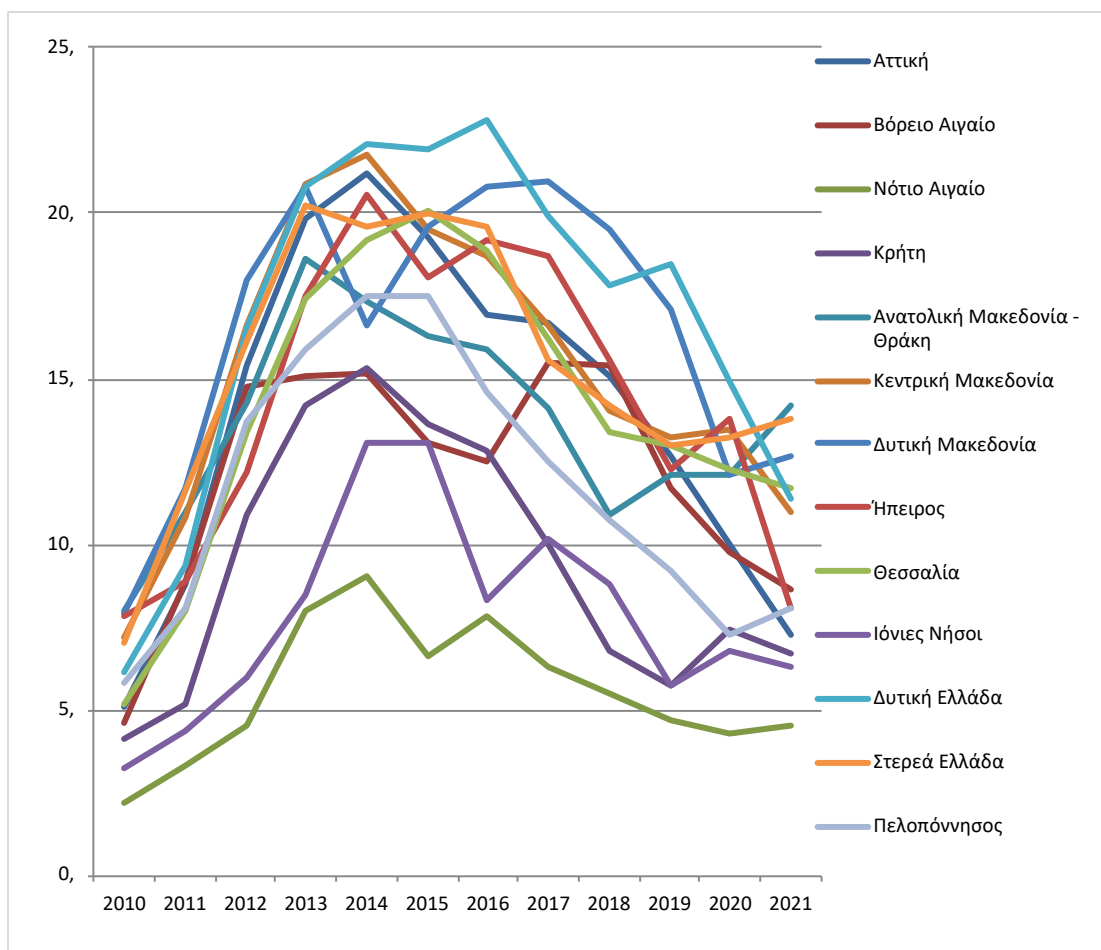
Το **Γράφημα 3** παρουσιάζει το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των ελληνικών περιφερειών από το 2009 έως το 2020 ως ποσοστό του Ευρωπαϊκού Μέσου Όρου. Το 2009 δύο ελληνικές περιφέρειες ήταν πάνω από τον Ευρωπαϊκό Μέσο Όρο, η Αττική και το Νότιο Αιγαίο. Το 2020 καμία ελληνική περιφέρεια δεν είναι πάνω από τον Ευρωπαϊκό Μέσο Όρο. Οι ελληνικές περιφέρειες αντί να τείνουν προς την σύγκλιση με τις ευρωπαϊκές περιφέρειες αποκλίνουν.

Το 2009 η Ήπειρος ήταν η φτωχότερη ελληνική περιφέρεια και είχε κατά κεφαλήν ΑΕΠ ίσο με το 65% του Ευρωπαϊκού μέσου όρου. Το 2020 το Βόρειο Αιγαίο ήταν η φτωχότερη περιφέρεια με 41% του Ευρωπαϊκού Μέσου Όρου. Άλλες 5 ελληνικές περιφέρειες, την ίδια περίοδο, είναι κάτω από το 50% του Ευρωπαϊκού Μέσου Όρου: Ανατολική Μακεδονία - Θράκη(44%), Ήπειρος (45%), Δυτική Ελλάδα (46%), Θεσσαλία (49%) και Κεντρική Μακεδονία (49%). Οι τρεις πλουσιότερες περιφέρειες αντίθετα είναι η Αττική (84%), το Νότιο Αιγαίο (63%) και Στερεά Ελλάδα (61%).

Γράφημα 4: Διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού ανά περιφέρεια, Πηγή: Eurostat

Το **Γράφημα 4** παρουσιάζει το διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριού ανά περιφέρεια. Το διαθέσιμο εισόδημα είναι το εισόδημα που μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι οικογένειες, μετά την εκπλήρωση των φορολογικών υποχρεώσεων. Περιλαμβάνει επίσης τις χρηματικές κοινωνικές παροχές και άλλες μεταβιβάσεις που λαμβάνει ένα νοικοκυριό. Κοινωνικές μεταβιβάσεις σε είδος που προέρχονται από δημόσιες διοικήσεις ή μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν τα νοικοκυριά δεν συμπεριλαμβάνονται στο διαθέσιμο εισόδημα.

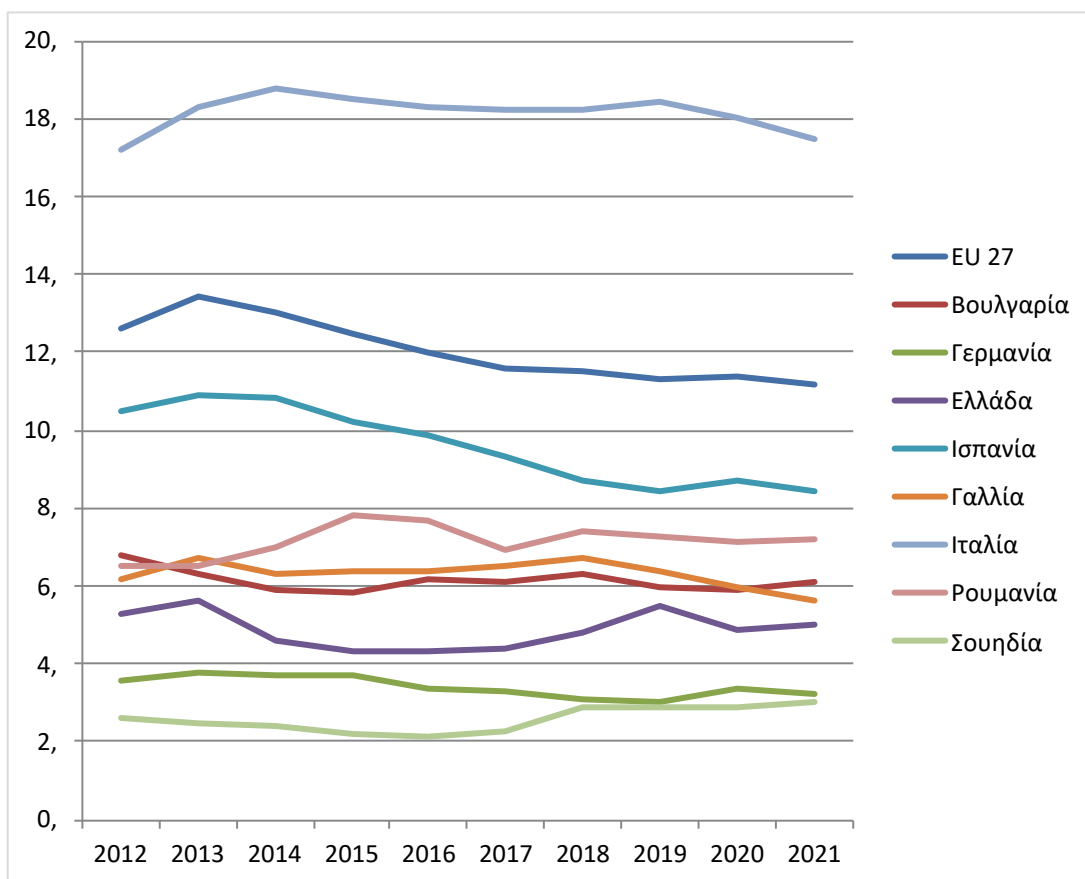
Παρατηρούμε πως το 2009 οι ελληνικές περιφέρειες, όσον αφορά το διαθέσιμο εισόδημα, μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: την Αττική και τις υπόλοιπες περιφέρειες. Στο διάστημα που διαμεσολάβησε από το 2009 μέχρι το 2019 έχουν υπάρξει αυξήσεις στα διαθέσιμα εισοδήματα των περιφερειών Ιονίων Νήσων και Νοτίου Αιγαίου. Τα διαθέσιμα εισοδήματα των υπόλοιπων περιφερειών δεν έχουν ανακάμψει στο επίπεδο του 2009.

Γράφημα 5: Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας ανά περιφέρεια, Πηγή: Eurostat

Το **Γράφημα 5** παρουσιάζει τα ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας από το 2010 έως το 2021 στις 13 ελληνικές περιφέρειες. Σε αυτή την χρονική περίοδο το Νότιο Αιγαίο είναι πάντοτε η περιφέρεια με το χαμηλότερο ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας. Οι Ιόνιες Νήσοι και η Κρήτη είναι δύο άλλες περιφέρειες που συνήθως έχουν χαμηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας συγκριτικά με τις άλλες ελληνικές περιφέρειες. Αντίθετα η Δυτική Ελλάδα, η Κεντρική Μακεδονία και η Δυτική Μακεδονία παρουσιάζουν σχετικά υψηλά ποσοστά μακροχρόνιας ανεργίας την χρονική περίοδο που εξετάζουμε.

Τα δεδομένα της Αττικής παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς υπάρχει μια μέγιστη τιμή το 2014 και ακολούθως μια συνεχιζόμενη μείωση του ποσοστού μακροχρόνιας ανεργίας, φτάνοντας στο σημείο το 2021 η Αττική να έχει το τέταρτο χαμηλότερο ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας στην χώρα.

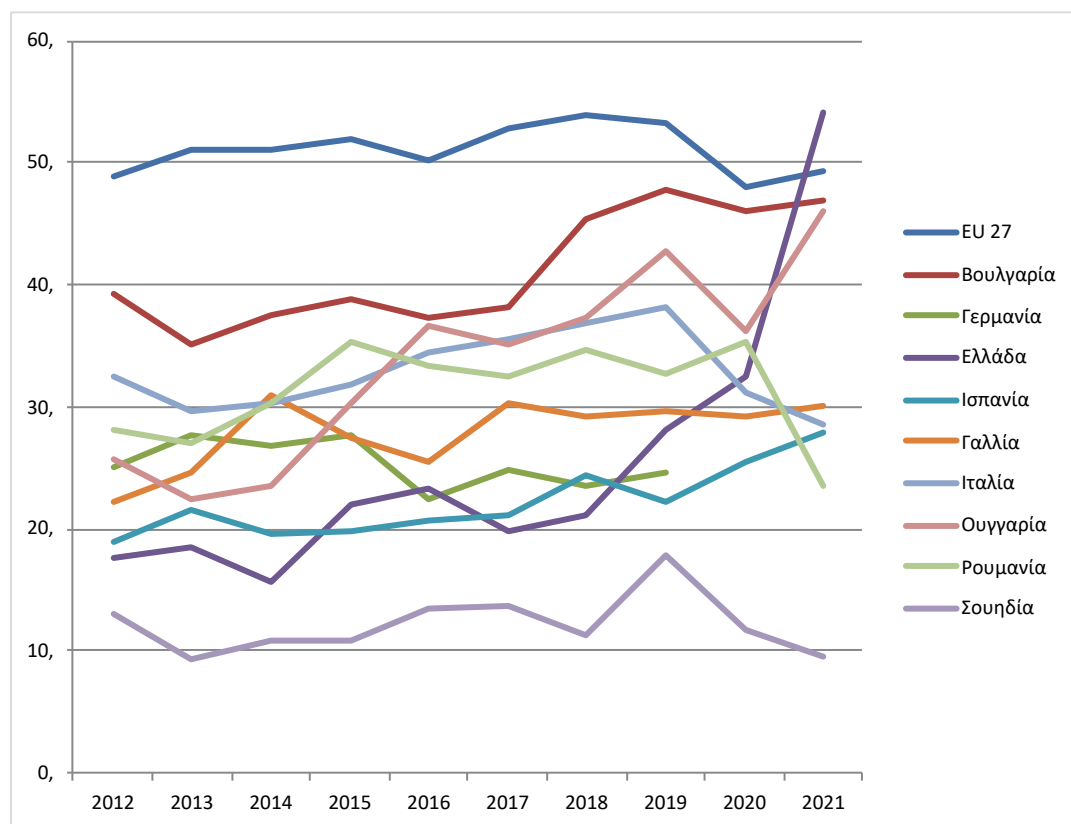
Γράφημα 6: Περιφερειακές διαφοροποιήσεις στο ποσοστό απασχόλησης σε κράτη μέλη της ΕΕ, Πηγή: Eurostat

Το **Γράφημα 6** παρουσιάζει τις περιφερειακές (NUTS 2) διαφοροποιήσεις στο ποσοστό απασχόλησης. Για τον υπολογισμό των περιφερειακών διαφοροποιήσεων χρησιμοποιείται ο πληθυσμιακά σταθμισμένος συντελεστής μεταβλητότητας (CV).

Η Ελλάδα συγκριτικά με τον μέσο όρο δεν εκδηλώνει σημαντικές περιφερειακές διαφοροποιήσεις στο ποσοστό απασχόλησης των περιφερειών της, αντίθετα από χώρες όπως η Ιταλία. Αυτό ίσως να είναι σημάδι κινητικότητας της εργασίας, αλλά οφείλεται και στο γεγονός πως γενικά οι ελληνικές περιφέρειες (πλην Αττικής) δεν έχουν τις καλύτερες οικονομικές επιδόσεις και παρουσιάζουν όμοια υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Γράφημα 7: Περιφερειακές διαφοροποιήσεις στο ποσοστό των νέων που δεν απασχολούνται ούτε συμμετέχουν στην εκπαίδευση και την κατάρτιση (NEET), Πηγή: Eurostat

Το **Γράφημα 7** παρουσιάζει τις περιφερειακές διαφοροποιήσεις στον δείκτη των νέων που δεν μετέχουν στην απασχόληση ούτε στην εκπαίδευση και κατάρτιση (NEET). Για τον υπολογισμό των περιφερειακών διαφοροποιήσεων χρησιμοποιείται ο πληθυσμιακά σταθμισμένος συντελεστής μεταβλητότητας (CV)¹².

Συγκριτικά με τις άλλες χώρες- μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ελλάδα είχε χαμηλό βαθμό διαφοροποίησης στις περιφέρειες της στο ποσοστό των νέων που δεν απασχολούνται ούτε συμμετέχουν στην εκπαίδευση και την κατάρτιση. Η πανδημία όμως προκάλεσε σημαντικές αλλαγές καθώς ο COVID-19 δημιούργησε μαζική διαταραχή στην πρόσβαση των νέων στην εκπαίδευση και στις ευκαιρίες απασχόλησης που θα χρειαστεί να αντιμετωπιστούν.

Ο κύριος δείκτης που χρησιμοποιείται για την μέτρηση της φτώχειας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις χώρες μέλη της είναι ο δείκτης «σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού» (AROPE).

Ο δείκτης AROPE αποτελείται από τρεις επιμέρους δείκτες:

1. Σοβαρή υλική στέρηση
2. Άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας
3. Κίνδυνο φτώχειας.

Ο δείκτης AROPE με την σημερινή στατιστική μεθοδολογία εφαρμόζεται από το 2018 και μετά στην Ελλάδα, οπότε τα στοιχεία που θα παρουσιαστούν είναι από αυτή την χρονική περίοδο.

¹² Ο συντελεστής μεταβλητότητας είναι $CV = \frac{s}{|\bar{x}|}$ όπου CV ο συντελεστής μεταβλητότητας, s η τυπική απόκλιση και X η μέση τιμή. Όσο μικρότερη είναι η τιμή του συντελεστή μεταβλητότητας, τόσο μεγαλύτερη ομοιογένεια θεωρούμε ότι έχει το δείγμα.

Πίνακα 3: Σοβαρή υλική στέρηση ανά περιφέρεια, Πηγή: Eurostat

ΕΤΟΣ	2018	2019	2020
Αττική	16.3	12.8	14.0
Βόρειο Αιγαίο	15.1	19.6	19.0
Νότιο Αιγαίο	21.4	22.3	20.9
Κρήτη	17.6	18.9	16.3
Ανατολική Μακεδονία - Θράκη	18.0	19.9	17.9
Κεντρική Μακεδονία	14.1	17.1	17.6
Δυτική Μακεδονία	16.5	15.5	19.1
Ήπειρος	12.8	11.7	16.5
Θεσσαλία	16.6	13.8	12.0
Ιόνιες Νήσοι	13.6	11.7	11.2
Δυτική Ελλάδα	28.0	25.6	27.4
Στερεά Ελλάδα	14.0	12.5	14.6
Πελοπόννησος	17.2	23.1	20.7

Η EUROSTAT ορίζει πως τα άτομα με σοβαρή υλική στέρηση έχουν συνθήκες διαβίωσης που περιορίζονται σοβαρά από την έλλειψη πόρων, δηλαδή βιώνουν τουλάχιστον 4 από τα 9 ακόλουθα στοιχεία στέρησης: δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά i) να πληρώσουν το ενοίκιο ή τους λογαριασμούς κοινής ωφέλειας, ii) να διατηρήσουν το σπίτι επαρκώς ζεστό, iii) να αντιμετωπίσουν απρόβλεπτα έξοδα, iv) να τρώνε κρέας, ψάρι ή ισοδύναμη πρωτεΐνη κάθε δεύτερη μέρα, v) μια εβδομάδα διακοπές μακριά από το σπίτι, vi) ένα αυτοκίνητο, vii) ένα πλυντήριο ρούχων, viii) μια έγχρωμη τηλεόραση, ix) ένα τηλέφωνο.

Γενικά όλες οι περιφέρειες παρουσιάζουν σύμφωνα με τον πίνακα 3.1.2 υψηλά ποσοστά (πάνω από το 10%) υλικής στέρησης. Τα υψηλότερα ποσοστά συναντώνται στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας που και τις τρεις χρονιές 2018, 2019 και 2020 έχει ποσοστά πάνω από το 25%. Αντίθετα, οι Ιόνιες Νήσοι είναι η περιφέρεια με τα χαμηλότερα ποσοστά ατόμων που ζουν με σοβαρές υλικές στερήσεις.

Πίνακας 4: Άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας ανά περιφέρεια (πληθυσμός ηλικίας 0 έως 59 ετών), Πηγή: Eurostat

ΕΤΟΣ	2018	2019	2020	2021
Αττική	14.5	14.1	11.1	10.4
Βόρειο Αιγαίο	17.0	14.3	15.7	14.3
Νότιο Αιγαίο	9.6	10.4	9.5	9.6
Κρήτη	11.4	9.6	8.7	12.6
Ανατολική Μακεδονία – Θράκη	17.5	17.6	15.8	15.2
Κεντρική Μακεδονία	14.3	13.3	13.8	15.8
Δυτική Μακεδονία	18.7	17.0	19.7	17.5
Ήπειρος	14.0	12.7	11.2	12.8
Θεσσαλία	16.7	15.1	13.6	13.8
Ιόνιες Νήσοι	8.9	8.9	5.4	23.0
Δυτική Ελλάδα	18.1	15.8	18.4	16.6
Στερεά Ελλάδα	14.6	13.6	12.2	14.3
Πελοπόννησος	12.9	12.2	11.4	10.4

Τα άτομα που ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας ορίζονται από τη EUROSTAT ως τα άτομα ηλικίας 0-59 ετών που ζουν σε νοικοκυριά όπου οι ενήλικες εργάστηκαν λιγότερο από το 20% της συνήθους απασχόλησης κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους. Η ένταση εργασίας του νοικοκυριού ορίζεται ως ο λόγος μεταξύ του αριθμού των μηνών που όλα τα μέλη εργάζονται κατά το προηγούμενο έτος και του συνολικού αριθμού των μηνών που θα μπορούσαν θεωρητικά να έχουν εργαστεί κατά την ίδια περίοδο. Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής στρατηγικής 2030 ο ορισμός ανανεώθηκε το 2022 και αναφέρεται σε άτομα ηλικίας 0-64.

Το 2021 το Νότιο Αιγαίο ήταν η μόνη ελληνική περιφέρεια με ποσοστό ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας κάτω από το 10%. Η Αττική και η Πελοπόννησος είναι οι δύο περιφέρειες που ακολουθούν με ποσοστό 10.4%. Οι Ιόνιες Νήσοι παρουσιάζουν μια ραγδαία αύξηση στο ποσοστό ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας από 5.4% το 2020 σε 23% το 2021. Μια τόσο ραγδαία αύξηση είναι ασυνήθιστη και δημιουργεί επισημονικούς προβληματισμούς για τη μορφή και εποχικότητα της εργασίας στις Ιόνιες Νήσους, καθώς και την εξάρτηση σε πολύ υψηλό βαθμό από τουριστικές δραστηριότητες.

Πίνακας 5: Κίνδυνος φτώχειας ανά περιφέρεια, Πηγή: Eurostat

ΕΤΟΣ	2018	2019	2020	2021
Ελλάδα (μέσος όρος)	18.5	17.9	17.7	19.6
Αττική	15.4	13.7	12.1	12.9
Βόρειο Αιγαίο	20.8	20.7	21.4	22.7
Νότιο Αιγαίο	17.5	16.9	14.0	17.5
Κρήτη	20.4	15.2	14.1	14.9
Ανατολική Μακεδονία - Θράκη	21.8	24.3	26.1	29.0
Κεντρική Μακεδονία	18.9	20.6	21.7	25.5
Δυτική Μακεδονία	24.8	21.6	25.3	21.5
Ήπειρος	20.1	17.4	17.4	21.1
Θεσσαλία	21.6	19.0	19.1	19.7
Ιόνιες Νήσοι	17.2	13.9	10.0	20.1
Δυτική Ελλάδα	24.5	23.8	27.0	28.5
Στερεά Ελλάδα	19.1	20.3	19.9	24.2
Πελοπόννησος	19.0	19.7	20.4	24.2

Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας είναι ο χρηματικός δείκτης φτώχειας που χρησιμοποιεί η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο οποίος είναι ένας συμβατικός δείκτης σχετικής φτώχειας, όπου το όριο φτώχειας ορίζεται στο 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις.

Το 2021 τα υψηλότερα ποσοστά ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας είναι στην Ανατολική Μακεδονία - Θράκη (29%) και την Δυτική Ελλάδα (28.5%). Αντίθετα τα χαμηλότερα ποσοστά είναι στην Αττική (12.9%) και την Κρήτη (14.9%). Ο εθνικός μέσος όρος που αγγίζει το 20% είναι ένα αρκετά ανησυχητικό στοιχείο.

Ας σημειωθεί πως οι ακαδημαϊκοί είναι συχνά επιφυλακτικοί με αυτά τα όρια φτώχειας. Το όριο του 60% του διάμεσου (ή οποιουδήποτε άλλου ποσοστού) εισοδήματος είναι αυθαίρετο. Δεν σχετίζεται με οποιαδήποτε κατανόηση της ανάγκης, αλλά είναι απλώς μια γραμμή που χαράσσεται στην κατανομή του εισοδήματος (Bradshaw & Mayhew, 2010).

Πίνακας 6: Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά περιφέρεια, Πηγή: Eurostat

ΕΤΟΣ	2018	2019	2020	2021
Ελλάδα (μέσος όρος)	18.5	17.9	17.7	19.6
Αττική	15.4	13.7	12.1	12.9
Βόρειο Αιγαίο	20.8	20.7	21.4	22.7
Νότιο Αιγαίο	17.5	16.9	14.0	17.5
Κρήτη	20.4	15.2	14.1	14.9
Ανατολική Μακεδονία - Θράκη	21.8	24.3	26.1	29.0
Κεντρική Μακεδονία	18.9	20.6	21.7	25.5
Δυτική Μακεδονία	24.8	21.6	25.3	21.5
Ήπειρος	20.1	17.4	17.4	21.1
Θεσσαλία	21.6	19.0	19.1	19.7
Ιόνιες Νήσοι	17.2	13.9	10.0	20.1
Δυτική Ελλάδα	24.5	23.8	27.0	28.5
Στερεά Ελλάδα	19.1	20.3	19.9	24.2
Πελοπόννησος	19.0	19.7	20.4	24.2

Ένας από τους κύριους δείκτες, που χρησιμοποιεί η Eurostat για τη διερεύνηση της φτώχειας και ο βασικός δείκτης για την παρακολούθηση του στόχου της ΕΕ για το 2030 σχετικά με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, είναι το ποσοστό κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, που συντομογραφείται ως AROPE. Ο δείκτης κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού βασίζεται σε μια πολυδιάστατη προσέγγιση και ο στόχος του είναι να μεταφέρει ποιο ποσοστό του πληθυσμού κινδυνεύει από τον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση από τις οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Μια πολυδιάστατη προσέγγιση είναι επιβεβλημένη, διότι, ενώ το εισόδημα ενός νοικοκυριού είναι μια βασική μεταβλητή που καθορίζει το βιοτικό του επίπεδο, άλλες πτυχές μπορούν να εμποδίσουν τα άτομα να συμμετέχουν πλήρως στην κοινωνία, όπως εμπόδια πρόσβασης στις αγορές εργασίας ή η υλική στέρηση.

Συνεπώς, ο δείκτης αντιστοιχεί στο άθροισμα των ατόμων που είτε διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας είτε έχουν σοβαρές υλικές και κοινωνικές στερήσεις είτε ζουν σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας. Τα άτομα περιλαμβάνονται μόνο μία φορά, ακόμη και αν βρίσκονται σε πολλαπλές από τις καταστάσεις που αναφέρονται παραπάνω. Οι τρεις διαστάσεις της φτώχειας ή του κοινωνικού αποκλεισμού αντιπροσωπεύουν τρεις συναφείς, αλλά ξεχωριστές, έννοιες που για ορισμένα άτομα ή νοικοκυριά μπορεί να επικαλύπτονται, πράγμα που σημαίνει ότι μπορεί να επηρεάζονται από δύο ή ακόμη και από τις τρεις διαστάσεις ταυτόχρονα.

Το γεγονός ότι οι τρεις επιμέρους δείκτες είναι διακριτοί σημαίνει ότι οι επιδόσεις σε έναν τομέα δεν εγγυώνται απαραίτητως παρόμοιες επιδόσεις σε άλλον τομέα, έτσι, για παράδειγμα, μια χώρα όπως η Ρουμανία μπορεί να έχει το 2019 το υψηλότερο ποσοστό εισοδηματικής φτώχειας και ατόμων με σοβαρές υλικές στερήσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ ταυτόχρονα να έχει ένα ποσοστό «πολύ χαμηλής έντασης εργασίας» που βρίσκεται μέσα στο τελευταίο τρίτο των χωρών της ΕΕ.

Ο Πίνακας 6 παρουσιάζει τον κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά περιφέρεια. Το 2021 ο ελληνικός μέσος όρος ήταν 28.3%. Η περιφέρεια με το υψηλότερο ποσοστό ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας ή αποκλεισμού είναι η Δυτική Ελλάδα με 42%. Ακολουθούν με επίσης υψηλά

ποσοστά η Πελοπόννησος (35.8%), η Ανατολική Μακεδονία - Θράκη(35.3%) και η Κεντρική Μακεδονία (33.7%). Συναντάμε το χαμηλότερο ποσοστό στην Αττική με 21.6%. Γενικά ο δείκτης είναι αρκετά ανησυχητικός, καθώς ένας στους τέσσερεις κατοίκους ή σε μερικές περιπτώσεις ακόμα και ένας στους τρεις κατοίκους των ελληνικών περιφερειών βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο ΟΟΣΑ διεξάγει μια ενδιαφέρουσα έρευνα υπολογίζοντας περιφερειακούς δείκτες ευημερίας. Έχει αναγνωριστεί ακαδημαϊκά η ανάγκη να προσεγγίζουμε την ανάπτυξη με έννοιες πέρα από το ΑΕΠ. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται οι δείκτες για την ποιότητα ζωής των ανθρώπων. Αυτοί οι δείκτες δεν είναι απαραίτητα αλάνθαστοι και οι όποιοι αριθμοί είναι καλύτερο να προσεγγίζονται με μια κριτική ματιά. Μπορούν, όμως, να μας δώσουν μια ιδέα για το ποιες πολιτικές λειτουργούν και πού υπάρχει ανάγκη πολιτικής παρέμβασης, έτσι ώστε να επιτευχθεί υψηλότερη ευημερία για τους πολίτες.

Στο πλαίσιο αυτής της πρωτοβουλίας του ΟΟΣΑ, σε κάθε περιφέρεια μετριοούνται έντεκα θεματικές ενότητες - εισόδημα, θέσεις απασχόλησης, στέγαση, υγεία, πρόσβαση σε υπηρεσίες, περιβάλλον, εκπαίδευση, ασφάλεια, συμμετοχή των πολιτών και διακυβέρνηση, κοινότητα και ικανοποίηση από τη ζωή. Έχει υπολογιστεί μια βαθμολογία για κάθε ενότητα από 0 έως 10, ώστε να είναι εφικτές οι συγκρίσεις μεταξύ περιφερειών, θεματικών ενοτήτων και χωρών.

Πίνακας 7: Περιφερειακοί δείκτες ευημερίας ΟΟΣΑ το 2021

Περιφέρεια	Πελοπόννησος	Στερεά Ελλάδα	Δυτική Ελλάδα	Ιόνες Νήσοι	Θεσσαλία	Ήπειρος	Δυτική Μακεδονία	Κεντρική Μακεδονία	Ανατολική Μακεδονία - Θράκη	Κρήτη	Νότιο Αιγαίο	Βόρειο Αιγαίο	Αττική
Εκπαίδευση	6.4	6.1	5.4	5.8	7.2	6.6	6.9	7.6	5.4	6.4	6.6	6.9	9.0
Απασχόληση	4.0	1.7	1.3	3.0	1.8	1.5	0.7	1.7	1.0	2.1	0.9	3.2	4.1
Εισόδημα	2.1	1.9	1.9	3.2	2.1	2.2	2.4	2.2	2.0	2.2	3.1	2.0	2.8
Ασφάλεια	9.9	9.9	9.9	9.9	9.9	10.0	10.0	9.9	9.9	9.5	9.8	9.8	9.8
Υγεία	7.5	7.5	6.9	6.9	6.8	9.1	7.1	6.0	5.8	7.9	8.1	8.5	6.4
Περιβάλλον	5.9	6.2	5.8	6.5	5.4	5.5	4.1	5.3	6.6	4.7	6.5	8.3	4.6
Συμμετοχή των πολιτών	2.1	4.0	3.3	1.4	3.9	3.2	1.5	3.2	2.0	4.6	2.4	0.7	3.6
Πρόσβαση σε υπηρεσίες	3.8	3.8	3.9	3.8	3.9	3.7	3.8	4.0	3.9	3.8	3.9	3.9	4.9
Κατοικία	2.9	2.3	1.7	2.9	1.7	2.3	1.7	2.3	1.7	2.3	1.7	2.3	2.3
Κοινότητα	4.3	0.0	5.1	3.6	0.0	6.1	3.2	4.4	0.1	5.3	7.4	3.4	2.6
Ικανοποίηση ζωής	2.7	1.5	3.1	2.7	1.2	3.1	0.8	2.7	3.1	3.5	5.0	3.1	2.7

Για την *εκπαίδευση* ο δείκτης που χρησιμοποιείται είναι το ποσοστό του εργατικού δυναμικού που έχει ολοκληρώσει τουλάχιστον δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι υψηλότερες τιμές παρατηρούνται στην Αττική, την Κεντρική Μακεδονία και την Θεσσαλία. Αντίθετα οι περιφέρειες με τις μικρότερες τιμές στην ενότητα εκπαίδευση είναι η Ανατολική Μακεδονία - Θράκη και η Δυτική Ελλάδα.

Όσον αφορά την *απασχόληση*, ο δείκτης είναι τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας. Σε αυτή την ενότητα οι ελληνικές βαθμολογίες είναι αρκετά χαμηλές, με την Αττική να είναι όμως πάλι πρώτη σε ποσοστά απασχόλησης.

Ο δείκτης για το *εισόδημα* είναι το διαθέσιμο εισόδημα, που έχει παρουσιαστεί αναλυτικότερα στο **Γράφημα 4** της παρούσας μελέτης. Στην θεματική ενότητα του εισοδήματος οι ελληνικές περιφέρειες υστερούν σημαντικά συγκριτικά με τις άλλες περιφέρειες των χωρών μελών του ΟΟΣΑ. Οι Ιόνιες Νήσοι είναι πρώτες με το υψηλότερο διαθέσιμο εισόδημα, με το Νότιο Αιγαίο να ακολουθεί σε μικρή απόσταση.

Σχετικά με την *ασφάλεια* παρουσιάζεται ο δείκτης ανθρωποκτονιών. Εδώ οι ελληνικές περιφέρειες είναι άριστες και κοντά στην μέγιστη βαθμολογία του 10, καθώς οι ανθρωποκτονίες είναι πολύ σπάνιο φαινόμενο.

Στην *υγεία* οι δείκτες που αναλύονται είναι το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση και η θνησιμότητα προσαρμοσμένη στην ηλικία. Σε αυτή την κατηγορία η Ήπειρος ξεχωρίζει θετικά με πολύ καλές επιδόσεις, ενώ η Ανατολική Μακεδονία - Θράκη είναι η περιφέρεια που φαίνεται να υστερεί περισσότερο σε ζητήματα υγείας.

Για την *περιβαλλοντική* αξιολόγηση χρησιμοποιείται ο δείκτης ποιότητας του αέρα. Πλην του Βορείου Αιγαίου οι περιβαλλοντικές επιδόσεις των ελληνικών περιφερειών δεν είναι ιδιαίτερα αξιόλογες.

Όσον αφορά τη θεματική ενότητα *συμμετοχή* των πολιτών εξετάζεται ο δείκτης συμμετοχής στις εκλογές. Σε αυτή την ενότητα οι επιδόσεις των ελληνικών περιφερειών είναι χειρότερες από πολλές άλλες περιφέρειες των χωρών μελών του ΟΟΣΑ, με την περιφέρεια Βορείου Αιγαίου να έχει βαθμολογία κοντά στο 0.

Η θεματική ενότητα *πρόσβαση* σε υπηρεσίες ερευνά το ποσοστό νοικοκυριών με ευρυζωνική πρόσβαση και την ταχύτητα λήψης δεδομένων από το Διαδίκτυο. Με εξαίρεση την Αττική που βαθμολογείται σχεδόν με 5. Σε μια κλίμακα από 0 έως 10. Οι υπόλοιπες περιφέρειες παρουσιάζουν μικρές διαφοροποιήσεις και είναι όλες κοντά στο 4.

Ο αριθμός δωματίων ανά άτομο είναι ο δείκτης που επιλέγει ο ΟΟΣΑ για την *κατοικία*. Σε αυτή την κατηγορία όλες οι ελληνικές περιφέρειες βαθμολογούνται ιδιαίτερα χαμηλά.

Η έννοια της *κοινότητας* μελετάται με το ποσοστό ατόμων που έχουν φίλους ή συγγενείς για να στηριχθούν σε περίπτωση ανάγκης. Σε αυτή την κατηγορία υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις μεταξύ των περιφερειών. Η Θεσσαλία, η Στερεά Ελλάδα και η Ανατολική Μακεδονία - Θράκη βαθμολογούνται με 0. Αντίθετα οι περιφέρειες με τις καλύτερες βαθμολογίες είναι το Νότιο Αιγαίο και η Ήπειρος.

Ο δείκτης που χρησιμοποιείται για την ικανοποίηση ζωής είναι η μέση αξιολόγηση της ικανοποίησης από τη ζωή σε κλίμακα από 0 έως 10. Με εξαίρεση το Νότιο Αιγαίο που έχει βαθμολογία 5 οι ελληνικές περιφέρειες έχουν σχετικά χαμηλούς βαθμούς.

Θα ήταν σκόπιμο για τη χάραξη περιφερειακής πολιτικής να χρησιμοποιηθούν και άλλοι δείκτες, όπως η πρόσβαση σε αναψυχή και σε χώρους πρασίνου, η ποιότητα του τοπίου και του αστικού περιβάλλοντος, αλλά και δείκτες που εξετάζουν τη δημόσια σφαίρα, τα κοινά και βασικά δικαιώματα των πολιτών. Οι δείκτες ανισότητας φύλου υπολογίζονται σε εθνικά επίπεδα από το 1990 και θα άξιζε η εξέτασή τους και σε επίπεδο περιφερειών.

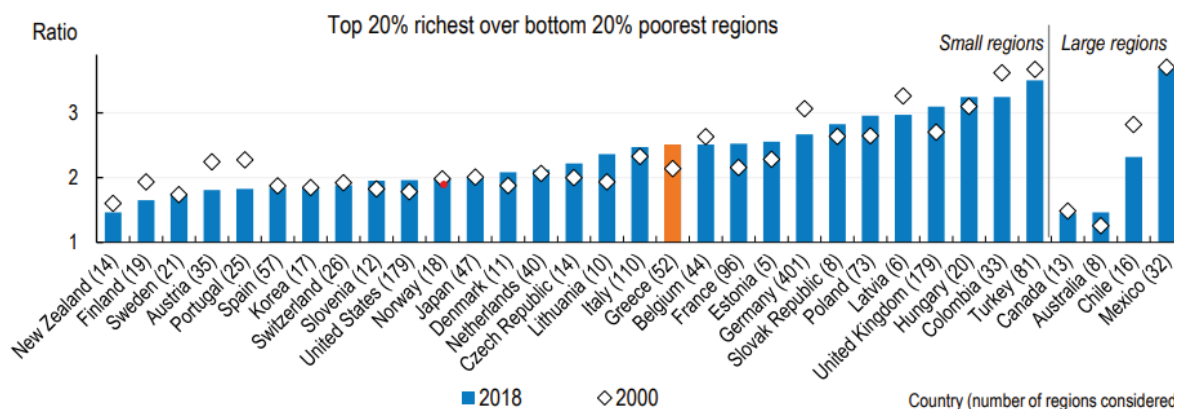
Συμπεράσματα για τις Περιφερειακές Ανισότητες στην Ελλάδα

Η εξέταση των περιφερειακών στατιστικών μεγεθών μάς δείχνει την προεξάρχουσα σημασία της Αττικής για την οικονομία της χώρας, αλλά και την υστέρηση όλων των περιφερειών σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους. Οι ελληνικές περιφέρειες είναι από τις φτωχότερες στην ΕΕ και αντ'ι να συγκλίνουν, αποκλίνουν από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο στο διάστημα από την οικονομική κρίση και έπειτα.

Τουριστικές περιοχές όπως το Νότιο Αιγαίο και οι Ιόνιες Νήσοι διακρίνονται στους δείκτες διαθέσιμου εισοδήματος και κατά κεφαλήν ΑΕΠ, με τις καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Οι νησιωτικές περιφέρειες, όμως, μετά την πανδημία, παρουσίασαν μια έντονη επιδείνωση στους δείκτες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ενδιαφέρον επίσης είναι το γεγονός ότι η Στερεά Ελλάδα παρουσιάζει μια κάποια αναπτυξιακή δυναμική, η οποία πιθανώς οφείλεται στην εγγύτητα και στη σύνδεσή της με την Αττική.

Η Ελλάδα κατατάσσεται το 2018 στη δωδέκατη θέση σε όρους περιφερειακών ανισοτήτων σε κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανάμεσα σε 30 χώρες με συγκρίσιμα δεδομένα του ΟΟΣΑ. Το πλουσιότερο 20% των ελληνικών περιφερειών παρουσίαζε διπλάσιο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε σχέση με το φτωχότερο 20% των ελληνικών περιφερειών. Αξίζει να σημειωθεί ότι η θέση της χώρας πριν από μια εικοσαετία ήταν εντελώς διαφορετική, καθώς οι αποκλίσεις ήταν μικρές σε όρους κατά κεφαλήν ΑΕΠ συγκριτικά με πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Γράφημα 8: Δείκτης περιφερειακών ανισοτήτων του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις χώρες του ΟΟΣΑ, 2018

Εν κατακλείδι, το περιφερειακό πρόβλημα στην Ελλάδα είναι σύνθετο, αλλά έχει δύο κύριες πλευρές, δηλαδή την υστέρηση των άλλων περιφερειών σε σχέση με την Αττική, καθώς και την υστέρηση όλων των ελληνικών περιφερειών σε σύγκριση με τις πιο αναπτυγμένες ευρωπαϊκές περιφέρειες.

4. Αριστερή περιφερειακή πολιτική

4.1 Ποια είναι η αριστερή περιφερειακή πολιτική;

Η αριστερή περιφερειακή πολιτική, όπως έχει προαναφερθεί, ορίζεται ως μια αποτελεσματική περιφερειακή πολιτική που προάγει την οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική και μορφωτική ανάπτυξη, την ισότητα των φύλων και την περιβαλλοντική ισορροπία. Η άμβλυνση των ανισοτήτων είναι στην καρδιά της περιφερειακής πολιτικής, αλλά η έννοια είναι ευρύτερη, καθώς επιδιώκει μια συμπεριληπτική ανάπτυξη και βελτίωση της κοινωνικής ευημερίας. Η περιφερειακή πολιτική αποτελεί μια αποκεντρωμένη πολιτική οικονομικής ανάπτυξης.

Οι προηγούμενες ενότητες ανέλυσαν εν συντομία για ποιους λόγους δημιουργούνται οι περιφερειακές ανισότητες και τη μορφή και έκτασή τους στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Επιπροσθέτως, αναφέρθηκε ότι η περιφερειακή πολιτική δεν είναι μεμονωμένη, αλλά μέρος μιας ευρύτερης πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής στρατηγικής των χωρών, των τοπικών αυτοδιοικητικών ενότητων και της ΕΕ (Χατζημιχάλης, 2011). Αυτή η σύνθετη διάσταση του φαινομένου οδηγεί κάποιες φορές σε αντιθέσεις και σε εσωτερικό ανταγωνισμό μεταξύ περιφερειών και υποενοτήτων τους, αλλά και σε κεντρικό πολιτικό επίπεδο.

Οι πρώτες εκφάνσεις περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα παρουσιάζονται μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η μεταπολεμική εποχή στην Ελλάδα είχε έντονες δυσκολίες και οι παρεμβάσεις με περιφερειακό χαρακτήρα πραγματοποιούνταν σε πολύ μικρή κλίμακα και ήταν ενταγμένες στο ευρύτερο πλαίσιο οικονομικής ανάπτυξης.

Στα τέλη της δεκαετίας του '50, η κυβέρνηση της ΕΡΕ, αλλά και στελέχη του Κέντρου, απορρίπτοντας το σοβιετικό μοντέλο σχεδιασμού, αντιπρότειναν τη δική τους εκδοχή πολυετούς προγραμματισμού με το πενταετές πρόγραμμα 1959-63 (το προσωρινό) και το πρόγραμμα 1960-64 (ουσιαστικό). Επρόκειτο για μια μορφή που είχε ως στόχο την «ανάπτυξη της οικονομίας σε όλους τους τομείς», όπου η κυβερνητική δραστηριότητα ήταν συμπληρωματική της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Η έμφαση ήταν στη βιομηχανία και υπήρχαν κίνητρα για ενίσχυση επιχειρήσεων στην επαρχία. Το συγκεκριμένο σχέδιο δεν ήταν δυνατό να επιτύχει και λόγω των στόχων που έθετε, διότι δεν ήταν δυνατό να αναπτυχθούν ταυτόχρονα όλοι οι τομείς της οικονομίας, αλλά έπρεπε να τεθούν προτεραιότητες. Παράλληλα, χρησίμευε ως πολιτικό εργαλείο για την αντιπαράθεση με την αριστερά, σε μια μετεμφυλιακή χώρα, όπου υπήρχαν ακόμη πολιτικές διώξεις, διαφθορά και πελατειακό κράτος. Παρά ταύτα, η κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή (1955-1963) προσπάθησε να αναπτύξει τον τουρισμό, κυρίως στα Δωδεκάνησα και την Κρήτη, με ανέγερση νέων ξενοδοχείων, ανάπτυξη αρχαιολογικών χώρων, αλλά και την ίδρυση του Φεστιβάλ Αθηνών-Επιδαύρου.

Την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974 συνεχίστηκε η έμφαση στις βιομηχανικές μονάδες, αλλά οι περιφερειακές στρατηγικές των προγραμμάτων δεν είχαν αξιοσημείωτο αποτέλεσμα, με τη βιομηχανία να συγκεντρώνεται σε μεγάλο βαθμό στην Αττική και την Κεντρική Μακεδονία. Τα ανα-

πτυξιακά προγράμματα εκείνης της περιόδου δεν κινητοποίησαν το παραγωγικό δυναμικό της χώρας και μεροληπτούσαν υπέρ των οικονομικών ελίτ, συντηρώντας την ασυδοσία της αγοράς, χωρίς κανέναν κρατικό έλεγχο.

Η μεταπολίτευση είναι η περίοδος κατά την οποία, ως επί το πλείστον, θεσμοθετούνται κίνητρα για επενδύσεις σε συγκεκριμένες περιοχές. Η κυβέρνηση επικεντρώνεται στη Θράκη και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, προσφέροντας επιδοτήσεις δανείων, κτηριακές επιχορηγήσεις και φορολογικές εκπτώσεις. Η προσπάθεια ένταξης περιφερειακών κριτηρίων οδήγησε το 1978 στην κατανομή της χώρας σε πέντε περιοχές με διάφορα επενδυτικά κίνητρα.

Το 1979 υπογράφεται η συμφωνία πλήρους ένταξης στην ΕΟΚ και εντατικοποιείται η προσπάθεια διασύνδεσης της ελληνικής περιφερειακής πολιτικής με την ευρωπαϊκή.

Το 1981 καταργήθηκαν όλοι οι προηγούμενοι αναπτυξιακοί νόμοι, λόγω της πολυπλοκότητας και των αντιφάσεων του νομοθετικού πλαισίου, και επιχειρήθηκε μια διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος της περιφερειακής ανάπτυξης. Το πιο ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του νόμου 1116/1981, ήταν η απαγόρευση παροχής κινήτρων στην περιοχή της Αττικής. Με τον νόμο 1262/1982, που εφαρμόστηκε για μια οκταετία, καθιερώθηκε η ίδια συμμετοχή των επιχειρήσεων ως προϋπόθεση κρατικής χρηματοδότησης.

Παράλληλα, το πρόγραμμα περιφερειακής ανάπτυξης 1981-1985 χρησιμοποιεί τους πρώτους ευρωπαϊκούς πόρους και δάνεια από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων.

Στην επόμενη περίοδο η πολιτική των κινήτρων συνεχίζεται, αλλά η προσπάθεια ένταξης κριτηρίων χρηματοδότησης των περιφερειακών προγραμμάτων με στόχο τον υποτιθέμενο εξορθολογισμό δεν εξαλείφει τη διαφθορά και δεν επιτυγχάνει τη βελτίωση της στοχοθέτησης μέσω περισσότερο συμμετοχικών διαδικασιών.

Η παρακαταθήκη αυτών των αναπτυξιακών νόμων δυστυχώς είναι σε μεγάλο βαθμό κουφάρια εργοστασίων και κατασπατάληση δημοσίου χρήματος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι στη Θράκη, η οποία είχε αναπτυγμένη βιομηχανία κατά τις δεκαετίες 1980-1990, λόγω των κινήτρων, αλλά σήμερα η ΒΙΠΕ¹³ (Βιομηχανική Περιοχή) Κομοτηνής είναι ερημωμένη, με ελάχιστα εργοστάσια να παραμένουν σε λειτουργία. Στην τελευταία φάση λειτουργίας των επιδοτήσεων, υπάρχουν περιπτώσεις επιχειρήσεων που έλαβαν επιδοτήσεις και σχεδόν αμέσως μετεγκαταστάθηκαν στη Βουλγαρία. Η αποτυχία των ΒΙΠΕ οφείλεται στο γεγονός ότι ιδρύθηκαν σε περιοχές που δεν διέθεταν τη δυναμική να προσελκύσουν επενδύσεις, αλλά και στη χρόνια αδιαφορία της πολιτείας που τις χρησιμοποιούσε μόνο ως εργαλείο πολιτικών σκοπιμοτήτων.

Αυτού του είδους η πολιτική, πέρα από την αναποτελεσματικότητά της, οδήγησε σε κατασπατάληση δημοσίου χρήματος που θα μπορούσε να είχε επενδυθεί σε περισσότερο παραγωγικούς τομείς για την ευημερία των πολιτών, αντί να ευνοεί το πελατειακό σύστημα.

Ένα μέρος της Αριστεράς, με επιρροές από την ιταλική αριστερά και το PCI, τάχθηκε υπέρ της περιφερειακής ανάπτυξης, καθώς η αυτονομία και η ανάπτυξη του αυτοδιοικητικού δημοσίου θεωρείται ότι διευρύνει τη δημοκρατία και καταπολεμά το συγκεντρωτικό κράτος. Σε αυτή τη λογική, η κριτική για τα ΜΟΠ¹⁴ (Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα) είναι ότι έγιναν με όρους διαχείρισης και εφαρμογής που αλλοίωναν τη μορφή των προγραμμάτων. Οι συνεταιρισμοί, για παράδειγμα, δεν εφαρμόστηκαν με τον τρόπο που πρότεινε η Αριστερά. Δηλαδή, δεν αναπτύχθηκε η αναγκαία συνεργατική κουλτούρα, με σχέσεις αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης μεταξύ των μελών, υπήρξε έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού και η λειτουργία ήταν αδιαφανής και υπερ-

13 ΒΙΠΕ είναι ο χώρος ο οποίος καθορίζεται, οριοθετείται, πολεοδομείται προκειμένου να λειτουργήσει ως χώρος υποδοχής κάθε βιομηχανικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας.

14 Τα ΜΟΠ (Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα) είναι ευρωπαϊκά προγράμματα που άνοιξαν τη διαδικασία που οδήγησε στη θέσπιση της νέας διαρθρωτικής πολιτικής συνοχής από τη Ευρωπαϊκή Κοινότητα.

βολικά γραφειοκρατική. Ένα άλλο σημείο της αριστερής κριτικής μέχρι τη μεταπολίτευση ήταν ότι η ύπαρξη ενός πελατειακού κράτους, που κινούσε όλα τα νήματα από την Αθήνα, εμπόδιζε την ανάπτυξη της περιφέρειας. Το ΠΑΣΟΚ, δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει αυτά τα προβλήματα, αλλά, αντίθετα, δημιούργησε νέες πελατειακές σχέσεις.

Οι αναπτυξιακοί νόμοι, εκτός των άλλων, ανέφεραν τη δημιουργία των ΒΙΠΕ βάσει περιβαλλοντικών μελετών και ευθυνών, οι οποίες, όμως, δεν τηρήθηκαν. Η έλλειψη εποπτείας και η απουσία ελέγχου ήταν αντικείμενο έντονης κριτικής από την πλευρά της Αριστεράς.

Τέλος, η κατανομή των προγραμμάτων δεν ήταν επαρκώς μελετημένη και η περιφερειακή πολιτική παρουσίαζε έλλειψη μακρόπνοης στρατηγικής. Η αποτυχία της περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα οφείλεται κυρίως σε πολιτικές σκοπιμότητες, ενώ η κατανομή των προγραμμάτων δεν γινόταν βάσει γεωγραφικών αναγκών, αλλά για την ανταμοιβή εκλογικών ενοτήτων εκ μέρους της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας. Ο δικομματισμός και η ισχυρή πόλωση μεταξύ των κομμάτων σε μια χώρα με σχετικά αδύναμους θεσμούς δεν επέτρεπε την ανάπτυξη πολιτικών με στόχο τη μείωση των γεωγραφικών ανισοτήτων (Rodriguez-Pose, Psycharis & Tselios, 2015). Επομένως, η περιφερειακή πολιτική που εφαρμόστηκε, σε μεγάλο βαθμό, δεν επέφερε την αποκέντρωση από την Αττική και τη βιώσιμη βιομηχανική ανάπτυξη των παραμεθόριων περιοχών.

Οι δημόσιες επενδύσεις στην Ελλάδα, όμως, παρά τις πολιτικές σκοπιμότητες που υπηρετούσαν, υπήρξαν ένας παράγοντας περιφερειακής ανθεκτικότητας κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Αυτή η θετική σχέση δεν ίσχυε την περίοδο της οικονομικής μεγέθυνσης 2000-2008, όπου οι δημόσιες επενδύσεις δεν είχαν έντονη συσχέτιση με τις αλλαγές στην απασχόληση. Δεν έχουν όμως όλα τα είδη δημόσιων επενδύσεων τον ίδιο αντίκτυπο. Οι δημόσιες επενδύσεις σε εκπαίδευση και καινοτομία έχουν σημαντικό αντίκτυπο σε περιόδους οικονομικής μεγέθυνσης, ενώ, σε περιόδους ύφεσης, οι δημόσιες επενδύσεις σε τουρισμό έχουν μετριαστικό ρόλο (Psycharis, Panori & Athanasopoulos, 2022).

Επομένως, τι ορίζεται σήμερα ως αριστερή περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα;

Η αριστερή περιφερειακή πολιτική δεν θα δίνει μόνο έμφαση στα οικονομικά μεγέθη και στη μείωση των ανισοτήτων, αλλά και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών, καθώς θα έχει και κοινωνικοπολιτικά στοιχεία, ενισχύοντας τον ρόλο της περιφέρειας στον πολιτισμό, τα δικαιώματα και τη δημοκρατία.

Κατ' αρχάς, πρέπει να υπογραμμιστεί πως η εφαρμογή αριστερής περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα δεν σημαίνει ότι θα αγνοηθεί η πιο αναπτυγμένη περιφέρεια, δηλαδή η Αττική, ή ότι θα εφαρμοστούν πολιτικές εις βάρος της. Η Αττική είναι μεν η πιο αναπτυγμένη περιφέρεια, αλλά υπάρχουν και στο εσωτερικό της αντιφάσεις και ανισότητες, όπως υπάρχουν και στο εσωτερικό των Δήμων. Το όποιο, άρα, αριστερό περιφερειακό πρόγραμμα θα πρέπει να σκεφτεί και τις ανάγκες της Αττικής και να φροντίσει να την συμπεριλάβει.

Ένα απαραίτητο βήμα είναι να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε τις δυνατότητες και τα πλεονεκτήματα της κάθε περιφέρειας, ώστε να σχεδιαστούν προγράμματα που να είναι κατάλληλα για τις τοπικές κοινωνίες. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να γίνει διάλογος και με τους τοπικούς φορείς, συλλόγους πολιτών, τα Επιμελητήρια κλπ. Σε αυτήν την κατεύθυνση είναι χρήσιμες πρωτοβουλίες, όπως τα περιφερειακά αναπτυξιακά συνέδρια που πραγματοποιήθηκαν με την προηγούμενη κυβέρνηση. Η λογοδοσία και ο δημοκρατικός συμμετοχικός σχεδιασμός είναι αναγκαίες προϋποθέσεις μιας αριστερής πολιτικής που σέβεται την τοπικότητα.

Συχνά υπάρχει μια συζήτηση για το «ξεκαθάρισμα» των αρμοδιοτήτων της αυτοδιοίκησης. Αυτό, όμως, δεν είναι η σωστή προσέγγιση. Με τη λέξη αυτή δημιουργείται η εντύπωση ότι οι αρμοδιότητες των διαφόρων επιπέδων είναι διακριτές και δεν αλληλεπιδρούν. Στην πραγματικότητα, η δημόσια πολιτική ασκείται από όλα τα διοικητικά επίπεδα και από τις αποκεντρωμένες

διοικήσεις. Η δημόσια διακυβέρνηση είναι μια αλυσίδα και χρειάζεται συνεργασία, συνεκτίμηση και συντονισμός για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων απέναντι στον πολίτη. Το κάθε επίπεδο έχει έναν συγκεκριμένο ρόλο, που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο στρατηγικό πλαίσιο, λογοδοτώντας στους πολίτες (Homsy, Liu & Warner, 2019).

Η περιφέρεια είναι ένας σχετικά νέος θεσμός, ο οποίος δεν έχει την ιστορική διαδρομή των Δήμων και των Κοινοτήτων, ενώ το ελληνικό κράτος αντέγραψε μεγάλο μέρος του νομικού πλαισίου του Α' βαθμού στον Β'. Ο ρόλος της αριστεράς είναι και να ενισχύσει τον χαρακτήρα της περιφέρειας, καθώς και να αναδείξει την πολιτική της σημασία, προβάλλοντας τη διαφάνεια και τη συμμετοχικότητα. Με την ενίσχυση του χαρακτήρα της περιφέρειας αποδίδεται μεγαλύτερη σημασία στην τοπική διάσταση της πολιτικής, ενισχύοντας και διευρύνοντας τη δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών, κάτι που είναι απαραίτητο για τη βελτίωση των επιδόσεων στην προσφορά δημόσιων αγαθών και στην ικανοποίηση των πολιτών από τις παρεχόμενες υπηρεσίες.

Εδώ εντάσσεται η δημοκρατικότερη και αμεσότερη λειτουργία των περιφερειακών συμβουλίων, που τα τελευταία χρόνια έχουν υποβαθμιστεί και λειτουργούν συχνά σε συνθήκες αυταρχισμού.

Ένα βασικό συμπέρασμα για την περιφερειακή πολιτική είναι πως χρειάζεται ένα συνεπές θεσμικό πλαίσιο και οι πώς τα διάφορα θεσμικά επίπεδα θα πρέπει να συνεργάζονται αρμονικά σαν σύστημα, γιατί συμβαίνει τα τοπικά συμφέροντα να μην ταυτίζονται με τις κεντρικές επιδιώξεις. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στις σχέσεις αλληλεπίδρασης που έχουν τα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης, αλλά και στις θεσμικές τους αλληλεξαρτήσεις.

· παράδειγμα ·

Ηνωμένο Βασίλειο

Το Ηνωμένο Βασίλειο και η αποτυχία και τα λάθη της περιφερειακής του πολιτικής, κατά τη διάρκεια των 90 χρόνων εφαρμογής της, είναι χρήσιμο παράδειγμα. Οι εκάστοτε κυβερνήσεις είχαν πολλαπλές αποτυχίες στον συντονισμό και στην ενσωμάτωση πολιτικών μεταξύ διαφορετικών περιοχών και επιπέδων. Η περιφερειακή πολιτική προσεγγίζονταν ως ένα περιορισμένο σύστημα περιφερειών ή, συχνά, πόλεων. Τα προγράμματα ήταν χωριστά και ασύνδετα από τις άλλες μορφές κυβερνητικής πολιτικής και δημόσιων δαπανών. Οι «μη χωρικές» δημόσιες δαπάνες είναι πολύ περισσότερες από τα επίσημα αστικά και περιφερειακά προγράμματα, όμως, κάθε δημόσιο πρόγραμμα έχει σημαντικά άμεσα και έμμεσα γεωγραφικά αποτελέσματα.

Κάποια δημόσια προγράμματα, όπως τα προγράμματα για την καταπολέμηση της ανεργίας και τα κίνητρα απασχόλησης, στοχεύουν κυρίως σε περιοχές που υστερούν αναπτυξιακά ή αντιμετωπίζουν δυσκολίες, όπως η Βόρεια και η Μέση Αγγλία. Παράλληλα, όμως, άλλα προγράμματα είναι υπέρ των πλουσιότερων περιοχών της Αγγλίας. Χαρακτηριστικά, οι επενδύσεις σε επιστήμες, τεχνολογία και μεταφορές δίνουν μεγάλη έμφαση στο Λονδίνο και στη Νότια Αγγλία. Άρα, η κρατική πολιτική για την οικονομική μεγέθυνση εστιάζει στις πλουσιότερες περιοχές, αγνοώντας τις περιοχές που έχουν ανάγκη παρέμβασης. Ο Μπόρις Τζόνσον, όταν ήταν δήμαρχος του Λονδίνου, στο συνέδριο του Συντηρητικού Κόμματος δήλωνε ότι, αν θέλεις να «τονώσεις» μια περιοχή στην Αγγλία, πρέπει να επενδύσεις στο Λονδίνο, γιατί αυτό είναι η μηχανή όχι μόνο της Αγγλί-

ας, αλλά ολόκληρης της οικονομίας του Ηνωμένου Βασιλείου.

Η περιφερειακή πολιτική στο Ηνωμένο Βασίλειο απέτυχε, γιατί ήταν επιφανειακή και τα προγράμματα και τα θεσμικά πλαίσια άλλαζαν συνεχώς, καθώς ένα σύστημα όπου η πολιτική εξουσία συγκεντρώνεται στο Λονδίνο και στα χέρια λίγων έπαιζε μικροπολιτικά παιχνίδια, για να δίνει την εντύπωση ότι αντιμετωπίζει το πρόβλημα των περιφερειακών ανισοτήτων. Οι πολιτικοί και οι κυβερνώντες παρουσίαζαν προγράμματα που δεν ολοκληρώνονταν, με κύριο στόχο να φαίνεται ότι ασχολούνται με το ζήτημα.

Η αριστερά, επίσης, θα χρειαστεί να εξορθολογίσει τη γραφειοκρατία, ώστε η επικοινωνία με τον πολίτη να γίνει περισσότερο απλή και φιλική. Οι χρονοβόρες και πολύπλοκες διαδικασίες δεν έχουν το υποτιθέμενο αποτέλεσμα της μείωσης της διαφθοράς, αλλά πολλές φορές συμβαίνει το αντίθετο, καθώς όλος αυτός ο όγκος χαρτιού δημιουργεί δυσλειτουργίες και ευκαιρίες διαφθοράς. Ο ρόλος της ψηφιοποίησης είναι καθοριστικός για τη μείωση της γραφειοκρατίας, τη βελτίωση της αποδοτικότητας, αλλά είναι αναγκαίο να είναι φιλική προς τον χρήστη και να λαμβάνεται υπόψη ότι δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι την ίδια εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες.

Η οικονομική κρίση και η επιβολή των μνημονίων οδήγησαν σε μείωση της αποκέντρωσης (Hooghe et. al, 2021). Καθώς υπήρξαν περιορισμοί στα χρηματοδοτικά εργαλεία που ήταν διαθέσιμα για τις τοπικές αρχές και καθώς ο έλεγχος των πόρων έγινε αυστηρότερος από το κεντρικό κράτος, για να αποφευχθούν οι σπατάλες, ο ρόλος του Α' και Β' βαθμού αυτοδιοίκησης συρρικνώθηκε.

Μια αριστερή περιφερειακή πολιτική θα εξετάσει τις δυνατότητες χρηματοδότησης των τοπικών αρχών με περισσότερα διαθέσιμα εργαλεία, ελέγχοντας, όμως, αυστηρά τις περιπτώσεις διαφθοράς και τον υπερβολικό δανεισμό. Η χρηματοδότηση γίνεται στο πλαίσιο που ορίζει ο νόμος, το Σύνταγμα και ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Τοπικής Αυτονομίας, έτσι ώστε οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης να έχουν επαρκείς πόρους, τους οποίους μπορούν να διαθέτουν ελεύθερα κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους υπό την κρατική εποπτεία (Νόμος 1850/1989). Αυτό δεν πρέπει να συνεπάγεται μεγάλες αυξήσεις σε φόρους και τέλη που θα πλήξουν τους φτωχότερους πολίτες. Η αριστερή περιφερειακή πολιτική θα εξετάσει με μεγάλη προσοχή τους προϋπολογισμούς, γιατί, ορισμένες φορές η διαχείριση των πόρων δεν φέρνει τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Η τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα χρηματοδοτείται κυρίως μέσω των Κεντρικών Αυτοτελών Πόρων (ΚΑΠ) και μέσω της διαχείρισης και υλοποίησης ευρωπαϊκών προγραμμάτων. Οι ΚΑΠ είναι ο μηχανισμός που συνδέει τα φορολογικά έσοδα του κράτους με τους πόρους των Δήμων και των Περιφερειών. Τα ποσά καθορίζονται αυστηρά από νόμο, έτσι ώστε να μειώνονται οι πολιτικές επιρροές. Η εφαρμογή τους από το 1989 και έπειτα αποτελεί βελτίωση του προηγούμενου καθεστώτος, όπου οι χρηματοδοτήσεις ορίζονταν από αποφάσεις του Υπουργείου Εσωτερικών. Παρόλα αυτά, υπάρχουν συχνά κριτικές από τις αυτοδιοικητικές αρχές και την αντιπολίτευση για τους τρόπους χρηματοδότησης. Η συζήτηση για την αντικατάσταση των ΚΑΠ από την είσπραξη του ΕΝΦΙΑ συνεχίζεται, αλλά απορρίπτεται από τους Δήμους.

Η ολική αντικατάσταση των ΚΑΠ δεν είναι εφικτή. Επιβάλλεται όμως η ορθολογικότερη κατανομή τους και η χρήση νέων κριτηρίων για τον υπολογισμό τους. Σήμερα, το κύριο κριτήριο υπολογισμού των ΚΑΠ για τους Δήμους είναι το ελάχιστο κόστος λειτουργίας, που υπολογίζεται βάσει στοιχείων προηγούμενων ετών. Το παρόν σύστημα, όμως, δεν λαμβάνει υπόψη του την υποστελέχωση πολλών Δήμων. Ο υπολογισμός των ΚΑΠ, που διατίθενται στην εκάστοτε αρχή, αντί να γίνεται με χρήση ιστορικών λογιστικών δεδομένων, είναι προτιμότερο να γίνεται με τη δημοσιονομική δυνατότητα και μέσω των πρότυπων δαπανών, οι οποίες είναι συνάρτηση της ζήτησης,

της προσφοράς, των τοπικών γεωγραφικών χαρακτηριστικών και των ιδιαιτεροτήτων του μόνιμου πληθυσμού (ΚΕΔΕ, 2022).

Δυστυχώς, όμως, στην Ελλάδα απουσιάζουν πολλά από τα έγκυρα και επικαιροποιημένα στατιστικά στοιχεία που είναι απαραίτητα για να προσεγγίσουμε τις δημοσιονομικές δυνατότητες της κάθε περιοχής. Σε αυτή την κατεύθυνση, είχαν εισαχθεί νέα κριτήρια κατανομής των ΚΑΠ από το πρόγραμμα Κλεισθένης, που, όμως, δεν εφαρμόστηκαν ποτέ, λόγω έλλειψης στατιστικών δεδομένων.

Έως ότου δημιουργηθούν, επομένως, οι απαραίτητες βάσεις δεδομένων, είναι δυνατό να εισαχθούν και κίνητρα με βάση αντικειμενικά και διαφανή κριτήρια που επιβραβεύουν πετυχημένες πρακτικές των αυτοδιοικητικών αρχών και περιορίζουν τις επεμβάσεις από εξωγενείς παράγοντες.

Εκτός από την έλλειψη στατιστικών στοιχείων, υπάρχει το πρόβλημα ότι πολύπλοκα και πολυπαραγοντικά συστήματα δεν είναι εύκολα υλοποιήσιμα και ελέγχσιμα από τις ελληνικές τοπικές αρχές, που συχνά διαθέτουν περιορισμένο τεχνικό και επιστημονικό προσωπικό. Επομένως είναι αναγκαίος ο συνδυασμός ενός ξεκάθαρα και εύληπτου συστήματος με νέες προσλήψεις καταρτισμένου προσωπικού.

Οι ΚΑΠ και οι κρατικές επιχορηγήσεις στις αυτοδιοικητικές αρχές χωρίζονται σε δύο είδη: τις γενικές και τις ειδικές. Οι γενικές επιχορηγήσεις είναι εκείνες που έχουν μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας στη διαχείριση, ενώ οι ειδικές δίνονται με βάση τον ειδικό σκοπό τον οποίο πρόκειται να επιτελέσουν. Το πρόβλημα των ειδικών επιχορηγήσεων είναι ότι ουσιαστικά δεν υπάρχει αυτονομία της διοίκησης από την κεντρική εξουσία.

Προσπάθειες περιορισμού των ειδικών επιχορηγήσεων δεν έχουν ευοδωθεί, καθώς επανεμφανίζονται έπειτα από ένα χρονικό διάστημα. Αυτό το φαινόμενο οφείλεται στο γεγονός ότι οι ειδικές επιχορηγήσεις εμπεριέχουν ένα στοιχείο καθοδήγησης από το κεντρικό κράτος και έτσι η εκάστοτε κυβέρνηση μπορεί έμμεσα να παρεμβαίνει στις δαπάνες της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η αναβάθμιση των ταμειακών υπηρεσιών των τοπικών αρχών είναι, επίσης, απαραίτητη, έτσι ώστε να μπορούν να παρακολουθούν και να εισπράττουν τις οφειλές, χωρίς να υπάρχει καθυστέρηση στην πληροφόρηση. Υπάρχουν δυσκολίες, μεταξύ των άλλων, ειδικά όσον αφορά τη συλλογή των τελών διαμονής παρεπιδημούντων που καταβάλλονται για κλίνες ενοικιαζόμενων δωματίων και άλλων ξενοδοχειακών επιχειρήσεων.

Ορίζουμε 5 τομείς παρέμβασης της αριστερής περιφερειακής πολιτικής, οι οποίοι όμως δεν διαχωρίζονται αυστηρά μεταξύ τους και δρουν επίσης συμπληρωματικά. Μια επιτυχημένη πολιτική συμπεριλαμβάνει και τις 5 θεματικές. Για παράδειγμα, ο δημοκρατικός και συμμετοχικός συνδυασμός είναι αναγκαίος για τις υποδομές, τη χωρική δικαιοσύνη, τον αγροτικό τομέα, αλλά και για το περιβάλλον. Οι 5 τομείς είναι:

1. Υποδομές
2. Δημοκρατικός και συμμετοχικός σχεδιασμός
3. Ευκαιρίες και χωρική δικαιοσύνη
4. Αγροτική ανάπτυξη
5. Πράσινη μετάβαση

Στα επόμενα κεφάλαια θα αναλυθούν οι 5 τομείς παρέμβασης. Ο ένας τομέας επηρεάζει και τους άλλους. Για παράδειγμα, οι υποδομές σχετίζονται και με τις ευκαιρίες, την αγροτική ανάπτυξη, αλλά και τις περιβαλλοντικές πολιτικές. Η δημιουργία νέων σχολείων σαν έννοια ανήκει στις υποδομές, αλλά είναι και ζήτημα χωρικής δικαιοσύνης και δημοκρατίας.

4.2 Υποδομές

Ένα μεγάλο πρόβλημα της Ελλάδας είναι η γεωγραφική της μορφή, που χαρακτηρίζεται από μεγάλο βαθμό ορεινότητας και νησιωτικότητας. Ένα εργαλείο επίλυσης αυτού του προβλήματος σε ένα βαθμό είναι οι βελτιώσεις των υποδομών (Πετράκος & Ψυχάρης, 2016). Τα πρώτα χρόνια μετά την οικονομική κρίση οι χρηματοδοτήσεις των υποδομών είχαν παγώσει, καθώς επηρεάστηκαν από τη βαθιά ύφεση και από την οικονομική κρίση. Η ανάκαμψη υπήρξε αργή.

Οι υποδομές και τα λεγόμενα μεγάλα έργα είναι ο κύριος άξονας της περιφερειακής πολιτικής που συζητείται στην κοινή γνώμη και στα μέσα ενημέρωσης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δημιουργούν πολλές θέσεις εργασίας, αλλά και στο γεγονός ότι τα αποτελέσματά τους είναι σαφώς ορατά. Τα δημόσια έργα δημιουργούν, συνεπώς, και εισοδήματα. Οι κείσισανοί οικονομολόγοι υποστηρίζουν ότι μια αύξηση των δημόσιων δαπανών μπορεί να οδηγήσει σε αλληπάλληλες αυξήσεις της παραγωγής και του εισοδήματος μιας περιοχής. Αυτό το φαινόμενο είναι ο πολλαπλασιαστικής δημόσιων δαπανών. Στην περίπτωση της Ελλάδας, πολλές περιφέρειες δεν διαθέτουν ισχυρή παραγωγική βάση, δηλαδή δεν παράγουν στο χώρο τους τα αγαθά που είναι αναγκαία για το δημόσιο έργο, καθώς η ικανοποίηση των αναγκών εξαρτάται από την παραγωγή πιο αναπτυγμένων περιφερειών. Αυτή η απουσία παραγωγικής βάσης περιορίζει τα πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα των δημόσιων δαπανών.

Οι υποδομές είναι μια πολύ ευρεία κατηγορία και συμπεριλαμβάνουν παραγωγικές υποδομές (δρόμους, λιμάνια, σιδηροδρομικές γραμμές, βιομηχανικά πάρκα κλπ), κοινωνικές υποδομές (υγείας, εκπαίδευσης, πολιτισμού, κλπ) και αστικές υποδομές (δίκτυα αποχέτευσης, ύδρευσης, πάρκα κλπ) (Πετράκος & Ψυχάρης, 2016).

Μεγάλο μέρος των προϋπολογισμών των περιφερειών είναι για επενδύσεις υποδομών. Η βελτίωσή τους είναι κάτι που η κοινωνία γενικά επιθυμεί. Η δημιουργία και συντήρηση υποδομών είναι μια μακρόχρονη διαδικασία και αυτό οφείλεται στη δαπανηρότητά και στην πολυπλοκότητά τους. Υπάρχει ο κίνδυνος, αν δεν τηρούνται οι σωστές διαδικασίες, διαφθοράς αλλά και ζημίας των πολιτών.

Από τη δεκαετία του '80 και έπειτα, υπήρξε μια τάση ιδιωτικοποίησης υποδομών βασισμένη σε επιχειρήματα δήθεν αποτελεσματικότητας, μεγαλύτερων επενδύσεων και οφέλους προς τον πολίτη. Γενικά, εκεί όπου οι ιδιωτικοποιήσεις έχουν εφαρμοστεί, δεν παρατηρήθηκαν τα οφέλη που ο πολίτης επιθυμεί, αλλά, αντίθετα, στις περισσότερες περιπτώσεις, η ποιότητα των υπηρεσιών δεν βελτιώθηκε. Οι υπέρμαχοι των ιδιωτικοποιήσεων υποστηρίζουν ότι το κίνητρο του κέρδους θα οδηγήσει σε χαμηλότερο κόστος και σε μεγαλύτερη προσοχή στην ικανοποίηση των καταναλωτών. Οι ιδιωτικοποιήσεις, σε μεγάλο βαθμό, δεν έχουν νόημα, γιατί πολλά από αυτά τα αγαθά και υπηρεσίες είναι φυσικά μονοπώλια¹⁵. Δεν υπάρχει δηλαδή το κίνητρο για περαιτέρω επενδύσεις από ιδιώτες, ενώ, αντίθετα, το δημόσιο έχει συχνά πολιτικό κίνητρο για βελτίωση των παροχών.

Για τη μείωση των ανισοτήτων δεν είναι δεδομένη, όμως, η αποτελεσματικότητα των επενδύσεων σε υποδομές. Υπάρχει το επιχείρημα της Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας ότι το χαμηλότερο μεταφορικό κόστος οδηγεί σε οικονομική συγκέντρωση. Στα μεγάλα αστικά κέντρα οι συστάδες ομοειδών επιχειρήσεων και κοινών εισροών δημιουργούν οφέλη συνύπαρξης μεταξύ των επιχειρήσεων (στην οικονομική επιστήμη αυτό το φαινόμενο ονομάζεται οικονομίες συγκέντρωσης ή οικονομίες αστικοποίησης και είναι μια υποκατηγορία εξωτερικών οικονομικών κλίμακας).

¹⁵ Φυσικό μονοπώλιο είναι αυτό το οποίο χαρακτηρίζεται από υψηλό σταθερό κόστος (π.χ. κατασκευή υδραγωγών) και πολύ μικρό οριακό κόστος παραγωγής επιπλέον μονάδων προϊόντος. Αυτοί οι δύο παράγοντες καθιστούν ασύμφορη την είσοδο νέων επιχειρήσεων στην αγορά. Σύνηθες παράδειγμα αυτού του είδους μονοπωλίου είναι οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας.

· παράδειγμα ·

Ελβετία

Ένα παράδειγμα περιφερειακής πολιτικής, που βασίζεται στην έννοια των συστάδων και των οικονομιών συγκέντρωσης, το συναντάμε στην Ελβετία. Έως το 2008 η περιφερειακή πολιτική της Ελβετίας βασιζόταν στις επενδύσεις σε υποδομές και στην προώθηση μεμονωμένων επιχειρήσεων. Από το 2008 και έπειτα υπήρξε μια στροφή στην αντιμετώπιση της επιχειρηματικότητας με περισσότερο κλαδικούς και τομεακούς όρους. Οι ελβετικές αρχές προώθησαν τον συντονισμό συναφών επιχειρήσεων, μέσω της δημιουργίας δικτύων και ανταλλαγής τεχνογνωσίας. Η Ελβετία δεν διαθέτει ενιαία πολιτική για τις συστάδες, καθώς η ομοσπονδιακή αρχή αποφάσισε να μην υπάρξει μια παρόμοια προσέγγιση, ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος οι πολιτικές να περιοριστούν μόνο σε συγκεκριμένους κλάδους. Αντ' αυτού, οι τομεακές πολιτικές βασίζονται στην έννοια της συστάδας, προωθώντας την έρευνα, την εκπαίδευση και την καινοτομία. Οι συστάδες δημιουργούνται από τα κάτω, με τις Αρχές να έχουν μόνο κατευθυντήριο και διακριτικό ρόλο. Συνολικά, έχουν δημιουργηθεί πάνω από 22 συστάδες που καλύπτουν 18 τομείς. Σε αυτούς τους τομείς περιλαμβάνεται η φαρμακευτική βιομηχανία, η ωρολογοποιία, η χαρτοποιία, ο χρηματοπιστωτικός και ο ασφαλιστικός τομέας. Στις 22 συστάδες συμμετέχουν ενεργά δεκάδες πρωτοβουλίες συνεργατικών σχημάτων και μέσω συλλογικού διαλόγου δημιουργούν τις δομές που διέπουν τις συστάδες. Κάθε καντόνι έχει τουλάχιστον μια έως πέντε συνεργατικές πρωτοβουλίες για συστάδες (Kanton Glarus, 2019)

Το ερώτημα είναι πώς διαμοιράζονται αυτά τα οφέλη από τις εξωτερικές οικονομίες κλίμακας; Αυτό εξαρτάται από την παραγωγική βάση των περιφερειών. Όταν η παραγωγική συγκρότηση των περιφερειών είναι άνιση, θα είναι άνισα και τα αποτελέσματα. Ας υποθέσουμε ότι μια περιφέρεια με ένα μεγάλο μητροπολιτικό κέντρο συνδέεται με μια περιφέρεια που υστερεί αναπτυξιακά. Οι καταναλωτές που ζουν στη λιγότερο αναπτυγμένη περιφέρεια θα αποκτήσουν τη δυνατότητα να αγοράζουν προϊόντα από άλλες επιχειρήσεις εκτός της τοπικής αγοράς. Ο ανταγωνισμός, άρα, είναι πιθανό να βλάψει τις επιχειρήσεις της περιοχής που υστερεί.

Οι μεγάλες επενδύσεις σε υποδομές δημιουργούν συχνά και ανταγωνισμό μεταξύ περιφερειών, νομών και πόλεων, γιατί συχνά σε αυτή τη διαδικασία υπάρχουν κερδισμένοι και χαμένοι. Ένα ελληνικό παράδειγμα είναι η σχέση Ηγουμενίτσας και Πάτρας. Όταν γίνονται επενδύσεις στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας και στα logistics, επηρεάζεται και η οικονομική δραστηριότητα στο λιμάνι της Πάτρας.

Στο προηγούμενο παράδειγμα ίσως καλή πρόταση είναι να υποστηριχθεί το πανεπιστήμιο και τα ερευνητικά κέντρα της Πάτρας, αν αποφασιστεί να δοθεί έμφαση στη δημιουργία hub και στην επέκταση του λιμανιού της Ηγουμενίτσας.

Η κύρια διάσταση που επαναλαμβάνουμε σε αυτή την ενότητα είναι η ύπαρξη παραγωγικών βάσεων κάθε περιφέρειας και η δημιουργία οικονομιών συγκέντρωσης. Σε αυτή την κατεύθυνση επενδύσεις υποδομών με αναπτυξιακό χαρακτήρα είναι έργα όπως η αναβάθμιση της Εθνικής Οδού Άρτας-Καρδίτσας και Άρτας-Τρικάλων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια σε μεγάλο βαθμό ενι-

αία αγορά μεταξύ των τριών πόλεων και να μπορούν να διαθέτουν μεγαλύτερη παραγωγική ισχύ. Ο προαστιακός Βόλου-Λάρισας είναι ένα άλλο έργο που θα μπορούσε να προσδώσει στην περιοχή αναπτυξιακή δυναμική.

Πολλά από τα ελληνικά νησιά είναι απομονωμένα λόγω ακατάλληλων υποδομών. Μέρος της περιφερειακής πολιτικής είναι και η μείωση της απομόνωσης των νησιών. Οι λιμενικές εγκαταστάσεις είναι σημαντικό να εκσυγχρονιστούν και να γίνουν ασφαλέστερες. Εδώ χρειάζεται ο διάλογος με τις τοπικές κοινωνίες, ώστε να ιεραρχηθούν οι ανάγκες και να αποφευχθούν ανταγωνισμοί. Η πολιτική έχει να εξετάσει την ασφαλή αναβάθμιση των πλοίων και με ευθύνη, έλεγχο και λογοδοσία των πλοιοκτητών. Η επέκταση των δρομολογίων κρίνεται επίσης αναγκαία.

Εκτός των άλλων, υπάρχουν νησιά με νοσοκομεία πλήρως εξοπλισμένα, χωρίς προσωπικό. Οι φορείς του δημοσίου πρέπει να συνεργάζονται και να απαιτούν προγράμματα που οδηγούν στην απαραίτητη στελέχωση των νοσοκομείων και των κέντρων υγείας.

Μια αναγκαία πρωτοβουλία είναι η καταγραφή των υποδομών που διαθέτει η εκάστοτε δημόσια αρχή ή φορέας. Απουσιάζουν, δυστυχώς, στοιχεία για την παλαιότητα, την κατάσταση και τον βαθμό χρήσης πολλών υποδομών στην Ελλάδα. Απαραίτητη προϋπόθεση οποιουδήποτε σχεδιασμού είναι η αναλυτική γνώση της κατάστασης, έτσι ώστε να είναι μεθοδικός ο σχεδιασμός και η ιεράρχηση των αναγκών. Έχουμε δει τα τελευταία χρόνια στην Ιταλία δημόσιες υποδομές, όπως η γέφυρα στη Γένοβα το 2019, να καταρρέουν λόγω ελλειπών συντήρησης, προκαλώντας την απώλεια πολλών ανθρώπινων ζωών. Η καταγραφή των καταστάσεων σώζει, εκτός από ζωές, και δημόσιους πόρους.

Μια διάσταση, η οποία χρήζει μεγαλύτερης βελτίωσης, αλλά είναι αναγκαία στη σημερινή εποχή, είναι η πρόσβαση και η ταχύτητα του διαδικτύου σε πιο απομακρυσμένες περιοχές, καθώς, ειδικά μετά την πανδημία, που άλλαξε τις εργασιακές συνήθειες και επηρέασε και τις μεθόδους διδασκαλίας, η πρόσβαση στο διαδίκτυο έγινε ζωτικής σημασίας.

Γενικά στην Ελλάδα υπάρχει υστέρηση των οδικών και σιδηροδρομικών δικτύων, σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά στάνταρντ, τόσο σε αριθμό, όσο και σε ποιότητα. Η περιφερειακή πολιτική πρέπει να αξιολογήσει τις ανάγκες και να σχεδιάσει την ολοκλήρωση του δικτύου υποδομών, βελτιώνοντας τις συνδέσεις μεταξύ κέντρων μεταφοράς αεροδρομίων, λιμανιών και των κύριων περιοχών οικονομικής δραστηριότητας (OECD, 2020). Οι επιτροπές τοπικών φορέων και ενεργών πολιτών μέσω ψηφιακών πλατφορμών, αλλά και σε συνεδριάσεις με φυσική παρουσία, θα διαβουλεύονται και θα διαμορφώνουν προτάσεις. Ο διάλογος με τις τοπικές κοινωνίες έχει ιδιαίτερη σημασία, εφόσον οι τελευταίες γνωρίζουν καλύτερα ποιες συνδέσεις και ποια οδικά και σιδηροδρομικά δίκτυα έχουν αμεσότερη ανάγκη βελτίωσης.

4.3 Αγροτική Ανάπτυξη

Συχνά, οι φτωχότερες ή οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές στο εσωτερικό μιας περιφέρειας έχουν έντονο αγροτικό χαρακτήρα, που συνεπάγεται την ανάγκη ενός σχεδίου αγροτικής ανάπτυξης. Ένα χαρακτηριστικό της αγροτικής παραγωγής στην Ελλάδα είναι η μικρή κλίμακα, καθώς οι αγρότες έχουν συνήθως σχετικά μικρά κτήματα σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Υπάρχει δηλαδή ένας πολυτεμαχισμός των αγροτικών εκτάσεων και διασπορά των αγροτεμαχίων. Αντίστοιχα, οι κτηνοτρόφοι έχουν σχετικά μικρό αριθμό ζώων (Karaniokolas & Hatzipanteli, 2010). Οι μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις είναι ένα χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας. Άρα, ένα εργαλείο που θα μπορούσε να βοηθήσει τους αγρότες και κτηνοτρόφους είναι οι συνεταιρισμοί, που θα βοηθούν τους παραγωγούς να μορφοποιούν τα προϊόντα τους, να τα συσκευάζουν

και να τα πουλούν, εκμεταλλευόμενοι τις οικονομίες κλίμακας. Επομένως, οι περιφέρειες μπορούν πολιτικά να προωθήσουν αυτό το είδος συνεταιριστικής και κοινωνικής οικονομίας. Υπάρχουν επιτυχημένα παραδείγματα συνεταιριστικών επιχειρήσεων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πρότυπα σε πολλούς τομείς, όπως ο κατασκευαστικός, ο στεγαστικός, η μεταποίηση κλπ.

Τα συνεταιριστικά εταιρικά σχήματα βασίζονται σε διαφορετικές κουλτούρες συνεργασίας και σε συλλογικές αντιλήψεις. Είναι, δηλαδή, συλλογικά υποκείμενα που αντιτίθενται στην καπιταλιστική λογική οργάνωσης, με στόχο να αλλάξουν τους κανόνες της αγοράς και όχι να συμμορφωθούν με αυτούς.

Σημαντικό χαρακτηριστικό του συνεταιριστικού σχήματος είναι η απουσία της φιγούρας του κεφαλαιούχου-εργοδότη. Ο κάθε μέτοχος πρέπει να κατέχει μία τουλάχιστον μετοχή με σταθερή ονομαστική αξία. Ιδιαίτερα στο δύσκολο οικονομικό περιβάλλον της Ελλάδας και κατ'εξοχήν στις αγροτικές περιοχές, είναι αναγκαία και ικανή η ίδρυση και εξάπλωση συλλογικών επιχειρηματικών σχημάτων, τα οποία μπορούν να περιορίσουν τις ανισότητες, να δημιουργήσουν ευκαιρίες απασχόλησης στις τοπικές κοινωνίες και γενικότερα να οδηγήσουν σε μια αύξηση της ευημερίας των μελών τους (Στουκογιώργος, 2023).

Η δημοκρατική δομή όπου το κάθε μέλος συμμετέχει ισότιμα και τα οικονομικά αποτελέσματα διαμοιράζονται ανάλογα με τον όγκο των εργασιών που υλοποιήθηκαν, καθιστά τις κοοπερατίβες την πιο αντιπροσωπευτική μορφή αριστερής επιχειρηματικής οργάνωσης.

Σχετικό, αλλά διαφορετικό μοντέλο συνιστούν οι συνεταιριστικές τράπεζες. Ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα ήταν στρεβλός και οι αδυναμίες τους έγιναν εμφανείς κατά τη διάρκεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης τη δεκαετία του 2010. Η διάρθρωση του δανειακού τους χαρτοφυλακίου με πολλές μικρές επιχειρήσεις, που επηρεάστηκαν περισσότερο, οδήγησε στη διάβρωση της κεφαλαικής τους βάσης. Παράλληλα, όμως, η ανικανότητά τους να αντιμετωπίσουν περιπτώσεις σύγκρουσης συμφερόντων και αποτελεσματικής διαχείρισης κινδύνων οδήγησαν σε φαινόμενα κακοδιαχείρισης και διαφθοράς (ΕΝΑ, 2023).

Το πλεονέκτημα των συνεταιριστικών τραπεζών είναι η διασύνδεσή τους με τις τοπικές κοινωνίες, λόγω της επικέντρωσης του ενδιαφέροντός τους σε κατηγορίες πελατών, γεωγραφικές περιοχές και οικονομικούς κλάδους. Αυτή η διασύνδεση με την τοπική παραγωγή είναι απαραίτητη. Το γεγονός ότι ο μεριδιούχος είναι και πελάτης βοηθά τη συνοχή της κοινωνίας, στη μείωση των ανισοτήτων και στην καλύτερη επιλογή χρηματοδότησης (ΕΝΑ, 2023), η είσοδος, όμως, νέων επενδυτών με μεγάλα κεφάλαια απαιτεί την αύξηση των μετοχών, οπότε οι τοπικοί μικροί επενδυτές αδυνατούν να ανταποκριθούν και η τράπεζα χάνει ουσιαστικά τον χαρακτήρα της. Αν η τράπεζα είναι η κλασική κοοπερατίβα, απαγορεύεται η είσοδος νέων εταίρων με μεγαλύτερο ποσοστό, βάσει του καταστατικού της, εκτός εάν η συνέλευση συναινέσει σε αύξηση μετοχικού κεφαλαίου, αλλά με ίσα μερίδια παλαιών και νέων μετόχων. Το γνωστότερο παράδειγμα συνεταιριστικής τράπεζας είναι η Reiffeisen¹⁶. Το γερμανικό συνεταιριστικό μοντέλο είναι αποκεντρωμένο. Στο αρχικό επίπεδο υπάρχουν οι τοπικές τράπεζες, στο δεύτερο επίπεδο υπάρχουν οι περιφερειακές τράπεζες και στο τρίτο επίπεδο υπάρχει ο κεντρικός θεσμός, που εξασφαλίζει τη ρευστότητα προς όλο το συνεταιριστικό σχήμα και προωθεί το συνεταιριστικό εγχείρημα. Σήμερα, η τράπεζα Reiffeisen, συνενώνει πλήθος συνεταιριστικών τραπεζών στην Αυστρία και τη Γερμανία, αλλά έχει και διεθνή παρουσία. Μια παρόμοια ίδρυση στην Ελλάδα θα ήταν θετική, αλλά δύσκολη, εφόσον δεν υπάρχει αντίστοιχη κουλτούρα συνεργασίας και οι συνεταιριστικές

¹⁶ Οι πρώτες συνεταιριστικές τράπεζες ήταν μια ιδέα του Friedrich Reiffeisen και του Herman Schulze, που ήταν υπέρμαχοι της πρόσβασης των αγροτών στις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες. Ακόμη και σήμερα, η έμφαση στον αγροτικό τομέα, παραμένει σημαντικό στοιχείο των συνεταιριστικών τραπεζών.

τράπεζες είναι συνδεδεμένες με τις συστημικές τράπεζες. Οι ελληνικές συνεταιριστικές τράπεζες μοιάζουν περισσότερο με τις γαλλικές, όπου υπάρχει μια αυστηρή ιεραρχική προσέγγιση και ένα σύνθετο νομοθετικό πλαίσιο (Παπαδημητρίου & Toay, 2014).

Η Ελλάδα διαθέτει σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα, όπως το εύκρατο κλίμα, η ηλιοφάνεια και η ποικιλομορφία του εδάφους που επιτρέπει σε πολλά διαφορετικά είδη της αγροτικής παραγωγής να αναπτυχθούν. Ειδικά σε κάποια αγροτικά προϊόντα υπάρχει μακρά παράδοση και τεχνογνωσία, όπως αγροτοδιατροφικά προϊόντα που σχετίζονται με την καλλιέργεια της ελιάς, των εσπεριδοειδών, των σταφυλιών και των οσπρίων.

Οι περιφέρειες, επιπροσθέτως, έχουν προγράμματα για νέους αγρότες, τα οποία μπορούν να επεκταθούν, να εξετασθούν φορολογικά και επενδυτικά κίνητρα, για μια δικαιότερη οικονομία (Apostolopoulos et al., 2020). Οι περιφέρειες μπορούν να έχουν και ένα ρόλο προσφοράς τεχνογνωσίας, οργανώνοντας σεμινάρια και έχοντας έναν εκπαιδευτικό ρόλο τόσο σε μεθόδους παραγωγής όσο και σε αξιοποίηση των προϊόντων, καθώς η αγροτική παραγωγή στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από χαμηλή ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών και μεθόδων.

Σε αυτή την κατεύθυνση έχει σημασία η προβολή των τοπικών προϊόντων, δημιουργώντας και επεκτείνοντας προγράμματα προστασίας προέλευσης και ποιότητας σε κάθε περιφέρεια. Οι ιταλικές περιφέρειες έχουν ένα ιδιαίτερα αναπτυγμένο πρόγραμμα πιστοποίησης και ποιοτικών προτύπων, που σε μεγάλο βαθμό έχει επιφέρει θετικά αποτελέσματα. Τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα σε γενικές γραμμές δεν υστερούν σε ποιότητα από τα ευρωπαϊκά, αλλά υστερούν σε ζητήματα προβολής και αναγνώρισης.

Συχνά, υπάρχουν προγράμματα βελτίωσης της αποτελεσματικότητας των γεωργικών εκμεταλλεύσεων με στόχο οι μικροί καλλιεργητές να αναπτύξουν περαιτέρω τις δραστηριότητές τους, αναπτύσσοντας τις οικονομικές και περιβαλλοντικές δυνατότητές τους, ούτως ώστε να προστατεύεται η επαγγελματική τους ενασχόληση με τη γεωργία. Για παράδειγμα θα αναφερθεί εν συντομία ένα πρόγραμμα σύμφωνα με το οποίο το ελληνικό κράτος και οι περιφέρειες προβλέπουν μια οικονομική ενίσχυση για τους αγρότες που δεν έχουν υπερβεί το 61^ο έτος της ηλικίας τους και κατοικούν σε μικρούς δήμους έως 5.000 κατοίκων, οι οποίοι θα διαθέτουν επαρκή επαγγελματικά προσόντα και θα υλοποιούν επιχειρηματικά σχέδια για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους (Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας (ΠΑΑ) 2014-2020 Υπομέτρο 6.3 «Ανάπτυξη Μικρών Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων»). Το ζήτημα όμως δεν είναι μόνο η παροχή βοηθημάτων, χωρίς να δοθεί η δυνατότητα και σε όσους δεν έχουν επαρκή προσόντα να βελτιώσουν τις γνώσεις τους σχετικά με το αντικείμενο και χωρίς να δοθεί η δυνατότητα και σε νέους που δεν έχουν επαφή με το αντικείμενο, αλλά θέλουν να μάθουν και να δραστηριοποιηθούν σε αυτόν τον τομέα. Επίσης, το όριο των 5.000 κατοίκων είναι εντελώς αυθαίρετο. Μια άλλη ένσταση σχετικά με το συγκεκριμένο πρόγραμμα είναι το ποιος θα αξιολογεί και με ποιον τρόπο, ούτως ώστε οι επιλογές να μην είναι αυθαίρετες και χωρίς συγκεκριμένα κριτήρια, με διαφάνεια και έλεγχο. Η κατεύθυνση αυτή με αυστηρά προαπαιτούμενα που αποκλείουν μεγάλο μέρος ανθρώπων, οι οποίοι συχνά ανήκουν σε αδύναμες ομάδες, είναι αντίθετη με την αριστερή πολιτική.

Τα βιολογικά προϊόντα και η εξασφάλιση της ποιότητας με τη χρήση λιγότερων βλαβερών ουσιών για το περιβάλλον και για τους ανθρώπους θα μπορούσε να είναι μια άλλη θετική πρωτοβουλία. Σε αυτή την κατεύθυνση είναι αναγκαία η θεσμοθέτηση και η διαμόρφωση πρότυπων αγροτικών εκμεταλλεύσεων για τις διαφορετικές γεωγραφικές εκτάσεις που προσφέρουν τεχνογνωσία για τις βέλτιστες καλλιεργητικές δυνατότητες κάθε περιοχής. Τα συγκεκριμένα πρότυπα μπορούν να οδηγήσουν στον περιορισμό του προβλήματος της χαμηλής παραγωγικότητας και της έλλειψης τεχνογνωσίας, δημιουργώντας οικονομίες κλίμακας και μειώνοντας το κόστος παραγωγής.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και ο αγροτουρισμός, διότι ενισχύει την τοπική οικονομία, ευνοεί τις διασυνδέσεις των διαφόρων κλάδων, την κάνει γνωστή σε έναν μεγάλο αριθμό τουριστών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, προωθεί τα τοπικά προϊόντα και επιχειρήσεις και βοηθά τους ανθρώπους να έρθουν σε επαφή με τη φύση. Σε τοπικό επίπεδο ο αγροτουρισμός δίνει έμφαση στη βιωσιμότητα, καθώς είναι στενά συνδεδεμένος με τον σεβασμό της έννοιας της τοπικότητας και των αντίστοιχων περιβαλλοντικών αξιών. Η μελέτη των Ιταλών καθηγητών Mastronardi και Giaccio (2011) κατέγραψε ότι οι αγροτουριστικές επιχειρήσεις έχουν μεγαλύτερη περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Αυτού του είδους οι επιχειρήσεις τείνουν να χρησιμοποιούν λιγότερα λιπάσματα και εντομοκτόνα, επειδή ενδιαφέρονται για την προστασία της τοπικής ομορφιάς και του υγιεινού περιβάλλοντος, στοιχεία απαραίτητα για την προσέλκυση τουριστών.

Γενικότερα, είναι σημαντική η καλύτερη διασύνδεση του αγροτικού με τον τουριστικό τομέα, συμπεριλαμβάνοντας την εξέταση κινήτρων απορρόφησης εγχώριων προϊόντων από τουριστικές μονάδες και καταστήματα εστίασης, προς όφελος της τοπικής οικονομίας. Μεγάλο εμπόδιο στην προμήθεια ξενοδοχειακών μονάδων με τοπικά προϊόντα είναι η περιορισμένη ικανότητα των τοπικών παραγωγών να παραδώσουν τις απαιτούμενες ποσότητες και την ποιότητα των προϊόντων με συνεπή και έγκυρο τρόπο. Η βελτίωση των δεξιοτήτων των αγροτών, μέσω των κατάλληλων προγραμμάτων, που προσφέρουν δεξιότητες και γνώσεις, ώστε να αναπτυχθούν βιώσιμα επιχειρηματικά σχέδια, βοηθούν τους αγρότες να διεισδύσουν σε νέες αγορές και να ακολουθήσουν πρότυπα ασφαλείας και τις απαιτήσεις των χρηστών. Στην Ελλάδα, υπάρχουν προσπάθειες δημιουργίας νέων καινοτόμων επιχειρήσεων τουρισμού και εστίασης που χρησιμοποιούν τοπικά προϊόντα και έχουν εντάξει στο μενού τους γαστρονομικές προτάσεις της περιοχής τους, παρότι οι προσπάθειες αυτού του είδους δεν είναι ακόμη αρκετά διαδεδομένες (Περιφέρεια Κρήτης, 2014). Μια καλή πρακτική θα ήταν τουριστικά προγράμματα που να περιλαμβάνουν μαθήματα μαγειρικής των τοπικών εδεσμάτων, επισκέψεις σε οινοποιεία και τυροκομεία, ελαιολαδοποιεία, σε γαστρονομικά φεστιβάλ, σε συνεταιρισμούς γυναικών με δοκιμή των προϊόντων, πάντα με τρόπο που να προάγει τη βιώσιμη ανάπτυξη και την υγιεινή διατροφή.

Η αγροτική παραγωγή γίνεται σε μεγαλύτερο βαθμό σε μη αστικό χώρο. Όμως, υπάρχουν και εξαιρέσεις. Οι αστικοί κήποι, με μακρά παράδοση στη Βόρεια και στην Κεντρική Ευρώπη, είναι μια άλλη ενδιαφέρουσα πρωτοβουλία. Για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο το NHS (Εθνικός Οργανισμός Υγείας) και οι τοπικές αρχές συχνά διαθέτουν ένα μέρος των εδαφών που έχουν στην κυριότητά τους για τη δημιουργία κοινωνικών καλλιέργειών. Στο παλαιό Μητροπολιτικό Νοσοκομείο του Μπίρμινχαμ υπάρχουν εδάφη όπου οι κάτοικοι φυτεύουν αγροτικά προϊόντα για ίδια κατανάλωση. Αυτή η αξιοποίηση είναι φιλική προς το περιβάλλον, προσφέρει αγαθά στους ανθρώπους, ομορφαίνει τον περιβάλλοντα χώρο των δημόσιων κτηρίων και βελτιώνει την ψυχική διάθεση των συμμετεχόντων.

4.4 Πράσινη Μετάβαση

Η προστασία του περιβάλλοντος δεν περιορίζεται μόνο στην αγροτική και αγροτουριστική διάσταση, αλλά συμπεριλαμβάνει την πράσινη μετάβαση και τη λήψη μέτρων για την κλιματική κρίση.

Ιδιαίτερη προσοχή χρειάζονται τα πάρκα και οι εθνικοί δρυμοί, οι λίμνες και τα ποτάμια που βρίσκονται στην εκάστοτε περιφέρεια. Οι τοπικές αρχές πρέπει να έχουν έναν σημαντικό ρόλο στην ενημέρωση των πολιτών και στη διαπαιδαγώγηση των νέων γενιών στην αξία της προστασίας του περιβάλλοντος. Σ' αυτό το πλαίσιο είναι οι πρωτοβουλίες και τα προγράμματα πυροπρο-

στασίας, αναδάσωσης, προστασίας της βιοποικιλότητας και των ειδών σε κίνδυνο εξαφάνισης, καθώς οι τοπικοί συμμετοχικοί θεσμοί είναι στην καρδιά της βιώσιμης τοπικής ανάπτυξης. Ζωτικής σημασίας είναι η ύπαρξη προγραμματισμού και επένδυσης σε αντιπλημμυρικά και αντιπυρικά έργα, σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών (των οποίων η πιθανότητα αυξάνεται λόγω της κλιματικής κρίσης), για την ενίσχυση της τοπικής ανθεκτικότητας και αποφυγής εγκατάλειψης της πληγείσας περιοχής από τους κατοίκους.

Ένα πρόβλημα που πλήττει την Ελλάδα και χρήζει περιφερειακής παρέμβασης είναι η αξιοποίηση των υδάτινων πόρων. Όπως ήδη ειπώθηκε, υπάρχει πληθώρα αγροτικών περιοχών, αλλά η άρδευση δεν γίνεται πάντα ορθολογικά. Χρειάζονται έξυπνα δίκτυα υδροδότησης και άρδευσης που θα μειώσουν τη σπατάλη, γιατί σε περιοχές όπως ο κάμπος της Θεσσαλίας ο υδάτινος ορίζοντας δεν έχει πάντοτε αξιοποιηθεί κατάλληλα, ενώ έχει υπάρξει υπερεκμετάλλευση των υπόγειων υδάτινων συστημάτων (Gourgoutelis, Bariamis & Baltas, 2020). Επίσης, πρέπει να μάθουμε από τα λάθη του παρελθόντος, όπως αποξηράνσεις και εκτροπές ποταμών χωρίς σχέδιο, εγκιβωτισμός ρεμάτων στα αστικά κέντρα, καθώς και οικοδομική δραστηριότητα στις όχθες ποταμών και ρεμάτων, που, εκτός από το να ασχημαίνουν το περιβάλλον, είναι φαινόμενα επικίνδυνα για τους κατοίκους και με δυσμενείς επιπτώσεις στις κλιματικές συνθήκες της εκάστοτε περιοχής. Ο ρόλος της περιφέρειας είναι να επιβάλλει εκπόνηση αναλυτικών μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αλλά και η ίδια να είναι σε μια συνεχή διαδικασία παρακολούθησης, σε συνεργασία με κατοίκους, τοπικούς φορείς και πανεπιστήμια και μαθαίνοντας από τις εμπειρίες και τις πρακτικές κρατικών και αυτοδιοικητικών αρχών του εξωτερικού.

· παράδειγμα ·

Καναδάς

Η Πολιτεία της Nova Scotia στον Καναδά είναι ένα παράδειγμα για την διαχείριση θαλάσσιων πόρων. Είναι μια περιοχή που ιστορικά είχε ναυτική παράδοση και πολλές αλιευτικές δραστηριότητες. Γι' αυτόν το λόγο, όταν οι καναδικές κυβερνήσεις και οι τοπικές αρχές πρότειναν περιβαλλοντικά προγράμματα, όπως η δημιουργία ωκεανικών πάρκων, οι τοπικές αντιδράσεις ήταν έντονες. Όμως, από το 2010 και έπειτα προτάθηκε ένα πρόγραμμα διαχείρισης των ωκεανικών πόρων που είχε έναν περισσότερο συνεργατικό χαρακτήρα. Όλοι οι ενδιαφερόμενοι, καθώς και οι αρμόδιοι δημόσιοι φορείς, συμμετείχαν στη διαμόρφωση ενός προγράμματος με ξεκάθαρους στόχους. Αυτό το πλάνο καθορίζει μακροπρόθεσμους και φιλόδοξους στόχους για τη συμμετοχική και αντιπροσωπευτική διαχείριση, τη βιώσιμη ανθρώπινη εκμετάλλευση των πόρων και ένα υγιές οικοσύστημα. Άρα, είναι συγκεκριμένα αυτά που απαιτούν οι τοπικές κοινότητες. Τα αποτελέσματα του προγράμματος που ανακοινώθηκαν από την κυβέρνηση Trudeau ήταν υποτροφίες για σπουδές υποεκπροσωπούμενων ομάδων, όπως οι ιθαγενείς και οι γυναίκες, στο αντικείμενο των ωκεανικών δραστηριοτήτων, απομάκρυνση εγκαταλειμμένων σκαφών που απειλούσαν το θαλάσσιο οικοσύστημα και χρηματοδότηση διατήρησης θαλάσσιων οικοσυστημάτων για την προστασία ειδών υπό απειλή εξαφάνισης (Canadian Government, 2022).

· παράδειγμα ·

Ελλάδα

Παραδείγματα συμμετοχικής διαχείρισης των υδάτινων πόρων υπάρχουν και στην Ελλάδα. Ο Δήμος Χαλανδρίου, με την αστική ανάπτυξη κατά μήκος της διαδρομής του Αρχαίου Αδριάνειου Υδραγωγείου, αφενός αναδεικνύει το ιστορικό μνημείο και αφετέρου θέτει εκ νέου σε λειτουργία το υδραγωγείο. Θα κατασκευαστεί το πρώτο υπόγειο δίκτυο μη πόσιμου νερού στην Ελλάδα, που θα τροφοδοτεί τους κατοίκους του Χαλανδρίου με αρδευτικό νερό, μέσω των δημοτικών υδροφόρων. Η ανάπτυξη έχει σημαντικό συμμετοχικό χαρακτήρα, με τους μαθητές τοπικών σχολείων να συμμετέχουν στον σχεδιασμό του έργου. Το 7% της συνολικής έκτασης της ανάπτυξης σχεδιάστηκε σύμφωνα με τις προτάσεις που κατέθεσαν οι πολίτες. Επίσης, δημιουργείται ένας τοπικός οπωρώνας, η φροντίδα του οποίου σχεδιάζεται να ανατεθεί στους κατοίκους, που θα χρησιμοποιούν το νερό από το πηγάδι του Αδριάνειου για το πότισμα του οπωρώνα.

Τα ανωτέρω παραδείγματα αποδεικνύουν πόσο είναι σημαντικό τα περιφερειακά προγράμματα να θέτουν σαφείς στόχους, ώστε να εξασφαλίζεται η κατανόηση της αλληλεπίδρασης των οικοσυστημάτων και της ανθρώπινης δραστηριότητας εντός του πλαισίου της πολιτικής παρέμβασης.

Μια κρίσιμη δυσκολία στην περιβαλλοντική διάσταση της περιφερειακής πολιτικής είναι η πολυπλοκότητα της μέτρησης των φαινομένων που εξετάζουμε, κάτι που γίνεται εντονότερο στις περιφέρειες που δεν έχουν εξειδικευμένο προσωπικό. Η περιβαλλοντική πολιτική χρειάζεται εργασιακή εξειδίκευση, σεμινάρια, αλλά και, σε κάποιες περιπτώσεις, προσλήψεις κατάλληλου προσωπικού.

Στο πλαίσιο του ζητήματος των υδάτινων πόρων εντάσσονται και τα αποχετευτικά έργα, που είναι απαραίτητα για τη συλλογή λυμάτων και τα οποία θα βασίζονται σε αρχές της κυκλικής οικονομίας¹⁷ και σε πολιτικές μείωσης των δημιουργούμενων αποβλήτων, αλλά και σχεδιασμού επαναχρησιμοποίησής τους σε συγκεκριμένους τομείς, όπως η βιομηχανία ή και οι λιμένες.

Η περιβαλλοντική πολιτική έχει τοπικό χαρακτήρα, αλλά πρέπει να αναφερθεί ότι η γενική κατεύθυνση δίνεται από την κεντρική διοίκηση. Η περιφερειακή πολιτική προσπαθεί να λάβει υπόψη και να εξειδικεύσει, σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες του κάθε τόπου, την ευρύτερη εθνική και διεθνή περιβαλλοντική πολιτική.

Η κοινωνική οικονομία και οι συνεταιρισμοί εντάσσονται και στη λογική της πράσινης μετάβασης και της βιώσιμης ανάπτυξης. Πρωτοβουλίες όπως οι ενεργειακές κοινότητες χρήζουν της στήριξης των αυτοδιοικητικών αρχών Α' και Β' βαθμού.

Οι αγροτικές περιφέρειες και κοινότητες πιθανώς να έχουν ανάγκη επαγγελματικών και τεχνικών δεξιοτήτων, έτσι ώστε να συμμετάσχουν αποτελεσματικά στη συζήτηση για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Η πληροφόρηση δεν είναι συμμετρική και υπάρχουν εμπόδια στα μοντέλα συλ-

¹⁷ Κυκλική οικονομία είναι ένα μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης, το οποίο περιλαμβάνει την ανταλλαγή, εκμίσθωση, επαναχρησιμοποίηση, επισκευή, ανακαίνιση και ανακύκλωση των υπαρχόντων υλικών και προϊόντων όσο το δυνατόν περισσότερο, ώστε να παραταθεί ο κύκλος ζωής τους.

λογικής κοινοκτημοσύνης, τα οποία επιτρέπουν στους τοπικούς δρώντες, όπως τα νοικοκυριά, τα άτομα και οι επιχειρήσεις, να συνεργαστούν στην επένδυση, την ανάπτυξη και το λειτουργικό κόστος ανανεώσιμων ενεργειακών πόρων. Ο διαμοιρασμός του κόστους επιτρέπει στους συμμετέχοντες να κατέχουν μέρος του περιουσιακού στοιχείου, επενδύοντας ένα μικρό ποσό. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την εξάπλωση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.

Οι μικρότερες αυτοδιοικητικές μονάδες, προκειμένου να λάβουν αποφάσεις έπειτα από την κατάλληλη ενημέρωση, χρειάζονται πρόσβαση σε γνώσεις νομικές, οικονομικές, χωροταξίας, γεωλογικές κλπ. Η ίδια η Αρχή είναι πιθανό να μην έχει όλη αυτή την τεχνογνωσία και οι εξωτερικοί επιστήμονες να συνιστούν ένα μεγάλο κόστος. Εδώ είναι απαραίτητη η παρέμβαση των περιφερειακών αρχών και του κεντρικού κράτους, ώστε να στηριχθούν οι μικροί δήμοι με δράσεις capacity building.

Οι περιφερειακές αρχές και υπηρεσίες οφείλουν να εκπονούν και να υλοποιούν μελέτες για τη βελτίωση των ενεργειακών τους καταναλώσεων σε μια πράσινη και οικολογική κατεύθυνση. Οι τοπικές αρχές πρέπει να είναι και πρότυπο για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις.

Οι περιφέρειες θα πρέπει να στηρίξουν τις εναλλακτικές πηγές ενέργειας και την απεξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα. Διεξάγεται ήδη διάλογος για την απολιγνιτοποίηση της περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας, στην οποία τα ορυκτά καύσιμα αποτελούν μεγάλο μέρος της οικονομίας της. Οι περιοχές οι οποίες ιστορικά είχαν δραστηριότητα συνδεδεμένη με τον άνθρακα, με το πέρασμα του χρόνου, απέκτησαν ισχυρές πολιτισμικές ταυτότητες που σχετίζονται με τον εξορυκτικό τομέα. Οι έρευνες σε περιοχές απολιγνιτοποίησης δείχνουν ότι η πολιτική είναι σημαντικό να λαμβάνει υπόψη τις θέσεις εργασίας που θα χαθούν και τον τρόπο με τον οποίο θα δημιουργηθούν νέες. Θα ήταν, επομένως, χρήσιμο ο διάλογος αυτός να συνδυαστεί με προτάσεις για τη μετάβαση σε άλλο ενεργειακό μοντέλο, που θα συμπεριλαμβάνει την εκπαίδευση των εργαζομένων που θα χάσουν αρχικά την εργασία τους σε άλλες επαγγελματικές δραστηριότητες. Παρόμοια προγράμματα έχουν εφαρμοστεί από τις τοπικές αρχές της Ισπανίας που επένδυσαν 250 εκατομμύρια ευρώ στις κοινότητες των ανθρακωρύχων, λόγω του μελλοντικού κλεισίματος των ορυχείων (Spanish government, 2018).

Μια ενδιαφέρουσα πρόταση απολιγνιτοποίησης είναι μια μελέτη του Ιδρύματος Rosa Luxemburg (2019), στην οποία παρουσιάζεται ένα σχέδιο που περιλαμβάνει τη συζήτηση με τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, τα συνδικάτα και τους πολίτες, θεωρώντας ότι το σπουδαιότερο απ' όλα είναι οι δημοκρατικές και συμμετοχικές διαδικασίες.

Προηγούμενες μελέτες δεν στάθηκε δυνατό να εφαρμοστούν και το ίδιο το Ίδρυμα Rosa Luxemburg αναφέρει ότι είναι δύσκολο να βρεθούν όλοι οι φορείς γύρω από ένα τραπέζι και να συμφωνήσουν. Η ομοσπονδιακή «Επιτροπή Άνθρακα» κατέληξε σε συμφωνία μεταξύ της LEAC (παρόχου ενέργειας) και των συνδικάτων για τις συμβάσεις εργασίας, που παρέχουν εκτεταμένη ασφάλεια στους εργαζομένους. Όμως, η κριτική που το Ίδρυμα αναπτύσσει σχετικά με την «Επιτροπή Άνθρακα» είναι ότι δεν έχει νομοθετική αρμοδιότητα και δεν είναι δημοκρατικά συγκροτημένη, οπότε ο όποιος συμβιβασμός είναι αποτέλεσμα προσπάθειας εξεύρεσης πρόσκαιρων ισορροπιών που μπορούν να ανατραπούν από εκπροσώπους περιβαλλοντικών ενώσεων, συνδικάτων και πολιτικών φορέων.

Η μελέτη του Ιδρύματος Rosa Luxemburg διατυπώνει μια αντιπρόταση που αναγνωρίζει τη χωρική διάσταση των φαινομένων, δηλαδή ότι παραμένει το πρόβλημα των οικονομικά αδύναμων δήμων σε μια αντίστοιχη περιοχή, όπως η Λουσατία, η οποία εκτείνεται στα κρατίδια της Σαξονίας και του Βρανδεμβούργου. Προτείνεται η χρήση ομοσπονδιακών κονδυλίων σε φυσικές και κοινωνικές υποδομές, καθώς και στον σχεδιασμό και στην ενίσχυση των διοικητικών ικανοτήτων. Στο πλαίσιο της εξασφάλισης μελλοντικών προοπτικών και σύγχρονων ευκαιριών απασχό-

λησης προτείνεται η δημιουργία ενός δημοσίου φορέα με μορφή εταιρείας, που θα λειτουργεί ως διαχειριστής των περιφερειακών έργων και των διαρθρωτικών αλλαγών. Αν η ίδρυση νέου φορέα δεν είναι εφικτή, είναι αναγκαίος τουλάχιστον ένας αναμορφωμένος και εκδημοκρατισμένος *Wirtschaftsregion Lausitz GmbH* (περιφερειακός αναπτυξιακός φορέας Λουσατίας) ο οποίος εκτελεί σήμερα παρόμοια καθήκοντα.

Η αρμόδια δημόσια εταιρεία θα προσπαθήσει να εκμεταλλευτεί τη βιομηχανική ιστορία της περιοχής και τις δυνατότητες βιώσιμης ανάπτυξης, προωθώντας εγκαταστάσεις παραγωγής μπαταριών για ηλεκτρικά οχήματα και καινοτόμες επιχειρήσεις αυτοματισμού, ενώ ταυτόχρονα θα αναπτύξει τον αγροτικό και φυσιολατρικό χαρακτήρα της περιφέρειας, ανακαλλιεργώντας πρώην εξορυκτικές περιοχές.

Οι ανωτέρω προτάσεις περιφερειακής ανάπτυξης της γερμανικής αριστεράς είναι χρήσιμες γιατί, εκτός των άλλων, τονίζουν τις διαφορές στις δυνατότητες εφαρμογής περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα, καθώς οι αρμόδιοι ελληνικοί φορείς δεν έχουν ούτε την τεχνογνωσία ούτε τους αναγκαίους πόρους για να εφαρμόσουν τόσο φιλόδοξα προγράμματα. Επομένως, προτεραιότητα είναι η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών, με ουσιαστική αναβάθμιση των θεσμών της αυτοδιοίκησης, έτσι ώστε να μη λειτουργούν ως εκτελεστικά όργανα της κεντρικής διοίκησης, αλλά να είναι ενεργά υποκείμενα. Η έμπνευση από παρόμοιες προτάσεις δεν σημαίνει τυφλή αντιγραφή τους, αλλά προσαρμογή στα ελληνικά δεδομένα.

Υπό την οπτική της απεξάρτησης από τα ορυκτά καύσιμα, η περιφέρεια θα πρέπει, επίσης, να αντιτίθεται στα σχέδια εξορύξεων στις θαλάσσιες περιοχές, καθώς ο κίνδυνος περιβαλλοντικών καταστροφών είναι υψηλός, με αρνητικό αντίκτυπο, εκτός από τη βλάβη στη βιοποικιλότητα, λόγω της εκτεταμένης τουριστικής δραστηριότητας, σημαντικής ζημίας γενικότερα στην οικονομία της χώρας (WWF, 2019).

Η ανακύκλωση είναι ένα άλλο επώδυνο θέμα για την Ελλάδα, καθώς έχουν επιβληθεί στη χώρα αρκετές φορές ευρωπαϊκά πρόστιμα για τη μη τήρηση των ευρωπαϊκών προδιαγραφών (BBC, 2016). Η ελληνική βιομηχανία και επιχειρηματική δραστηριότητα πρέπει να έχει κίνητρα προς μια κατεύθυνση επαναχρησιμοποίησης υλικών και μεγαλύτερου βαθμού ανακύκλωσης. Χρειάζεται, επίσης, εκτενές πρόγραμμα παροχής εξοπλισμού για τις τοπικές αρχές, καθώς πολλοί Δήμοι, και ειδικότερα οι μικρότεροι, δεν εφαρμόζουν προγράμματα ανακύκλωσης λόγω περιορισμένων πρακτικών δυνατοτήτων. Η περιφέρεια, εδώ, πάντα σεβόμενη την αυτονομία των Δήμων, μπορεί να παρέμβει σε συντονιστικό ρόλο, που βελτιώνει τη συνεργασία μεταξύ των διαφόρων αρχών, και να βοηθήσει στη δημιουργία υποδομών με δυνατότητα χρήσης από πολλούς Δήμους (Moustairas et al., 2022). Η ανακύκλωση αλλάζει και την παλαιάς κοπής και αντιπεριβαλλοντικής στρατηγικής καύση των απορριμμάτων.

Η περιφέρεια πρέπει να δραστηριοποιηθεί ακόμη περισσότερο στον ενημερωτικό της ρόλο, ώστε οι πολίτες που δεν γνωρίζουν τη σημασία της ανακύκλωσης και τους τρόπους με τους οποίους διεξάγεται, να ενημερωθούν. Για τις επιχειρήσεις που δεν συμμορφώνονται θα πρέπει να υπάρχουν αντικίνητρα.

Τα επικίνδυνα απόβλητα χρειάζονται ειδική επεξεργασία, που συνεπάγεται τη δημιουργία ειδικών μονάδων στις περιοχές στις οποίες η επεξεργασία είναι απαραίτητη.

Οικονομικές τομέας μπορεί να συμβάλει και στην ανακύκλωση και η συνεργασία της αυτοδιοίκησης με ομάδες πολιτών έχει πολλά οφέλη, καθώς είναι δυνατό να δημιουργηθούν πρωτοβουλίες όπως πάρκα ανακύκλωσης και καινοτόμοι τρόποι αξιοποίησης των επεξεργασμένων απορριμμάτων.

4.5 Ευκαιρίες και χωρική δικαιοσύνη

Το ζήτημα των ευκαιριών και της χωρικής δικαιοσύνης είναι κρίσιμες έννοιες για την αριστερή πολιτική, καθώς αναγνωρίζουν ότι κάθε τόπος μετράει και έχει σημασία, ανεξάρτητα από το πόσο μικρή ή φτωχή είναι μια κοινότητα. Ο κάθε τόπος μετράει γιατί είναι η κατοικία κάποιου/κάποιας, είναι ο χώρος εργασίας πολλών ανθρώπων και ο χώρος στον οποίο ζουν και μεγαλώνουν παιδιά.

Δυστυχώς, όμως, όλες οι περιοχές δεν εκκινούν από το ίδιο σημείο. Υπάρχουν περιοχές που έχουν περισσότερες προϋποθέσεις επιτυχίας, όπως ισχυρές πολιτικές παραδόσεις, συγκέντρωση ανθρώπινου δυναμικού, μια ιστορία καινοτομίας και ένα εργασιακό δυναμικό εκπαιδευμένο που ανταποκρίνεται στις σύγχρονες προκλήσεις. Εδώ χρειάζεται η παρέμβαση της περιφερειακής πολιτικής που έχει ως στόχο τη βελτίωση και την υποστήριξη των κοινοτήτων που αντιμετωπίζουν δυσκολίες.

Η αποκέντρωση του δημοσίου τομέα είναι ένα εργαλείο περιφερειακής πολιτικής που έχει αξία στην περίπτωση της Ελλάδας, λόγω της τεράστιας συγκέντρωσης στην πρωτεύουσα. Η μεταφορά αρμοδιοτήτων και οργανισμών συμβάλλει στην απεξάρτηση από το κέντρο και ενεργοποιεί ένα ανθρώπινο δυναμικό λιγότερο δραστηριοποιημένο. Πέρα από τη μεταφορά υπηρεσιών, μπορεί να κριθεί σκόπιμη η σύσταση νέων οργανισμών ή υπηρεσιών όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο. Οι δημόσιες δαπάνες, έτσι, σε ένα βαθμό μετακινούνται προς την κατεύθυνση των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών.

Υπάρχει η ανάγκη για ποιοτικές τοπικές δημόσιες υπηρεσίες, καθώς ένας από τους παράγοντες που οδηγούν τους ανθρώπους στα μεγάλα αστικά κέντρα είναι και η απουσία δομών εκπαίδευσης, υγείας, μέσων μεταφοράς όταν κάποιος δεν έχει ιδιωτικό μέσο μετακίνησης (Oxfam, 2014). Για την καταπολέμηση, λοιπόν, της ερήμωσης της υπαίθρου είναι αναγκαία μια στρατηγική που προσφέρει τις απαραίτητες δημόσιες υπηρεσίες στους κατοίκους. Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια συνεχής υποβάθμιση των νοσοκομείων και των κέντρων υγείας στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας. Οι περιφέρειες έχουν ήδη σχέδια για την υγεία, αλλά πρέπει να είναι αναλυτικότερα και συμμετοχικά με τους φορείς, τους πολίτες και το νοσηλευτικό προσωπικό.

Συχνά, στην ελληνική πολιτική παρουσιάζεται η εγκατάσταση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων σε περιοχές εκτός της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, ως εργαλείο περιφερειακής ανάπτυξης. Πράγματι, τα επιστημονικά ιδρύματα βοηθούν τη διάδοση γνώσης σε τοπικό επίπεδο, ενισχύουν την κινητικότητα του ανθρώπινου δυναμικού, καθώς έλκουν φοιτητές και προσωπικό, αλλά και στον οικονομικό τομέα υπάρχουν οφέλη για τις τοπικές επιχειρήσεις και για τους ιδιοκτήτες που μισθώνουν τα ακίνητά τους. Σε πόλεις όπως η Πάτρα, ο Βόλος, η Λάρισα, τα Ιωάννινα, το Ηράκλειο, η Μυτιλήνη, η Κομοτηνή κ.ά. τα πανεπιστήμια είχαν πράγματι έναν θετικό αναπτυξιακό ρόλο, αποτέλεσαν επιτυχημένες πρωτοβουλίες και είναι σωστό να εξεταστεί η περαιτέρω ανάπτυξή τους. Όμως, έχουν γίνει και πολλά λάθη, με τη δημιουργία τμημάτων-φαντασμάτων, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι επιλογές δεν είναι πάντα βιώσιμες, αλλά κυρίως επιδιώκουν να ικανοποιήσουν ως επί το πλείστον πολιτικές σκοπιμότητες. Επίσης, η διασπορά τμημάτων του ίδιου πανεπιστημίου σε πολλές πόλεις δεν τα βοηθά να επιτελέσουν τον εκπαιδευτικό τους ρόλο, αφού στερούνται τα οφέλη κλίμακας και συνεργασίας με άλλα τμήματα, όπως βιβλιοθήκες, συμμετοχές σε ερευνητικά προγράμματα κλπ. Τα πανεπιστήμια έχουν έναν αναπτυξιακό ρόλο, αλλά το κύριο κριτήριο είναι εκπαιδευτικό και ερευνητικό και ανάλογα πρέπει να σχεδιάζεται η αντίστοιχη πολιτική.

Ένας άλλος τομέας στον οποίο η αριστερή πολιτική έχει να παρέμβει είναι τα κοινωνικά ζητήματα, καθώς στην αριστερή πολιτική ατζέντα είναι και η χωρική δικαιοσύνη και ισότητα ευκαιριών,

ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, θρησκείας, ηλικίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, κατάστασης υγείας, τόπου κατοικίας κλπ.

Παράλληλα, η περιφέρεια πρέπει να στηρίζει και να οργανώνει δομές και σεμινάρια για τις ευάλωτες ομάδες, τα άτομα με αναπηρία, τους πρόσφυγες, τα κακοποιημένα παιδιά και τις γυναίκες, τους ΛΟΑΤΚΙ, τους αστέγους, τα άτομα με εξαρτήσεις, κλπ. Σε αυτή την κατεύθυνση η περιφέρεια Αττικής επί Δύναμης Ζωής προώθησε πολλές πρωτοβουλίες, δημιουργώντας μια τεχνογνωσία χρήσιμη και για το μέλλον.

Η Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη και Μείωση της Φτώχειας (ΕΣΚΕ) εξειδικεύεται σε 13 Περιφερειακές Στρατηγικές για την Κοινωνική Ένταξη (ΠΕΣΚΕ).

Οι τρεις πυλώνες της στρατηγικής είναι:

1. Καταπολέμηση της φτώχειας
2. Πρόσβαση σε υπηρεσίες
3. Αγορά εργασίας χωρίς αποκλεισμούς.

Τα ΠΕΣΚΕ αποτελούν το κύριο κείμενο των περιφερειών για κοινωνικά ζητήματα. Εγκρίνονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως αυτοδέσμευση για την ενεργοποίηση του Θεματικού Στόχου 9 (προώθηση της κοινωνικής ένταξης, καταπολέμηση της φτώχειας και των διακρίσεων) των Ευρωπαϊκών Διαρθρωτικών και Επενδυτικών Ταμείων (ΕΔΕΤ) από τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα. Βασικό στοιχείο του σχεδιασμού των Περιφερειακών Στρατηγικών Κοινωνικής Ένταξης αποτέλεσε η αξιοποίηση πολλαπλών συνεργατικών πηγών χρηματοδότησης της εφαρμογής/υλοποίησης της Στρατηγικής, εκ των οποίων βασική πηγή αποτέλεσαν οι πόροι του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

Η εφαρμογή των προγραμμάτων που αφορούν σε κοινωνικά ζητήματα δεν πρέπει να αποτελεί μια υποχρέωση προς την ΕΕ και απλά και μόνο έναν κατάλογο καθηκόντων, αλλά πρέπει να δείχνει πραγματική ευαισθησία και να αναζητά τις καλύτερες δυνατές λύσεις για την καταπολέμηση της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και για την αρωγή των ευάλωτων ομάδων κάθε περιφέρειας.

Στον χώρο της αλληλεγγύης ένα από τα εργαλεία κοινωνικής πολιτικής που χρησιμοποιούν οι ελληνικές περιφέρειες, σε μερικές περιπτώσεις ίσως και το μοναδικό, είναι το ΤΕΒΑ, το Ταμείο Ευρωπαϊκής Βοήθειας προς τους Απόρους. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, για την περίοδο 2014-2020 διέθετε 3,8 δις προς τους απόρους. Στο νέο ΕΣΠΑ υπάρχουν συζητήσεις για επέκταση του προγράμματος και για καλύτερη αξιοποίησή του. Αντιλαμβανόμαστε, όμως, ότι αυτό το ποσό είναι πολύ μικρό συγκριτικά με το μέγεθος του προβλήματος. Για παράδειγμα, το 2017, στην ΕΕ 113 εκατομμύρια άνθρωποι διέτρεχαν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία. Οι πόροι, επομένως, που διατίθενται είναι μια σταγόνα στον ωκεανό. Αμφίβολος είναι, επίσης, ο ρόλος τους στην περιφερειακή ανάπτυξη, ειδικά με τον τρόπο με τον οποίο υλοποιείται αυτή τη στιγμή. Στην ΕΕ 24 χώρες επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν το ΤΕΒΑ για την υλοποίηση μόνο επισιτιστικών προγραμμάτων, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, ενώ μόνο 4 υλοποιούν προγράμματα κοινωνικής ένταξης (Γερμανία, Ολλανδία, Δανία, Σουηδία). Υπάρχει άρα η δυνατότητα από το ευρωπαϊκό πλαίσιο αυτοί οι πόροι να χρησιμοποιηθούν για προγράμματα κοινωνικής ένταξης και αυτή η κατεύθυνση οδηγεί συχνά σε καλύτερα αποτελέσματα, όταν είναι σωστά σχεδιασμένη και εφαρμοσμένη. Η προσφορά τσαντών με τρόφιμα είναι χρήσιμη, αλλά δεν αναγνωρίζει τον λόγο για τον οποίο οι άνθρωποι αυτοί βρίσκονται στις παρούσες συνθήκες.

Σε αυτή την κατεύθυνση ήταν η πρωτοβουλία του Υπουργείου Εργασίας το 2017 για τη συμμετοχή κοινωνικών επιχειρήσεων εστίασης και παραγωγών στην προμήθεια σχολικών γευμάτων. Διεξήχθη διεθνής διαγωνισμός, λόγω του μεγέθους του έργου, αλλά υπήρξε και χωριστός διαγωνισμός για κοινωνικές επιχειρήσεις σχετικά με τη σίτιση των σχολείων, που εφαρμόστηκε με

ιδιαίτερη επιτυχία στο Πέραμα. Υπήρξαν όμως δυσκολίες στην εύρεση κοινωνικών επιχειρήσεων εστίασης που είχαν την δυνατότητα εκπλήρωσης των προδιαγραφών του έργου, καθώς και δυσκολίες για την έγκαιρη χρηματοδότηση/αποπληρωμή, δεδομένου ότι οι κατά κανόνα μικρές κοινωνικές επιχειρήσεις δεν έχουν τη δυνατότητα να χρηματοδοτήσουν τη δραστηριότητά τους μέχρι την αποπληρωμή της. Άρα, η δημιουργία ενός περιβάλλοντος γόνιμου για την ίδρυση και διαχείριση κοινωνικών επιχειρήσεων είναι μια χρονοβόρα και κοστοβόρα διαδικασία στην οποία οι περιφέρειες και οι δήμοι μπορούν να συμμετάσχουν επιτυχώς.

Η εκπαίδευση είναι άλλος ένας σημαντικός τομέας που χρήζει παρέμβασης από την τοπική αυτοδιοίκηση. Ο ρόλος μιας αριστερής διοίκησης της περιφέρειας είναι και βοηθητικός προς την εκπαίδευση, με συμμετοχή στην οικοδόμηση νέων σχολείων και παιδικών σταθμών και ανακαίνιση των παλαιών, λαμβάνοντας υπόψη περιβαλλοντικά κριτήρια. Παιδικοί σταθμοί-κοντέινερς χωρίς επαρκές προαύλιο και χωρίς πράσινο είναι απαράδεκτοι για μια αριστερή περιφερειακή πολιτική. Η διοργάνωση σεμιναρίων και ημερίδων με στόχο την απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, αλλά και την ευαισθητοποίηση απέναντι σε κομβικά ζητήματα κοινωνικής και περιβαλλοντικής φύσης, είναι εξαιρετικά χρήσιμη για τη διαμόρφωση ιδιαίτερα μιας νέας γενιάς που ενδιαφέρεται και δραστηριοποιείται για τα κοινά.

· παράδειγμα ·

Βέλγιο

Η κεντροαριστερή κυβέρνηση της Βαλλωνίας και ο οργανισμός δημόσιας απασχόλησης υλοποιούν μια μελέτη με τίτλο LeForem η οποία στοχεύει στον εντοπισμό των τοπικών εργασιακών αναγκών, έτσι ώστε να δημιουργηθούν κατάλληλες μετεκπαιδεύσεις και προγράμματα σε επαγγέλματα με όσο το δυνατό μεγαλύτερη εργασιακή ασφάλεια. Ορίζονται έτσι 8 κλάδοι και οι αντίστοιχες εργασιακές δεξιότητες. Εν συνεχεία, εκτίθενται τα 4 βήματα αυτής της πρωτοβουλίας (Wallonie, 2020):

1. Αρχικά, το υπαλληλικό προσωπικό του οργανισμού δημόσιας απασχόλησης παρουσιάζει μελέτες με τους τομείς οικονομικών δραστηριοτήτων που θα έχουν έντονη μελλοντική δυναμική.
2. Ένα πάνελ ειδικών, που αποτελείται από τους διευθυντές των τοπικών κέντρων απασχόλησης, ερευνητές του προγράμματος και εκπροσώπους των ομάδων που αφορούν αυτούς τους κλάδους, απαντά σε ερωτηματολόγια, με στόχο να μελετηθούν οι τάσεις και τα αποτελέσματα που θα υπάρξουν στην απασχόληση.
3. Με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν στο προηγούμενο βήμα, αναγνωρίζονται οι εργασιακές δεξιότητες που κρίνονται χρήσιμες.
4. Ο τοπικός φορέας εργασιακής εκπαίδευσης λαμβάνει τα αποτελέσματα της ανάλυσης και αρχίζει να σχεδιάζει τα κατάλληλα προγράμματα. Τα αποτελέσματα αποστέλλονται, επίσης, στα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

Μελέτες αυτού του είδους είναι χρήσιμες για τα συνδικάτα, τα εργατικά κέντρα και τα επιμελητήρια, τα οποία είναι πιθανό να μην έχουν πάντα τους αναγκαίους πόρους για να εκπονούν παρόμοιες μελέτες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η περιφερειακή πολιτική για την απασχόληση γίνεται πιο συγκεκριμένη σε σχέση με τις τοπικές ανάγκες, ιδιαιτερότητες και καταστάσεις. Το παράδειγμα της Βαλλωνίας ανήκει στην κατηγορία περιφερειακών

πολιτικών ενίσχυσης της κινητικότητας της εργασίας. Η καλύτερη πληροφόρηση για τις ευκαιρίες απασχόλησης μέσω των φορέων εύρεσης εργασίας έχει ως στόχο την υποστήριξη ανέργων στη μετακίνησή τους σε ειδικότητες που έχουν καλύτερες προοπτικές. Άρα, η πληροφόρηση έχει πρωταρχικό ρόλο για τους τοπικούς φορείς, προκειμένου η παρέμβαση στην αγορά εργασίας να συμβάλλει στην καλύτερη αντιστοίχιση της ζήτησης και της προσφοράς σε περιφερειακό επίπεδο.

· παράδειγμα ·

Γαλλία

Η μικρή και μικρομεσαία επιχειρηματικότητα είναι ένα άλλο πεδίο παρέμβασης της περιφερειακής πολιτικής. Η γαλλική περιοχή Nord-Pas-de Calais, με έντονη εργατική παράδοση, υλοποίησε ένα πρόγραμμα επιχειρηματικής υποστήριξης για ανέργους που ονομάζεται ESPACE σαν απάντηση στο πρόβλημα της αποβιομηχάνισης. Η περιοχή είχε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 σαφή βιομηχανικό χαρακτήρα, με τέσσερις τομείς, τις εξορύξεις άνθρακα, το ασάλι, την υφαντική και ναυπηγική δραστηριότητα, να αποτελούν τους κύριους τομείς απασχόλησης. Άρα, η αποβιομηχάνιση έπληξε προφανώς αρνητικά την τοπική οικονομία. Το 1995 για παράδειγμα, υπήρχαν εκεί μεγάλα ποσοστά ανεργίας άνω του 16%. Αυτή η δύσκολη κατάσταση ώθησε το γαλλικό κράτος προς τη δημιουργία νέων θεσμών. Το ESPACE δημιουργήθηκε για να συμβουλεύει και να εκπαιδεύει ανέργους να ιδρύουν τις δικές τους επιχειρήσεις. Συστάθηκαν 14 τοπικά γραφεία και το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το γαλλικό κράτος, τις περιφέρειες, τους δήμους και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Σε αυτό το πλαίσιο η περιφέρεια βοήθησε τους ενδιαφερόμενους να εκπονήσουν επιχειρηματικά σχέδια, να υποβάλουν αιτήσεις επιχορηγήσεων και να αποκτήσουν ικανότητες διαχείρισης επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν με την υποστήριξη του προγράμματος είχαν μικρότερα ποσοστά αποτυχίας από τις αντίστοιχες επιχειρήσεις που δεν είχαν την υποστήριξη του (Le Marois, 1995).

Αντίστοιχα παραδείγματα, σε μικρότερη κλίμακα, υπάρχουν και στην Ελλάδα, όπως το πρόγραμμα που υλοποιήθηκε από την περιφέρεια Κρήτης για την προώθηση των ευάλωτων ανέργων μέσω της ίδρυσης ή συμμετοχής σε κοινωνική επιχειρηματικότητα. Ο Περιφερειακός Μηχανισμός Υποστήριξης Κρήτης λειτούργησε σαν θερμοκοιτίδα για νέες κοινωνικές επιχειρήσεις και βοήθησε τη συγκρότηση δικτύων μεταξύ χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και φορέων κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Ο θεσμός των αναπτυξιακών επιχειρήσεων, στον οποίο συμμετέχουν περιφέρειες, δήμοι, ενώσεις δήμων (ΠΕΔ), επιμελητήρια και συνεταιρισμοί και ο οποίος στην Ελλάδα είναι αδιαφανής και δυσλειτουργικός, είναι αναγκαίο να αναβαθμιστεί και να αποκτήσει ουσιαστική λειτουργία. Η μελέτη του γερμανικού Ινστιτούτου Ρόζα Λούξεμπουργκ (2020) μας δίνει ιδέες για διαφορετικές κοινωνικές αναπτυξιακές εταιρείες. Οι κοινωνικές συμπράξεις μεταξύ οργανισμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών συμβάλουν στην υποστήριξη ενός αναπτυξιακού

συστήματος όπου υπάρχει επικοινωνία μεταξύ των συμμετεχόντων και ένα κοινό όραμα για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών.

Οι κοινωνικές συμπράξεις, εκτός από την αξιοποίηση ενός ανθρώπινου δυναμικού που ήταν ανενεργό, δημιουργούν κοινούς χώρους δραστηριοποίησης και αισθήματος κοινής ωφέλειας. Το πλεονέκτημα των κοινωνικών αναπτυξιακών συμπράξεων είναι, επίσης, η μείωση του κόστους διαμεσολάβησης και γραφειοκρατίας υπέρ του πολίτη. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι ΚΟΙΝΣΕΠ θα μπορούσαν να ενταχθούν σε ένα επιχειρηματικό πλαίσιο που είναι δυνατό να προωθήσει τη βιωσιμότητα και τη δημιουργία συστάδων κοινωνικών επιχειρήσεων. Οι περιφερειακές αναπτυξιακές επιχειρήσεις θα μπορούσαν να παρέχουν υπηρεσίες θερμοκοιτίδας, δικτύωσης και κατάρτισης μελών κοινωνικών επιχειρήσεων. Ο συνδυασμός εργαλείων επιχειρηματικότητας και συμβουλευτικής λειτουργίας βοηθά στη δημιουργία ενός δομημένου πλάνου οικονομικής παρέμβασης.

Όλες αυτές οι πολιτικές προσπαθούν να αναγνωρίσουν το ζήτημα της έλλειψης ευκαιριών σε πολλές περιοχές της χώρας. Η αριστερή περιφερειακή πολιτική θέλει να καταπολεμήσει το αίσθημα της εγκατάλειψης που υπάρχει στους πολίτες, έτσι ώστε οι άνθρωποι να μη νιώθουν άτυχοι λόγω του τόπου κατοικίας τους, επειδή δεν έχουν εύκολη πρόσβαση στην πόλη που διαθέτει συνήθως περισσότερες και καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, όπως και ευκαιρίες βελτίωσης στάτους. Η έλλειψη ευκαιριών πλήττει ιδιαίτερα τις ευάλωτες ομάδες, όπως Ρομά και πρόσφυγες, και η αριστερή διοίκηση της περιφέρειας οφείλει να σκεφτεί και να σχεδιάσει τρόπους αποπεριθωριοποίησης και συμμετοχής τους στον ευρύτερο πολιτικοοικονομικό βίο.

Η αξία του πολιτισμού είναι πρωταρχική για την αυτοδιοίκηση. Ο ρόλος της αυτοδιοίκησης είναι όχι μόνο να ψυχαγωγεί τους πολίτες, αλλά να υποστηρίζει τους καλλιτεχνικούς φορείς, να μορφώνει και να προωθεί τις καλλιτεχνικές σπουδές και τα ενδιαφέροντα των πολιτών, επιδρώντας θετικά στις τοπικές κοινωνίες. Η προώθηση των τοπικών παραδόσεων, μουσικής, χορών και εθίμων υπάγεται στις πολιτισμικές υποχρεώσεις της αυτοδιοίκησης. Η περιφέρεια πρέπει επίσης να στηρίζει πρωτοβουλίες πολιτών για τη διοργάνωση πολιτισμικών δρώμενων, όπως φεστιβάλ κινηματογράφου, θεάτρου, εκθέσεις ζωγραφικής, φωτογραφίας κλπ.

Υπάρχουν παραδείγματα δράσεων για τον πολιτισμό, όπως αυτό της περιφέρειας Κρήτης, με τίτλο «Γνωρίζω την Κρήτη», που απευθύνονται κατά προτεραιότητα στα ανασφάλιστα άτομα με ατομικό ή οικογενειακό εισόδημα κάτω από το εγγυημένο όριο συντήρησης, σε άτομα που διαμένουν σε Μονάδες Κοινωνικής Φροντίδας ή άλλα ιδρύματα του προνοιακού τομέα, τους μακροχρόνια ανέργους και γενικότερα στους λήπτες προνοιακών επιδομάτων. Το πρόγραμμα «Γνωρίζω την Κρήτη» έχει ως στόχο τη δωρεάν πρόσβαση σε επιλεγμένες πολιτιστικές δράσεις, ακόμη και σε οργανωμένες διακοπές εντός της περιφέρειας.

Οι αθλητικές διοργανώσεις και ο ερασιτεχνικός αθλητισμός είναι ένας άλλος τομέας δράσης της περιφέρειας, καθώς ο ερασιτεχνικός αθλητισμός υστερεί σε πόρους και διαθέσιμους χώρους, ενώ αποτελεί ένα εξαιρετικό μέσο ψυχαγωγίας και διατήρησης της φυσικής και ψυχικής υγείας.

Η πρόσβαση σε πάρκα και δημόσιους ανοιχτούς χώρους άθλησης πρέπει να είναι ελεύθερη και ανεμπόδιστη. Τα δημοτικά γήπεδα, γυμναστήρια και κολυμβητήρια πρέπει να ενισχυθούν και να αναβαθμιστούν, τόσο σε ποιότητα όσο και αριθμό, με όσο δυνατό μικρότερο κόστος για τους χρήστες.

Είναι απαραίτητο να υπερβούμε τον αυστηρό διαχωρισμό οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, όταν σχεδιάζουμε τις στρατηγικές και τους στόχους που θέλουμε να επιτύχουμε. Η μεγαλύτερη αποδοτικότητα των υπηρεσιών προς τους ηλικιωμένους είναι ένας από τους στόχους, αλλά δεν πρέπει να είναι και ο μοναδικός. Έχει σημασία να υπάρχει ένα πλαίσιο που να ενδιαφέρεται για τη διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων των ηλικιωμένων, αλλά και για τη βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση των σχετικών πόρων.

Για την επίτευξη αυτών των πολιτικών είναι αναγκαία η καλύτερη απορρόφηση χρηματοδοτικών εργαλείων, όπως τα ευρωπαϊκά προγράμματα, και ένας εξορθολογισμός των δαπανών, με αυστηρά κριτήρια στις αναθέσεις και στους διαγωνισμούς, δίνοντας κίνητρα στις τοπικές επιχειρήσεις και στους τοπικούς προμηθευτές.

4.6 Δημοκρατικός και συμμετοχικός σχεδιασμός

Ένα από τα δυνατά σημεία της αυτοδιοικητικής πολιτικής είναι η εγγύτητά της με τον πολίτη, ειδικά στον Α΄ βαθμό αυτοδιοίκησης. Λόγω αυτής της εγγύτητας η ανταπόκριση είναι πιο άμεση και τα δημόσια αγαθά που προσφέρονται λαμβάνουν υπόψη περισσότερο τις ανάγκες του κοινού. Επίσης, υπάρχει δυνατότητα πολιτικής πίεσης στα εκλεγμένα όργανα. Στους δήμους και σε κάποιες περιφέρειες οι εκλεγμένοι δεν είναι απρόσωποι, αλλά είναι οι γείτονες του πολίτη. Δυστυχώς, όμως, η εγγύτητα δεν έχει μόνο θετικά αποτελέσματα, αλλά, μερικές φορές, είναι και αφορμή για διαφθορά ή πελατειακές σχέσεις. Η αριστερή αντίληψη είναι αντίθετη με παρόμοιου τύπου συμπεριφορές, αλλά βασίζεται στα θετικά της άμεσης επικοινωνίας και της καλύτερης προσφοράς τοπικών δημόσιων αγαθών.

Η βιβλιογραφία, γενικά, υποστηρίζει ότι η διοίκηση και οι κοινότητες μπορούν να προσφέρουν πολιτικές που λαμβάνουν υπόψη τις χωρικές διαστάσεις μέσω μιας δημοκρατικής και συμμετοχικής διαδικασίας (Neumark & Simpson, 2014). Η συμμετοχική πολιτική δείχνει ευαισθησία στις τοπικές ανάγκες, αναγνωρίζοντας πως οι άνθρωποι έχουν συναισθηματικούς δεσμούς με τον τόπο διαμονής τους. Αυτός ο δεσμός δίνει κίνητρα και προωθεί μια αντίληψη διαμοιρασμού της αποφασιστικής εξουσίας.

Στην Ελλάδα έχουν υπάρξει θεσμοθετημένες, αλλά ασυνεχείς, συμμετοχικές πρωτοβουλίες. Η πρώτη οργανωμένη συμμετοχική διαδικασία που νομοθετήθηκε ήταν η πολεοδομική επιτροπή γειτονιάς (Άρθρο 30, Ν.1337/1983, γνωστός και ως Νόμος Τρίτση). Η πολεοδομική επιτροπή γειτονιάς είχε αρμοδιότητες παρακολούθησης των μελετών στην περιοχή που την αφορούσε, και είχε δικαίωμα να εκφράζει την άποψή της και να υποβάλει προτάσεις στα αρμόδια δημοτικά συμβούλια. Η ΚΥΑ Γ.621/59/1984 προσθέτει την αρμοδιότητα να φροντίζει για την ουσιαστική συμμετοχή των κατοίκων, ιδιαίτερα με τη διοργάνωση λαϊκών συνελεύσεων, στην επίλυση των πολεοδομικών προβλημάτων της γειτονιάς. Επόμενοι χωροταξικοί νόμοι δεν την κατήργησαν, αλλά δεν αναφέρουν πλέον πούθενά την επιτροπή γειτονιάς. Πραγματοποιήθηκε αρχικά μια προσπάθεια λειτουργίας του θεσμού, η οποία δεν ευοδώθηκε.

Ο επόμενος σημαντικός συμμετοχικός νόμος αφορούσε τα τοπικά και δημοτικά/περιφερειακά δημοψηφίσματα (Ν. 3463/2006, γνωστός και ως Νέος Δημοτικός Κώδικας). Το τοπικό δημοψήφισμα δύναται να πραγματοποιείται με απόφαση πλειοψηφίας των 2/3 του οικείου συμβουλίου, προκειμένου να ληφθούν αποφάσεις για σημαντικά θέματα που ανήκουν στη σφαίρα των αρμοδιοτήτων του. Τοπικά δημοψηφίσματα, σύμφωνα με τον ανωτέρω νόμο, δεν μπορούν να διεξαχθούν για θέματα εθνικής πολιτικής, καθώς και για θέματα που αφορούν τον προϋπολογισμό του Δήμου ή την επιβολή τελών. Στον "Κλεισθένη Ι" (Ν.4555/2018, άρθρα 131-151) επανεισάγεται η έννοια του τοπικού δημοψηφίσματος, το οποίο δεν αφορά μόνο τους δήμους αλλά και τις περιφέρειες. Τοπικό δημοψήφισμα μπορεί να διεξαχθεί όλες τις χρονικές περιόδους, πλην της προεκλογικής για την ανάδειξη εκπροσώπων στη Βουλή και το Ευρωκοινοβούλιο. Για τη διεξαγωγή του απαιτείται είτε απόφαση των 2/3 από το δημοτικό ή περιφερειακό συμβούλιο, είτε αίτημα του 10% των εγγεγραμμένων εκλογέων του δήμου ή της περιφέρειας. Στον δημόσιο διάλογο για το αντικείμενο του δημοψηφίσματος μπορούν να συμμετάσχουν εκτός από τους τοπικούς φορείς και τα πολιτικά

κόμματα. Ο Νόμος 4674/2020 στο άρθρο 11, παρ. 1 αναστέλλει την ισχύ των άρθρων 133 έως 151 του ν. 4555/2018, δηλαδή τα άρθρα περί δημοτικών και περιφερειακών δημοψηφισμάτων, καθ' όλη τη διάρκεια της δημοτικής και περιφερειακής περιόδου 2020-2023. Συνεπώς, ο θεσμός των τοπικών δημοψηφισμάτων που επανεισήχθη μέσω του Ν. Κλεισθένη, αναστέλλεται δύο χρόνια αργότερα, χωρίς να έχει εφαρμοστεί.

Σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν, είναι σαφώς δημοκρατικότερο το άρθρο που δέχεται την υποβολή αιτήματος δημοψηφίσματος από το 10% των εγγεγραμμένων εκλογέων του δήμου ή της περιφέρειας και σαφώς αντιδημοκρατική η αναστολή των τοπικών δημοψηφισμάτων. Υπήρξαν έντονες αντιδράσεις δημάρχων και της αντιπολίτευσης για την καταστρατήγηση του πνεύματος του νόμου Κλεισθένη.

Ένας θεσμός που όντως είχε μια κάποια λειτουργία ήταν η δημοτική επιτροπή διαβούλευσης (Ν.3852/2010, άρθρο 76, γνωστός ως Καλλικράτης). Πρόκειται για ένα όργανο με συμβουλευτικές αρμοδιότητες, που συγκροτείται με απόφαση του δημοτικού συμβουλίου. Τα μέλη της επιτροπής αποτελούνται από εκπροσώπους των φορέων της τοπικής κοινωνίας και δημότες, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση σε αριθμό ίσο με το 1/3 του αριθμού εκπροσώπων φορέων. Στην πραγματικότητα, ο θεσμός αποδείχτηκε αναποτελεσματικός, καθώς η λειτουργία του προέκυψε γραφειοκρατική και οι δημοτικές αρχές συχνά δεν εκπλήρωναν την υποχρέωση σύγκλησης του οργάνου (Αγγρίου, 2022).

Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο συμμετοχικότητας, που έχει παρουσιαστεί, σε μεγάλο βαθμό δεν έχει εφαρμοστεί. Μια πηγή έμπνευσης για νέους θεσμούς και πολιτικές συμμετοχικές και δημοκρατικές προσεγγίσεις είναι ο ισπανικός νέος δημοτισμός. Ο νέος δημοτισμός επιχειρεί να ενισχύσει τη δημοκρατία των πολλών, να ανατρέψει τη νεοφιλελεύθερη ηγεμονία και να μετασχηματίσει την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι κύριοι τομείς παρέμβασης είναι δύο: η εμπλοκή στους θεσμούς, έτσι ώστε να εξυπηρετούν το συμφέρον των πολιτών, και η πολιτική οργάνωση του φορέα που θα υλοποιήσει αυτή την αλλαγή.

Αυτή η προσέγγιση είχε εκλογικές νίκες και θετικά αποτελέσματα σε πολλές μεγάλες πόλεις της Ισπανίας, με κυριότερες τη Βαρκελώνη και τη Βαλένθια. Η εγγύτητα της τοπικής αυτοδιοίκησης είναι πρόσφορο έδαφος για τη μεταβίβαση των αιτημάτων από τα κινήματα στις δημοτικές αίθουσες εξουσίας. Προτεραιότητα ήταν η διατήρηση δημόσιων αγαθών, όπως η πρόσβαση στην υγεία, στην εκπαίδευση, στο νερό, αλλά και σε άλλα σημαντικά κοινά αγαθά, όπως οι μεταφορές και η κατοικία, που απειλούνταν από τις πολιτικές λιτότητας. Στόχος, επομένως, ήταν ο μετασχηματισμός του αστικού χώρου σε ένα κοινό αγαθό που διαχειρίζονται οι ίδιοι οι πολίτες.

Η καταγραφή των στόχων είναι το ένα σκέλος. Η δυσκολία έγκειται στην εφαρμογή.

• παράδειγμα •

Ισπανία

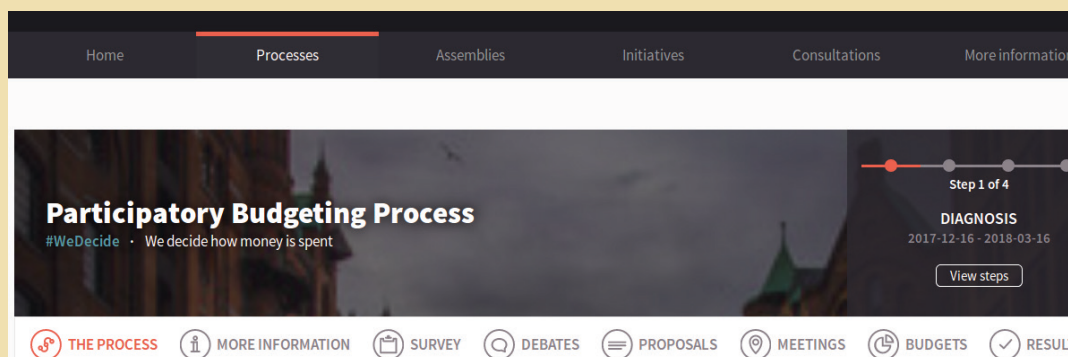
Η Βαρκελώνη υπήρξε χώρος πολιτικού διαλόγου για τον εκδημοκρατισμό και την οργάνωση αυτών των πρωτοβουλιών. Αρχικά οργανώθηκαν διαδικασίες συλλογής υπογραφών και εκδηλώσεων για τον καθορισμό των στόχων και των κοινών αρχών της πολιτικής ατζέντας. Τα πρώτα αποτελέσματα φάνηκαν το 2015, όπου προτάθηκαν διαφανείς διαδικασίες επιλογής υποψηφίων από τη βάση, ένα συλλογικά διαμορφωμένο προεκλογικό

πρόγραμμα, προτάσεις περιορισμού των προνομίων των εκλεγμένων αντιπροσώπων και απαγόρευση χρηματοδότησης από μεγάλους σπόνσορες.

Στις επόμενες αυτοδιοικητικές εκλογές της Ισπανίας, το 2019, η διαδικασία συνεχίστηκε. Σε αυτήν την περίοδο έγινε προσπάθεια περαιτέρω αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών, με τη δημιουργία ψηφιακών εργαλείων διαλόγου και συλλογικής λήψης αποφάσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πλατφόρμα 'Decidim' (αποφασίζουμε στα καταλανικά) της Βαρκελώνης, που ξεκίνησε το 2017. Πρόκειται για μια ελεύθερη και δημοκρατική πλατφόρμα που επιτρέπει τη χρήση και τη διάδοση της πλατφόρμας σε άλλες ενδιαφερόμενες ομάδες πολιτών. Το δημοτικό συμβούλιο της Βαρκελώνης είχε στόχο τη δημιουργία ενός φόρουμ που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την εκπόνηση σχεδίων και την οργάνωση συμμετοχικών προϋπολογισμών. Το 'Decidim' έχει δύο κύρια στοιχεία: τον συμμετοχικό χώρο, που ορίζει πώς θα διεξάγονται οι διαδικασίες, και τους μηχανισμούς που επιτρέπουν μια σειρά διαδράσεων μεταξύ των χρηστών, όπως σχόλια, προτάσεις, ψηφοφορίες, αποτελέσματα, συζητήσεις, ερωτηματολόγια και ενημερωτικά κείμενα. Άρα, οι πολίτες και η δημοτική αρχή συνδιαμορφώνουν την αυτοδιοικητική πολιτική. Η πλατφόρμα αυτή υιοθετήθηκε και από άλλες χώρες, όπως η Γαλλία, το Βέλγιο, το Μεξικό και η Φινλανδία (Decidim, 2023).

Εικόνα 1: Η πλατφόρμα Decidim

Η ουσιαστική διαβούλευση μέσω ψηφιακών εργαλείων και η εκπόνηση προγραμμάτων θα μπορούσε να είναι μια πρωτοβουλία χρήσιμη και για την ελληνική πραγματικότητα. Τα ψηφιακά εργαλεία επιτρέπουν την ενδυνάμωση των πολιτών και την εμπλοκή τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, όμως είναι απαραίτητο να συνδυαστούν με υβριδικά σχήματα, όπου οι πολίτες εκφέρουν την άποψή τους με παραδοσιακούς τρόπους, καθώς οι εξ ολοκλήρου διαδικτυακές μορφές αποκλείουν ομάδες ανθρώπων που δεν έχουν ψηφιακές δεξιότητες. Οι νέοι ψηφιακοί θεσμοί είναι αναγκαίοι για την εκπαίδευση και δημιουργία σκεπτόμενων και ενεργών πολιτών και για τη μεταβίβαση εξουσίας από το κράτος στην κοινωνία.

· παράδειγμα ·

Ιταλία

Μια άλλη πηγή έμπνευσης συμμετοχικών θεσμών είναι οι αντίστοιχες πρακτικές του δήμου της Μπολόνιας, μιας πόλης με μακρόχρονη αριστερή παράδοση. Ο Κανονισμός Αστικών Κοινών της Μπολόνιας, ο οποίος έχει υιοθετηθεί και από άλλες ιταλικές πόλεις, όπως το Τορίνο, η Φλωρεντία και το Μιλάνο, περιέχει τους κανόνες με τους οποίους υλοποιούνται προγράμματα από κοινού με τους πολίτες και τον δήμο. Ο κανονισμός προέκυψε μετά από την εφαρμογή πιλοτικών προγραμμάτων σε τρεις γειτονιές και είχε στόχο τη δημιουργία αστικών κοινών. Σύμφωνα με τον Κανονισμό, είναι δυνατό να υπάρξει πρόταση συνεργασίας ενεργών πολιτών με τον δήμο, μεμονωμένων ή μελών συλλόγων επιχειρηματικού ή κοινωνικού τύπου. Η πρόταση ενδιαφέροντος για το καλό της κοινότητας μπορεί να διατυπωθεί αυθόρμητα ή ως απάντηση σε προτροπή του δήμου. Η συμφωνία ανάμεσα στον δήμο και τους ενεργούς πολίτες ορίζει τη ζώνη εφαρμογής των παρεμβάσεων για τη φροντίδα και την αναζωογόνηση των κοινών αγαθών. Οι παρεμβάσεις αφορούν την προστασία, τη συντήρηση και διατήρηση των κοινών αγαθών, προκειμένου να βελτιωθεί η χρήση τους και η ποιότητα ζωής των πολιτών. Θεσπίζεται η κοινή διεύθυνση των παρεμβάσεων μαζί με πολίτες και διοίκηση. Οι παρεμβάσεις μετατροπής, επιδιόρθωσης και συντήρησης πραγματοποιούνται μέσω μεθόδων σχεδιασμένων από κοινού με στόχο την κοινωνική, οικονομική, τεχνολογική και περιβαλλοντική μέριμνα, με διαδικασίες που βελτιώνουν την ποιότητα ζωής των πολιτών.

Στον Κανονισμό ορίζονται οι δημόσιοι χώροι παρέμβασης: χώροι πρασίνου, πλατείες, δρόμοι, πεζοδρόμια δημόσιας ιδιοκτησίας ή χρήσης, καθώς και ο ιντερνετικός χώρος για τους πολίτες, για τη δημοσίευση ειδήσεων, για τη χρήση υπηρεσιών online και για τη συμμετοχή σε διαδραστικές διαδικασίες. Ορίζεται επίσης ένα κανάλι επικοινωνίας για τη συλλογή, την αξιολόγηση, την ψήφιση και τα σχόλια των προτάσεων που γίνονται από τη διοίκηση και τους πολίτες.

Η συνεργασία βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη, στη δημοσιότητα και διαφάνεια, στην υπευθυνότητα, στη συμπερίληψη και στην αυτονομία των πολιτών. Προϋποθέτει τον έλεγχο των παρεμβάσεων σε σχέση με τις πραγματικές ανάγκες προστασίας του δημόσιου συμφέροντος. Προ της εκτέλεσης των εργασιών υπογράφεται μια συμφωνία συνεργασίας που ορίζει τους στόχους, τη δράση και τη διάρκεια της συνεργασίας, τις κοινές δεσμεύσεις, τον τρόπο συλλογικής χρήσης των κοινών αγαθών που καλύπτονται από τη συμφωνία, τις συνέπειες τυχόν ζημιών σε άτομα ή ιδιοκτησίες κατά τη διάρκεια των παρεμβάσεων και τις μορφές στήριξης που παρέχονται από τον δήμο.

Η παρέμβαση σε δημόσιους χώρους και κτήρια περιλαμβάνει την περιστασιακή ή μόνιμη και συνεχή φροντίδα, την κοινή διεύθυνση και αναζωογόνησή τους, τη βελτίωση της ποιότητας και βιωσιμότητάς τους.

Σημαντική πρωτοβουλία είναι η εξασφάλιση της συλλογικής χρήσης δημόσιων χώρων ή κτηρίων που δεν έχουν καταγραφεί στα δημοτικά προγράμματα συντήρησης.

Προωθείται η κοινωνική καινοτομία, δημιουργώντας υπηρεσίες που εξυπηρετούν κοινωνικές ανάγκες, με νέες μορφές συνεργασίας μέσω πλατφορμών και ψηφιακών χώρων και με άμεση εμπλοκή του τελικού χρήστη της υπηρεσίας στη διαδικασία του σχεδια

σμού και της δημιουργίας υποδομών και προμηθειών.

Ο δήμος, παράλληλα, ενθαρρύνει τη δημιουργία συνεταιρισμών, κοινωνικών επιχειρήσεων, startup με κοινωνικό προσανατολισμό και την ανάπτυξη οικονομικών, πολιτιστικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Προωθεί επίσης τη δημιουργικότητα και τις τέχνες, κυρίως με στόχο την εμπλοκή των νέων.

Η δημοτική αρχή μοιράζεται data, χώρους, υποδομές και ψηφιακές πλατφόρμες με άτομα που συμμετέχουν στη ζωή και στην ανάπτυξη του network της πόλης και σχεδιάζουν μαζί με τον δήμο καινοτόμες υπηρεσίες.

Η συνεργασία με τα σχολεία και τα πανεπιστήμια είναι πρωταρχικής σημασίας για την πρακτική και θεωρητική προετοιμασία στην από κοινού διαχείριση των αγαθών, με συμμετοχή μαθητών και φοιτητών σε δράσεις.

Ένας κρίσιμος παράγοντας στις συμμετοχικές διαδικασίες είναι ο τρόπος εφαρμογής, καθώς τα επιτυχημένα παραδείγματα αναπαράγονται και διαδίδονται από πόλη σε πόλη και από κίνημα σε κίνημα. Είναι, άρα, απαραίτητη η διαθεσιμότητα όλων των δρώντων και η ενασχόληση σε καθημερινή βάση. Τα προγράμματα αποτυγχάνουν ή επιτυγχάνουν ανάλογα με το ποιος, πού, πότε και πώς τα εφαρμόζει.

Σε γενικές γραμμές, ίσως να μπορούσαμε να θέσουμε δύο κριτικές προϋποθέσεις για την επιτυχία χωρικών πολιτικών. Η πρώτη είναι η καλή διοίκηση, που συνεπάγεται την επίβλεψη των προγραμμάτων και τη συνεργασία με τοπικές ομάδες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων οι οποίες εμπλέκουν ευάλωτους πολίτες. Στην καλή διοίκηση συμπεριλαμβάνονται, επίσης, σαφείς στόχοι και διαφανείς λειτουργίες, που ενημερώνουν τους πολίτες και την ευρύτερη κοινή γνώμη, έτσι ώστε να υπάρχει πλήρης ενημέρωση κατά τη λήψη αποφάσεων.

Η δεύτερη προϋπόθεση είναι ότι δεν αρκεί η καλή διοίκηση, αλλά χρειάζεται η επαφή και η κατανόηση μεταξύ των τοπικών παραγόντων και των πολιτών. Η τοπική διοίκηση βρίσκεται στη δύσκολη θέση να πρέπει να αναγνωρίσει τα όρια της εξουσίας της και να μοιραστεί τους πόρους και την ικανότητα λήψης αποφάσεων, βλέποντας πέρα από τον άμεσο εκλογικό κύκλο. Το κίνητρο συχνά των πολιτικών είναι η επανεκλογή τους, που σε ένα ζήτημα που χρειάζεται χρόνο, όπως η περιφερειακή πολιτική, οδηγεί συχνά σε μέτρια αποτελέσματα.

Η περιφερειακή πολιτική, λοιπόν, προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τους τοπικούς πόρους και τις ευκαιρίες με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο, έχει μακροχρόνιο ορίζοντα, καθώς τα αποτελέσματά της δεν είναι συνήθως άμεσα, και μετριάξει τις αρνητικές επιπτώσεις που δημιουργούνται από μη χωρικές οικονομικές πολιτικές. Η πολιτική είναι μακροχρόνια, αλλά κάποιοι στόχοι πρέπει να είναι εμφανείς, προκειμένου να μη δημιουργείται απογοήτευση σε όλους τους συμμετέχοντες και τους ωφελούμενους.

Μεταρρυθμίσεις με πραγματική μη συγκεντρωτική κατεύθυνση κρίνονται απαραίτητες, προκειμένου ο Α΄ και ο Β΄ βαθμός αυτοδιοίκησης να αποκτήσει ουσιαστική αυτοτέλεια και ευρύτερο πεδίο άσκησης πολιτικής.

Η αναβάθμιση και ενημέρωση των πολιτών για τους υπάρχοντες θεσμούς είναι επίσης απαραίτητη. Ο Περιφερειακός Συμπαραστάτης του Πολίτη και της Επιχείρησης θεσμοθετήθηκε από το άρθρο 179 του Νόμου 3852/2010 (Πρόγραμμα Καλλικράτης). Ο Νόμος αναφέρει πως «Ο Περιφερειακός Συμπαραστάτης υποστηρίζεται διοικητικά από τις υπηρεσίες της περιφέρειας, δέχεται

καταγγελίες άμεσα θιγόμενων πολιτών και επιχειρήσεων για κακοδιοίκηση των υπηρεσιών της περιφέρειας, των νομικών της προσώπων και επιχειρήσεων και διαμεσολαβεί προκειμένου να επιλυθούν τα σχετικά προβλήματα, ενώ είναι υποχρεωμένος να απαντά εγγράφως ή ηλεκτρονικά εντός τριάντα (30) ημερών στους διοικούμενους».

Πρόκειται άρα για ένα ανεξάρτητο όργανο με στόχο την επίλυση προβλημάτων κακοδιοίκησης με ρόλο διαμεσολαβητικό. Ο Περιφερειακός Συμπαραστάτης του Πολίτη και της Επιχείρησης δεν έχει την εξουσία να επιβάλλει δεσμευτικά το αποτέλεσμα της κρίσης του, όμως βάσει της διάταξης 179 του Ν. 3852/2010 καταθέτει ετησίως την επιβαλλόμενη έκθεση που προβλέπεται. Η έκθεση είναι επίσημο έγγραφο που παρουσιάζεται και συζητείται στην ειδική δημόσια συνεδρίαση του Περιφερειακού Συμβουλίου με στόχο τον απολογισμό των πεπραγμένων της Περιφερειακής Αρχής.

Η έλλειψη της δυνατότητας του Περιφερειακού Συμπαραστάτη του Πολίτη να παρεμβαίνει σε κάποιες περιπτώσεις δεσμευτικά δημιουργεί την αίσθηση της αδικίας σε πολίτες ή επιχειρήσεις, ειδικά όταν αποδεικνύεται το δίκαιο του αιτήματός τους. Η επίσημη καταγραφή των παραπόνων και καταγγελιών είναι σημαντική για τη λογοδοσία των αρχών καθώς και ως εργαλείο πολιτικής πίεσης.

Στην Ελλάδα υπάρχει η δυνατότητα διαβούλευσης, αλλά σε μεγάλο βαθμό δεν είναι ουσιαστική και λειτουργεί περίπου ως δημοσκόπηση για τη στήριξη ή όχι του συγκεκριμένου προγράμματος ή νόμου. Η διαβούλευση θα πρέπει να είναι πραγματική και όχι να εξυπηρετεί μόνο σκοπούς φαινομενικής διαφάνειας και έρευνας γνώμης.

Το τοπικό επίπεδο είναι πρόσφορο για πειραματισμούς και κοινωνικές καινοτομίες. Για παράδειγμα, οι περιφέρειες μπορούν να εξετάσουν προγράμματα υπέρ των μικρομεσαίων και οικογενειακών επιχειρήσεων και να βρουν τρόπους υποστήριξής τους. Όμως, οι καινοτόμες ιδέες δεν θα καταργήσουν εύκολα το γεγονός ότι οι δύσκολες αποφάσεις είναι μέρος της εφαρμογής της πολιτικής.

Ο νόμος 4445/2016 (ΦΕΚ Α 236/19-12-2016) Εθνικός Μηχανισμός Συντονισμού, Παρακολούθησης και Αξιολόγησης των Πολιτικών Κοινωνικής Ένταξης και Κοινωνικής Συνοχής, δημιουργεί τον θεσμό του Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης, ο οποίος επιδιώκει την αποτελεσματική παρακολούθηση και τον συντονισμό των στόχων, που εξειδικεύονται στο πλαίσιο της Π.Ε.Σ.Κ.Ε, δηλαδή ασχολείται με τις τοπικές ανάγκες κοινωνικής προστασίας, πρόνοιας και αλληλεγγύης, με την αποτύπωση και χαρτογράφηση των χωρικών διαστάσεων της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το Παρατηρητήριο εκπονεί ετήσια Περιφερειακή Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης για τη διαπίστωση των επιπτώσεων συγκεκριμένων πολιτικών στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της Περιφέρειας

Η θέσπιση του Παρατηρητηρίου ήταν μια θετική ενέργεια, καθώς εισάγει τη χωρική διάσταση στην κοινωνική αλληλεγγύη και αυξάνει τη συμμετοχή των περιφερειών στις διαδικασίες. Τα θετικά αποτελέσματα ποικίλουν από περιφέρεια σε περιφέρεια και εξαρτώνται από την εφαρμογή του νόμου επιτυχώς ή μη, ανάλογα και με την καταγραφή των προβλημάτων και την πολιτική βούληση των εκλεγμένων περιφερειακών συμβουλίων.

Μια περίπτωση επιτυχημένης εφαρμογής του προαναφερθέντος νόμου είναι η περιφέρεια Κρήτης, όπου, σε συνεργασία με το τοπικό πανεπιστήμιο και φορείς, έχει ιδρυθεί το Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης. Η μελέτη του φαινομένου έχει βοηθήσει τον καλύτερο σχεδιασμό και την εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής προς όφελος των ευάλωτων ομάδων της νήσου.

Η απλή αναλογική στις εκλογές θα μπορούσε να λειτουργήσει ως κίνητρο για συνεργασία και ουσιαστική ανταλλαγή απόψεων μεταξύ παρατάξεων και φορέων της αυτοδιοίκησης. Σήμερα, η

κατεύθυνση στην αυτοδιοίκηση είναι πολύ συγκεντρωτική, με τους δημάρχους και τους περιφερειάρχες να έχουν ιδιαίτερα βαρύνοντα ρόλο στη λήψη των αποφάσεων. Οι αντιπεριφερειάρχες χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Στους χωρικούς (πχ. Αντιπεριφερειάρχης Ηλείας, Άρτας κλπ) και στους θεματικούς (πχ Αντιπεριφερειάρχης περιβάλλοντος, τουρισμού κλπ). Η απλή αναλογική θα μπορούσε να έχει κάποιους αντιπεριφερειάρχες που δεν ανήκουν απαραίτητα στην παράταξη του/της Περιφερειάρχη, αλλά να τοποθετούνται σε αυτή τη θέση λόγω τεχνογνωσίας και εξειδίκευσης.

Η σύγχρονη αριστερή περιφερειακή πολιτική αναγνωρίζει πως χρειάζεται μια υπέρβαση του πολιτικού μοντέλου που λειτουργεί από τα πάνω προς τα κάτω. Η πολιτική χρειάζεται συμμαχίες με τους ενδιαφερόμενους, με τους χρήστες των υπηρεσιών, αλλά και με τους υπαλλήλους που την υλοποιούν.

Οι διαπεριφερειακοί οργανισμοί είναι επίσης ένα εργαλείο που προωθεί τη συνεργασία μεταξύ διαφορετικών φορέων. Η ιταλική περιφέρεια Απουλία, για παράδειγμα, συμμετέχει με επιτυχία σε πολλούς διαπεριφερειακούς οργανισμούς. Ένας από αυτούς τους οργανισμούς είναι το ADRION, που υλοποιεί το πρόγραμμα Blue Boost, με στόχο την προώθηση καινοτόμων ιδεών στις θαλάσσιες δραστηριότητες (αλιεία, ναυπηγική κλπ). Αυτοί οι οργανισμοί προωθούν τη συνεργασία μεταξύ περιφερειών, κατά την οποία αντιπρόσωποι από την Απουλία συναντώνται με αντιπροσώπους από την Εμίλια Ρομάνια, από το Βένετο και από το εξωτερικό, όπου συζητούνται προγράμματα και επιτυχημένες πρακτικές. Τα τοπικά πανεπιστήμια είναι σημαντικό να συμμετέχουν σε αυτούς τους φορείς με τις έρευνές τους και με παροχή τεχνογνωσίας.

Το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο συχνά αγνοεί τις διαφορές ανάμεσα στις πιο αναπτυγμένες περιφέρειες και σε αυτές που υστερούν. Το πλαίσιο για τη διαπεριφερειακή συνεργασία δεν λαμβάνει υπόψη τη σημασία της συμμετοχής των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών σε προγράμματα, έτσι ώστε το υπαλληλικό και πολιτικό προσωπικό να αποκτήσει εμπειρία και μέσω του διαλόγου να ερευνήσει καινοτόμες προτάσεις.

Αναφέραμε ότι η περιφερειακή πολιτική προσπαθεί να τονίσει τα πλεονεκτήματα της κάθε περιοχής. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα που προσπάθησε να εξετάσει τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα με συμμετοχικό τρόπο έλαβε χώρα στην Πολωνία. Η περιφέρεια του Πομόρσκι υλοποίησε ένα πρόγραμμα από τα κάτω το οποίο, εν συντομία, ακολουθούσε τα εξής 6 βήματα:

1. Αξιολόγηση των περιφερειακών δυνατών σημείων και αδυναμιών με δημόσια διαβούλευση και δημιουργία συνεργασιών μεταξύ φορέων.
2. Αναζήτηση προτάσεων από τους ερευνητές και από την τοπική κοινότητα για προγράμματα έξυπνης εξειδίκευσης¹⁸.
3. Αρχική αξιολόγηση των προτάσεων από ειδικούς επιστήμονες και εκ νέου δημόσια διαβούλευση.
4. Επιλογή 4 προγραμμάτων.
5. Σχέδιο υλοποίησης για κάθε εξειδίκευση.
6. Συμφωνίες συνεργασίας με προτεραιότητα χρηματοδότησης από εθνικούς και ευρωπαϊκούς πόρους.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, θα ήταν ενδιαφέρουσα μια συλλογική διαδικασία ανάλυσης των δυνατών σημείων και αδυναμιών της κάθε περιφέρειας, βάσει της οποίας θα σχεδιαστούν προ-

¹⁸ Η έξυπνη εξειδίκευση είναι η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης που προσδιορίζεται από τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και χαρακτηριστικά της εκάστοτε περιοχής και προωθεί τον μετασχηματισμό της περιφερειακής οικονομίας μέσω διαδικασιών επιχειρηματικής καινοτομίας και ευκαιριών

τάσεις που ενθαρρύνουν τις επενδύσεις σε κλάδους που ενισχύουν το διαπεριφερειακό συγκριτικό πλεονέκτημα. Παράλληλα, αυτή η διαδικασία, στην οποία εκφέρουν γνώμη και οι τοπικές κοινότητες, βοηθά στην εδραίωση μιας κουλτούρας ενημέρωσης, λογοδοσίας και διαφάνειας.

Θα είναι χρήσιμη και η βελτίωση των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων, ούτως ώστε να γίνεται αποτελεσματικότερος ο σχεδιασμός και η αξιολόγηση και υλοποίηση των προγραμμάτων. Σε άλλες χώρες, όπως η Ιταλία για παράδειγμα, η στατιστική Αρχή, ISTAT, έχει προσβάσιμα εκτενή στατιστικά στοιχεία για τα διάφορα τοπικά επίπεδα (π.χ. τοπικά όρια φτώχειας, που αντανακλούν τις διαφορές στα εισοδήματα και στην αγοραστική δύναμη και τις τιμές ανά περιοχή).

Η συνεργασία και ανταλλαγή απόψεων και τεχνογνωσίας μεταξύ των περιφερειών και των Δήμων είναι εκ των ων ουκ άνευ και ο ανταγωνισμός μεταξύ διαφορετικών αυτοδιοικητικών ενότητων δεν επιφέρει θετικά αποτελέσματα για κανέναν.

5. Συμπεράσματα

Εξετάσαμε αρχικά τις ανισότητες στην Ευρώπη και την εν Ελλάδα κατάσταση, την ιστορική τους διάσταση και τις διάφορες θεωρίες που αναφέρονται στην αντιμετώπισή τους. Η ενασχόληση με τη γεωγραφική υπόσταση των οικονομικών φαινομένων έχει μακρόχρονη παράδοση και η περιφερειακή επιστήμη αποτελεί έναν από τους πιο δυναμικούς επιστημονικούς κλάδους. Οι διαφορές μεταξύ χωρών, περιφερειών και πόλεων είναι αντιληπτές από τις κοινωνίες, η περιφερειακή επιστήμη, επομένως, στοχεύει στην κατανόηση αυτής της άνιση χωρικής κατανομής και στην επίλυση των περιφερειακών προβλημάτων.

Εν συντομία, μπορούμε να ορίσουμε δύο ομάδες θεωριών όσον αφορά στην περιφερειακή επιστήμη, τις θεωρίες σύγκλισης και τις θεωρίες απόκλισης. Η πρώτη ομάδα θεωριών είναι εγγύτερη στα νεοκλασικά οικονομικά και υποστηρίζει ότι μακροχρόνια οι δυνάμεις της οικονομίας οδηγούν τις περιφέρειες προς μια τάση σύγκλισης. Οι θεωρίες απόκλισης ή οικονομικά της συσσώρευσης αναφέρονται σε μια όλο και πιο άνιση χωρική κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας λόγω οικονομικών φαινομένων όπως η αυξανόμενη απόδοση κλίμακας, οι οικονομίες συγκέντρωσης και το κόστος μεταφοράς. Η ιστορική εμπειρία και η ανάλυση των θεωριών βοηθά στη διατύπωση νέων προτάσεων και πολιτικών, από μια αριστερή σκοπιά αποκεντρωμένης ανάπτυξης, που προάγει την οικονομική, πολιτισμική ανάπτυξη, την ισότητα των φύλων, κατά όλων των μορφών διακρίσεων, καθώς και το σεβασμό στο περιβάλλον και τη δημοκρατική συμμετοχή.

Η εφαρμογή περιφερειακής πολιτικής στην Ελλάδα συνιστά ένα σύνθετο πρόβλημα, καθώς εξαρτάται από την πολιτική κατεύθυνση και βούληση των κυβερνήσεων, αλλά και από τα –πολλές φορές– αντικρουόμενα συμφέροντα των διαφόρων χωρών της ΕΕ, που, συνεπώς, τείνουν να προωθούν τις δικές τους προτεραιότητες και τα χρηματοδοτικά προγράμματα που τις ευνοούν, ανάλογα και με τις πολιτικές σκοπιμότητες που θέλουν να εξυπηρετήσουν.

Η Ελλάδα αντιμετωπίζει ένα χρόνιο πρόβλημα ανισότητας στην ανάπτυξη των περιφερειών. Η Αττική κατέχει προεξάρχουσα θέση στην οικονομία της χώρας με την πλειονότητα των άλλων περιφερειών να υστερούν. Τουριστικές περιοχές όπως το Νότιο Αιγαίο και οι Ιόνιες Νήσοι διακρίνονται στους δείκτες διαθέσιμου εισοδήματος και κατά κεφαλήν ΑΕΠ, με τις καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Οι νησιωτικές περιφέρειες, όμως, μετά την πανδημία, παρουσίασαν μια έντονη επιδείνωση στους δείκτες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ενδιαφέρον επίσης είναι το γεγονός ότι η Στερεά Ελλάδα παρουσιάζει μια κάποια αναπτυξιακή δυναμική, η οποία πιθανώς οφείλεται στην εγγύτητα και στη σύνδεσή της με την Αττική.

Όλες, όμως, οι ελληνικές περιφέρειες υστερούν σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους. Κατατάσσονται ανάμεσα στις φτωχότερες στην ΕΕ και, μάλιστα, αντί να συγκλίνουν, αποκλίνουν από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο από την εποχή της οικονομικής κρίσης και έπειτα.

Η περιφερειακή πολιτική είναι δύσκολη και πολύπλοκη, αλλά είναι εφικτές αριστερές περιφερειακές πολιτικές. Γενικά, θα μπορούσαμε να ορίσουμε πέντε διαστάσεις παρέμβασης, οι οποίες

συνδυάζονται και είναι στενά συνδεδεμένες: Οι 5 τομείς είναι:

1. Υποδομές
2. Αγροτική Ανάπτυξη
3. Πράσινη μετάβαση και περιβαλλοντική πολιτική
4. Ευκαιρίες και χωρική δικαιοσύνη
5. Δημοκρατικός και συμμετοχικός σχεδιασμός

Ο **πρώτος** τομέας είναι αυτός που συζητείται συχνά δημοσιογραφικά και πολιτικά, καθώς ο ρόλος των δημόσιων επενδύσεων στις **υποδομές** είναι ένα επίκαιρο ζήτημα που δημιουργεί προσδοκίες ανάπτυξης, αλλά και βελτίωσης της ποιότητας ζωής των ανθρώπων. Οι υποδομές και τα λεγόμενα μεγάλα έργα είναι ο κύριος άξονας της περιφερειακής πολιτικής, διότι δημιουργούν πολλές θέσεις εργασίας, αλλά έχουν και ορατά αποτελέσματα. Τα μεγάλα έργα συνεπάγονται παραγωγικές υποδομές, όπως είναι οι δρόμοι, τα λιμάνια, οι σιδηροδρομικές γραμμές κλπ, ενώ οι υποδομές γενικότερα μπορεί να είναι κοινωνικές (υγείας, πολιτισμού, εκπαίδευσης) και αστικές (δίκτυα αποχέτευσης, ύδρευσης, πράσινο κλπ).

Η περιφερειακή πολιτική πρέπει να αξιολογήσει τις ανάγκες και να σχεδιάσει την ολοκλήρωση του δικτύου υποδομών, βελτιώνοντας τις συνδέσεις μεταξύ κέντρων μεταφοράς αεροδρομίων, λιμανιών και των κύριων περιοχών οικονομικής δραστηριότητας. Με τη χρήση ψηφιακών πλατφορμών, αλλά και μέσω της άμεσης φυσικής παρουσίας, επιτροπές ενεργών πολιτών και τοπικών φορέων πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να συζητούν και να υποβάλλουν προτάσεις στην αυτοδιοίκηση. Οι τοπικές κοινωνίες γνωρίζουν καλύτερα ποιες είναι οι ανάγκες τους, ποια δίκτυα χρειάζεται να δημιουργηθούν και ποια να βελτιωθούν.

Σε αυτή την κατεύθυνση επενδύσεις υποδομών με αναπτυξιακό χαρακτήρα είναι έργα όπως η αναβάθμιση της Εθνικής Οδού Άρτας-Καρδίτσας και Άρτας-Τρικάλων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια σε μεγάλο βαθμό ενιαία αγορά μεταξύ των τριών πόλεων και να μπορούν να διαθέτουν μεγαλύτερη παραγωγική ισχύ. Ο προαστιακός Βόλου-Λάρισας είναι ένα άλλο έργο που θα μπορούσε να προσδώσει στην περιοχή αναπτυξιακή δυναμική.

Ο **δεύτερος** τομέας είναι η **αγροτική πολιτική**, η οποία αναγνωρίζει τις αναπτυξιακές ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής, ενισχύοντας τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα. Οι συνεταιρισμοί και η κοινωνική οικονομία έχουν σημαντικό ρόλο σε αυτή την κατεύθυνση.

Συχνά, οι φτωχότερες ή οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές στο εσωτερικό μιας περιφέρειας έχουν σαφώς αγροτικό χαρακτήρα, που συνεπάγεται την ανάγκη ενός σχεδίου αγροτικής ανάπτυξης. Ένα χαρακτηριστικό της αγροτικής παραγωγής στην Ελλάδα είναι η μικρή κλίμακα, καθώς οι αγρότες έχουν συνήθως σχετικά μικρά κτήματα σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Οι μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις είναι ένα γνώρισμα της ελληνικής οικονομίας. Επομένως, ένα χρήσιμο εργαλείο για τους αγρότες και τους κτηνοτρόφους είναι οι συνεταιρισμοί, που θα βοηθούν τους παραγωγούς να μορφοποιούν τα προϊόντα τους, να τα συσκευάζουν και να τα πουλούν, εκμεταλλευόμενοι τις οικονομίες κλίμακας. Επομένως, είναι αναγκαία η πολιτική βούληση για την προώθηση αυτού του είδους συνεταιριστικής και κοινωνικής οικονομίας.

Οι αυτοδιοικητικές αρχές μπορούν να οργανώνουν σεμινάρια, προσφέροντας τεχνογνωσία σε ζητήματα παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων, καθώς η αγροτική παραγωγή στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από χαμηλή ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών και μεθόδων.

Ο **τρίτος** τομέας είναι η πράσινη μετάβαση και η **περιβαλλοντική πολιτική**. Δεν νοείται αριστερή περιφερειακή πολιτική την εποχή της κλιματικής κρίσης χωρίς τη διάσταση του περιβάλλοντος. Υπάρχει ένα έλλειμμα περιβαλλοντικών μελετών στις αυτοδιοικητικές αρχές, το οποίο χρειάζεται να καλυφθεί έτσι ώστε να υλοποιηθούν τα προγράμματα που επιβάλλονται για την επίτευξη μιας πιο βιώσιμης ανάπτυξης.

Η πολυπλοκότητα μέτρησης των φαινομένων που εξετάζονται συνιστά ένα σημαντικό πρόβλημα για την περιβαλλοντική διάσταση της περιφερειακής πολιτικής, που επιτείνεται από την έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού. Η περιβαλλοντική πολιτική χρειάζεται εργασιακή εξειδίκευση, σεμινάρια, αλλά και, σε κάποιες περιπτώσεις, προσλήψεις κατάλληλου προσωπικού.

Τα οφέλη από τη συνεργασία πολιτών και αυτοδιοίκησης είναι πολλά, όπως η δημιουργία πρωτοβουλιών ενεργειακών κοινοτήτων, πάρκων ανακύκλωσης και εξεύρεσης καινοτόμων τρόπων αξιοποίησης των επεξεργασμένων απορριμμάτων.

Ο **τέταρτος** τομέας αφορά τις **ευκαιρίες και τη χωρική δικαιοσύνη**, δηλαδή προσπαθεί να καταπολεμήσει τις ανισότητες σε επίπεδο ευκαιριών και κοινωνικής αλληλεγγύης, καθώς σε πολλές περιοχές της χώρας υπάρχει ένα διάχυτο αίσθημα δυσαρέσκειας και απαισιοδοξίας για το μέλλον. Οι άνθρωποι δεν πρέπει να νιώθουν παραμελημένοι λόγω του τόπου κατοικίας τους, ούτε πολίτες Β' κατηγορίας.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η υπερβολική συγκέντρωση πληθυσμού στην πρωτεύουσα και στα μεγάλα αστικά κέντρα κάνει αναγκαία την αποκέντρωση του δημόσιου τομέα, που συνιστά ένα χρήσιμο εργαλείο περιφερειακής πολιτικής. Η μεταφορά αρμοδιοτήτων και οργανισμών συμβάλλει στην απεξάρτηση από το κέντρο και ενεργοποιεί ένα ανθρώπινο δυναμικό λιγότερο δραστηριοποιημένο. Επίσης, μπορεί να κριθεί σκόπιμη η σύσταση νέων οργανισμών ή υπηρεσιών όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο. Μετακινούνται έτσι οι δημόσιες δαπάνες σε ένα βαθμό προς την κατεύθυνση των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών.

Η απουσία δομών υγείας, εκπαίδευσης και μέσων μεταφοράς εξαναγκάζει πολλούς ανθρώπους να μετακινηθούν στα μεγάλα αστικά κέντρα, με την ύπαιθρο να ερημώνεται. Επομένως, είναι αναγκαία η εφαρμογή μιας πολιτικής που θα παρέχει ποιοτικές δημόσιες υπηρεσίες στους κατοίκους αυτών των περιοχών.

Οι κοινωνικές συμπράξεις, εκτός από την αξιοποίηση ενός ανθρώπινου δυναμικού που ήταν ανενεργό, δημιουργούν αισθήματα κοινής ωφέλειας και δραστηριοποίησης. Το πλεονέκτημα των κοινωνικών αναπτυξιακών συμπράξεων είναι, επίσης, η μείωση του κόστους διαμεσολάβησης και γραφειοκρατίας υπέρ του πολίτη. Στην περίπτωση της Ελλάδας οι ΚΟΙΝΣΕΠ θα μπορούσαν να ενσωματωθούν σε ένα επιχειρηματικό πλαίσιο που προωθεί τη βιωσιμότητα και τη δημιουργία συστάδων κοινωνικών επιχειρήσεων. Οι περιφερειακές αναπτυξιακές επιχειρήσεις θα μπορούσαν να παρέχουν υπηρεσίες θερμοκοιτίδας, δικτύωσης και κατάρτισης μελών κοινωνικών επιχειρήσεων. Ο συνδυασμός εργαλείων επιχειρηματικότητας και συμβουλευτικής λειτουργίας βοηθά στη δημιουργία ενός δομημένου πλάνου οικονομικής παρέμβασης.

Η πρόσβαση σε πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες είναι εξαιρετικά σημαντική για να μην έχουν οι πολίτες την αίσθηση κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης.

Ο **πέμπτος** τομέας είναι ο **δημοκρατικός και συμμετοχικός σχεδιασμός**. Η αριστερή περιφερειακή πολιτική βασίζεται στη λογοδοσία και στον διάλογο με τους κατοίκους, τους τοπικούς φορείς και την κοινωνία των πολιτών.

Σε αυτή τη κατεύθυνση υπάρχουν επιτυχημένα παραδείγματα. Ο ισπανικός νέος δημοτισμός αποτελεί υπόδειγμα νέων θεσμών και πολιτικών διαμορφωμένων από τα κάτω. Ο νέος δημοτισμός επιχειρεί να ενισχύσει τη δημοκρατία των πολλών, να αμφισβητήσει τη νεοφιλελεύθερη ηγεμονία και να αλλάξει την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι κύριοι τομείς παρέμβασης είναι δύο: η συμμετοχή στους θεσμούς, έτσι ώστε να ικανοποιούν τα αιτήματα των πολιτών, και η πολιτική οργάνωση του φορέα που θα υλοποιήσει αυτή την αλλαγή.

Μια άλλη πηγή έμπνευσης συμμετοχικών θεσμών είναι οι αντίστοιχες πρακτικές του δήμου της Μπολόνιας. Ο Κανονισμός Αστικών Κοινών της Μπολόνιας, ο οποίος έχει υιοθετηθεί και από άλλες ιταλικές πόλεις, όπως το Τορίνο, η Φλωρεντία και το Μιλάνο, περιέχει τους κανόνες με τους

οποίους εφαρμόζονται προγράμματα από κοινού με τους πολίτες και τον δήμο.

Στην Ελλάδα υπάρχει η δυνατότητα διαβούλευσης, αλλά σε μεγάλο βαθμό δεν είναι ουσιαστική και λειτουργεί περίπου ως δημοσκόπηση για τη στήριξη ή όχι του συγκεκριμένου προγράμματος ή νόμου. Η διαβούλευση θα πρέπει να είναι ουσιαστική και όχι να εξυπηρετεί μόνο σκοπούς φαινομενικής διαφάνειας και έρευνας γνώμης.

Η σύγχρονη αριστερή περιφερειακή πολιτική αναγνωρίζει πως χρειάζεται μια υπέρβαση του πολιτικού μοντέλου που λειτουργεί από τα πάνω προς τα κάτω. Η πολιτική χρειάζεται συμμαχίες με τους ενδιαφερόμενους, με τα κινήματα, με τους χρήστες των υπηρεσιών, αλλά και με τους υπαλλήλους που την υλοποιούν.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, θα ήταν ενδιαφέρουσα μια διεξοδική ανάλυση των δυνατών σημείων και των αδυναμιών της κάθε περιφέρειας, βάσει της οποίας θα σχεδιασθούν προτάσεις που ενθαρρύνουν τις επενδύσεις σε κλάδους που ενισχύουν το διαπεριφερειακό συγκριτικό πλεονέκτημα. Παράλληλα, αυτή η διαδικασία, στην οποία εκφέρουν γνώμη και οι τοπικές κοινότητες, βοηθά στην εδραίωση μιας κουλτούρας ενημέρωσης, λογοδοσίας και διαφάνειας.

Εν κατακλείδι, η εφαρμογή μιας αριστερής περιφερειακής πολιτικής απαιτεί βαθειά γνώση, ενσυναίσθηση, σεβασμό του περιβάλλοντος, κατανόηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στον σχεδιασμό και στη διαχείριση των θεμάτων που την αφορούν.

Βιβλιογραφία

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2002). "The political economy of the Kuznets curve". *Review of development economics*, 6(2), 183-203.
- Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2002). "Reversal of fortune: Geography and institutions in the making of the modern world income distribution". *The Quarterly journal of economics*, 117(4), 1231-1294.
- Apostolopoulos, N., Liargovas, P., Stavroyiannis, S., Makris, I., Apostolopoulos, S., Petropoulos, D., & Anastasopoulou, E. (2020). "Sustaining rural areas, rural tourism enterprises and EU development policies: A multi-layer conceptualisation of the obstacles in Greece". *Sustainability* (Switzerland), 12(18). <https://doi.org/10.3390/su12187687>
- Artelaris, P. (2021). "Regional economic growth and inequality in Greece". *Regional Science Policy and Practice*, 13(1).
- Barkley, D. L., Henry, M. S., & Bao, S. (1996). "Identifying 'Spread' versus 'Backwash' Effects in Regional Economic Areas: A Density Functions Approach". *Land Economics*, 72(3), 336–357. <https://doi.org/10.2307/3147201>
- Barro, R. J., & Xavier Sala-i-Martin. (1992). "Convergence". *Journal of Political Economy*, 100(2), 223–251.
- Barro, R. J., Mankiw, N. G., Sala-i-Martin, X. (1995), "Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth." *American Economic Review*, 85(1), pp. 103-115.
- BBC. (2016). Greece fined €10m for breaking EU waste rules. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-37296789>
- Bolea, R, Duarte L., Hewings G.J.D., Jimenez, S., & Sanchez-Chòliz, J. (2022). "The role of regions in global value chains: an analysis for the European Union". *Papers in Regional Science*, 101 (4), 771-794.
- Borts GH, Stein JL (1964) *Economic Growth in a Free Market*. Columbia University Press, New York
- Bradshaw, Jonathan and Mayhew, Emese (2010) "Understanding extreme poverty in the European Union". *European Journal of Homelessness*, 4. pp. 171-186.
- Bristow, G., & Healy, A. (2020). *Handbook on Regional Economic Resilience*. In Handbook on Regional Economic Resilience.
- Bullard, R. & Johnson, G. (2000) "Environmentalism and public policy: Environmental justice: Grassroots activism and its impact on public policy decision making". *J. Soc. Issues*, 56, 555–578
- Canadian Government. (2022). The Government of Canada releases results of the first five years of the Oceans Protection Plan Available at: <https://www.canada.ca/en/transport-canada/news/2022/11/the-government-of-canada-releases-results-of-the-first-five-years-of-the-oceans-protection-plan.html>
- Chisholm, M. (1974). "Regional Policies for the '70's". *The Geographical Journal*, 140 (2), 215-231.
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Darmstadt, 1980 (πρώτη έκδοση: Jena, 1933).

- Commission. (2017). Competitiveness in low-income and low-growth regions The lagging regions report. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/studies/lagging_regions%20report_en.pdf
- Cörvers, F. & Mayhew, K. (2021) "Regional inequalities: causes and cures". *Oxford Review of Economic Policy*. 37 (1), pp. 1–16
- Crescenzi R. & Harman O. (2023). *Harnessing Global Value Chains for Original Development: how to upgrade through regional policy, FDI and trade*. (1st ed.). Routledge.
- Cutts, D., Goodwin, M., Heath, O., and SurrIDGE, P. (2020). "Brexit, the 2019 general election and the realignment of British politics". *Polit. Q.* 91, 7–23
- Dalingwater, L. (2011). "Regional performance in the UK under new labour". *Observatoire de la société Britannique* 10, 115–136
- Decidim (2023). Decidim: A brief overview. Available at: <https://docs.decidim.org/en/develop/whitepaper/decidim-a-brief-overview.html>
- Deidda, B (2023). L'autonomia differenziata spacca il Paese. Magistratura Democratica. Available at: <https://www.questionegiustizia.it/articolo/l-autonomia-differenziata-spacca-il-paese>
- Eurostat. (2022). Eurostat regional yearbook 2022 edition URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/15234730/15242104/KS-HA-22%E2%80%91EN-N.pdf/ffb89e8c-a7c9-517e-101f-13462ba1cf65?t=1667398021883>
- Fogel, Robert W. (December 1987). "Some Notes on the Scientific Methods of Simon Kuznets". *National Bureau of Economic Research*. pp. 26–7
- Friedmann, J. (1966). *Regional development policy* (Vol. 36). Cambridge, MA: MIT Press.
- Giannetti, B. F., Agostinho, F., Almeida, C. M. V. B., & Huisingh, D. (2015). "A review of limitations of GDP and alternative indices to monitor human wellbeing and to manage eco-system functionality". In *Journal of Cleaner Production* (Vol. 87, Issue 1).
- Goldsmith, W (1978) "Marxism and Regional Policy: An Introduction". *Review of Radical Political Economics*, 10(3), 13-17.
- Gourgouletis, N., Bariamis, G., & Baltas, E. (2020). "Water saving potential in the RBD of Thessaly". *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 16.
- Gramsci A. (1916), "Il Mezzogiorno e la Guerra, ne Il grido d'Italia". *La Questione Meridionale, a cura di F. De Felice e V. Parlato*, Roma 1066, p.56.
- Harvey, D. (1975). "The geography of capitalist accumulation: a reconstruction of the Marxian theory". *Antipode*, 7(2), 9-21.
- Holgersen, S. (2020). "Special Planning and Marxism: Looking Back, Going Forward". *Antipode*, 52, p. 800-824.
- Homsy, G. C., Liu, Z., & Warner, M. E. (2019). "Multilevel Governance: Framing the Integration of Top-Down and Bottom-Up Policymaking". *International Journal of Public Administration*, 42(7). <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1491597>
- Hooghe, Liesbet; Marks, Gary; Schakel, Arjan H.; Niedzwiecki, Sara; Chapman-Osterkat, Sandra; Shair-Rosenfield, Sarah; Regional authority index (RAI) v.3, EUI Research Data, 2021, Robert Schuman Centre for Advanced Studies Retrieved from Cadmus, European University Institute Research Repository, at: <https://hdl.handle.net/1814/70298>

- Iammarino, S.; Rodriguez-Pose, A.; & Storper, M. (2019). "Regional inequality in Europe: Evidence, theory and policy implications". *Journal of Economic Geography*, 19(2).
- Kanton Glarus (2019). *Umsetzung der Neuen Regional-Politik im Kanton Glarus: Kantonales Umsetzungsprogramm (2020-2023)*
- Karanikolas, P., & Hatzipanteli, S. (2010). "The decentralization process of rural development policy in Greece". *European Planning Studies*, 18(3).
- Krugman, P. (1992). *Geography and trade*. MIT press.
- Kuznets, S. (1966). *Modern Economic Growth: Rate, Structure, and Spread*, Yale University Press, New Haven.
- Le Marois, M (1995). ESPACE, Northern Regional Network of Management Workshops: The importance of training, counselling, and follow-up: lessons from France in Self-Employment programmes for the unemployed: papers and proceedings from a joint US department of labor/OECD International Conference.
- Lösch, A. (1938). "Wo gilt das Theorem der komparativen Kosten?". *Weltwirtschaftliches Archiv*, 48, 45–65.
- Mahajan, A. (2023). "Highways and segregation", *Journal of Urban Economics*, 14 (11)
- Massey, D. (1995). *Spatial divisions of labour: social structures and the geography of production*. Bloomsbury Publishing.
- Mastronardi & Giacci. (2011) Le performance delle aziende agrarie con e senza agriturismo: un confronto con i dati RICA. URL: <https://agrireregionieuropa.univpm.it/it/content/article/31/26/le-performance-delle-aziende-agrarie-con-e-senza-agriturismo-un-confronto-con>
- Moustairas, I., Vardopoulos, I., Kavouras, S., Salvati, L., & Zorpas, A. A. (2022). "Exploring factors that affect public acceptance of establishing an urban environmental education and recycling center". *Sustainable Chemistry and Pharmacy*, 25. <https://doi.org/10.1016/j.scp.2022.100605>
- Myrdal, G., & Sitohang, P. (1957). *Economic theory and under-developed regions*.
- Neumark, D & Simson, H, (2014). "Place-based policies", *National Bureau of Economic Research*.
- OECD (2020). OECD Economic Surveys Greece. URL: <https://www.oecd.org/economy/surveys/Greece-2020-OECD-economic-survey-Overview.pdf>
- OECD (2022). Regional Well-being. Available at: <https://www.oecdregionalwellbeing.org/>
- OECD. (2019). Territorial review of Greece: Preliminary findings, Press Conference remarks, 19 March 2019 - Athens, Greece., URL: <http://www.oecd.org/greece/territorial-review-of-greece-preliminary-findings-greece-march-2019.htm>
- Oxfam. (2014). Working for the many - Public services fight inequality URL: https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/bp182-public-services-fight-inequality-030414-en_1.pdf
- Perroux, F. (1950). "Economic space: theory and applications". *The quarterly journal of economics*, 64(1), 89-104.
- Petrakos, G; Rodriguez-Pose A & Rovolis, A. "Growth, integration, and regional disparities in the European Union (2005)". *Environment and Planning A* 2005, volume 37, pages 1837 ^ 1855
- Psycharis, Y., Kallioras, D., & Pantazis, P. (2014). "Economic crisis and regional resilience: detecting the 'geographical footprint' of economic crisis in Greece". *Regional Science Policy & Practice*, 6(2).

<https://doi.org/10.1111/rsp3.12032>

- Psycharis, Y., Panori, A. and Athanasopoulos, D. (2022), "Public Investment and Regional Resilience: Empirical Evidence from the Greek Regions". *Tijds. voor econ. en Soc. Geog.*, 113: 57-79
- Ritchie, H. and Roser, M (2018) - "Urbanization". Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: '<https://ourworldindata.org/urbanization>' [Online Resource]
- Rodriguez-Pose, A., Tselios, V. & Psycharis, Y. (2015). Politics and Investment: Examining the territorial allocation of public investment in Greece. Available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/politics-and-investment-examining-territorial-allocation-public-investment-greece>
- Rosa-Luxemburg Stiftung (2019). *Nach der Kohle: Alternativen für einen Strukturwandel in der Lausitz*. Berlin
- Rostow, W. W. (1959) "The Stages of Economic Growth." *Economic History Review* 12#1 1959, pp. 1–16.
- Sawers and Tabb, W.K. (1984) *Sunbelt/Snowbelt: Urban Development and Regional Restructuring*. New York. Oxford University Press.
- Thünen, Johann Heinrich von, *Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie*, Hamburg 1826

Βιογραφικό σημείωμα συγγραφέα

Ο **Γιάννης Ραντίν** είναι πτυχιούχος Περιφερειακής και Οικονομικής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου, κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος από το Πανεπιστήμιο του Μπίρμινχαμ στο Ηνωμένο Βασίλειο στη Διεθνή Ανάπτυξη, με ειδίκευση στην Αστική Ανάπτυξη. Εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με θέμα την αποκέντρωση και τον ρόλο της στην αντιμετώπιση της φτώχειας. Ασχολείται με τα κοινά, συμμετέχοντας σε κινηματικές δραστηριότητες. Έχει εργασθεί ως οικονομολόγος και ερευνητής σε πολιτιστικούς φορείς, αλλά και ως βοηθός στην παραγωγή ντοκιμαντέρ ιταλικών ΜΜΕ.

